Уйғур авази

Жумһурийәтлик җәмийәтлик-сәясий гезит

1957-жили 1-марттин нәшир қилиниватиду

www.facebook.com/uygur.avazi
www.twitter.com/uyguravazi
http://uyguravazi.kazgazeta.kz/
u_avazi@mail.ru

ISSN 1999-589X

6+

№15 (8027)
15-апрель, 2021-жил, пәйшәнбә

ВАКЦИНИЛАШ ДАВАМЛИШИВАТИДУ

Дөләт рәһбири Қасым-Жомарт Тоқаев Премьер-министр Асқар Маминни қобул қилди.

Учришишта Қасым-Жомарт Тоқаевқа мошу жилниң январь-март айлиридики иҗтимаий-ихтисадий тәрәққиятниң йәкүнлири вә мәмликәттики санитарлиқ-эпидемиологиялик вәзийәт тоғрилиқ доклад қилинди.

Берилгән мәлуматларға мувапиқ, һесават бериливатқан вақитта ихтисатниң реал сектори турақлиқ иҗабий көрсәткүчни намайиш қиливатиду.

Асқар Мамин Дөләт рәһбиригә мәмликәттики санитарлиқ-эпидемиологиялик әһвал тоғрилиқ әхбарат бәрди. Һазир инфекциялик орунларниң 41 пайизи, реанимациялик орунларниң 27 пайизи бәнт. Бийил апрель ейидин тартип регионларда һәр айда икки миллион адәмгә вакцина селиниду. Сентябрьдә 10 миллион гражданни вакцинилашни аяқлаштуруш планланмақта.

Премьер-министрниң сөзичә, саламәтликни сақлаш системиси дора-дәрмәкләр вә медицина буюмлириниң зөрүр көләми билән тәминләнгән. Медицина мәһкимилиридә дора-дәрмәкниң бир айлиқ, «СК-Фармация» амбарлирида вә дорихaниларда икки айлиқ запаси бар. Барлиқ регионларда дора-дәрмәк, сақлиниш васитилири вә шприцларниң үч айға молҗаланған турақлаштуруш фондлири моҗут бар.

Учришишта шундақла дөләт программилириниң әмәлгә ашурулуши, Қазақстанниң ЕАИИда рәислик қилишиниң асасий йөнилишлири, инвестицияләрни җәлип қилиш, ихтисат саһалирини техиму чоңқур рәқәмләштүрүш вә Һөкүмәт ишиға рәқәмлик қарарларни җарий қилиш, аһалини иш билән тәминләшни қоллап-қувәтләш, иҗтимаий әһмийәткә егә товарлар баһаси турақлаштуруш бойичә көрүлүватқан чариләр муһакимә қилинди.

Униңдин ташқири Асқар Мамин Президентқа 1-апрельда ОПЕК+даирисидә 15-министрлар учришишиниң өтүп, униңда нефть чиқиришниң бир тәвлүктики миқдарини қошумчә алтә миң баррельға көпәйтишни көздә тутидиған Қазақстан үчүн айрим шәртләрниң келишилгәнлиги тоғрилиқ әхбарат бәрди. Мошуниң асасида жил нәтиҗилири бойичә нефть қезиш саһасида иҗабий көрсәткүч тәминлиниду.

Премьер-министр Асқар Маминниң рәислигидә болуп өткән Һөкүмәт мәҗлисидә мәмликәт иҗтимаий-ихтисадий тәрәққиятиниң йәкүни вә 2021-жилниң январь-март айлирида жумһурийәтлик бюджетниң орунлиниши қаралди.

Иҗабий вә турақлиқ өсүш байқалди

Мәҗлистә ихтисаттики, банк саһасидики әһвал, жумһурийәтлик бюджетниң орунлиниши, ички дөләт мәһсулатини сетивелиш тоғрилиқ миллий ихтисат министри Әсет Ирғалиев, Миллий банк рәиси Ерболат Досаев, малийә министри Ерулан Жамаубаев, санаәттики вә энергетика секторидики, аграр-санаәт комплексидики әһвал тоғрилиқ индустрия вә инфрақурулумлуқ тәрәққият вә энергетика, йеза егилиги министрлири –Бейбит Атамқулов, Нурлан Ноғаев, Сапархан Омаров, иҗтимаий әһмийәткә егә товарлар баһасиға бағлиқ әһвал тоғрилиқ сода вә интеграция министри Бақыт Султанов, регионлар тәрәққияти тоғрилиқ Шәрқий Қазақстан, Қариғанда, Ғәрбий Қазақстан, Маңғыстав вилайәтлириниң һакимлири –Даниал Ахметов, Жеңис Қасымбек, Ғали Искалиев, Серикбай Турымов доклад қилди.

Шундақ қилип, 2021-жилниң биринчи кварталиниң йәкүни бойичә, жумһурийәт ихтисадиниң реал секторида иҗабий вә турақлиқ өсүш байқалди.

Мәсилән, өсүш мәһсулат ишләш санаитидә (+7,5%), қурулушта (+13,1%) вә йеза егилигидә (+2,8%) байқалди. Өсүшниң иҗабий көрсәткүчлири шундақла машина ясаш санаитидә (+21,8%), җүмлидин автомобиль ясашта (+20,7%); фармацевтикида (+9,1%); химия санаитидә (+14,2%); металлургиядә (+2,3%), рәңлик металл чиқиришни қошуп һесаплиғанда (+3,4%); йеник санаәттә (+3,1%), шу җүмлидин кийим тикиштә (+25,8%), шундақла озуқ-түлүк мәһсулатлирини чиқиришта (+3,3%) йүз бәрди.

Премьер-министр 2021-жили 1-апрельда ОПЕК+ даирисидә 15-министрлар учришиши өтүп, униңда нефть чиқиришниң бир тәвлүктики миқдарини қошумчә алтә миң баррельға көпәйтишни көздә тутидиған Қазақстан үчүн айрим шәртләрниң келишилгәнлигини тәкитлиди.

Мошуниң асасида жил нәтиҗилири бойичә нефть қезиш саһасида иҗабий көрсәткүч тәминлиниду. Йеқилғу-энергетика секторида өсүш электр энергиясини чиқиришта (+4,4%) вә көмүр қезишта (+1%) орун алди. Тағ-кан саһасини һесапқа алмай, асасий капиталға болған инвестицияниң өсүши 34 пайизни тәшкил қилди. Хизмәт көрситиш сектори чәклимә чариләр қисими астида болушни давамлаштуруватиду, бу болса, униң тәрәққий етишини тохтитип туруватиду. Шуниң билән биллә әхбарат вә алақә саһасида өсүшниң жуқури сүръити (+9,9%) йүз бәрди.

– Умумән алғанда, биз ихтисатниң асасий саһалиридики көрсәткүчләрниң пәйдин-пәй яхшилиниватқанлиғини көрүватимиз. Ихтисадий активлиқни ашуруш үчүн, қошумчә шараит яритиш мәхситидә, Һөкүмәт бизнесни қоллап-қувәтләш чарилирини әмәлгә ашуруш ишини давамлаштуриду, – деди Асқар Мамин.

Биринчи кварталниң йәкүни бойичә, Алмута вә Шәрқий Қазақстан вилайәтлири йәттә асасий көрсәткүчниң алтиси бойичә, Ақмола, Ақтөбә, Жамбул, Қариғанда, Қостанай вилайәтлири вә Чимкәнт шәһири бәш көрсәткүч бойичә иҗтимаий-ихтисадий тәрәққиятниң өсүшини тәминлиди.

Атырав, Қизилорда, Павлодар, Түркстан, Шималий Қазақстан вилайәтлири, шундақла Нур-Султан вә Алмута шәһәрлири төрт көрсәткүч бойичә өсүшни қолға кәлтүрди.

Һөкүмәт рәһбири иҗтимаий әһмийәткә егә озуқ-түлүк товарлири баһасиниң асассиз өсүшигә йол қойғанлиғи үчүн Атырав вә Жамбул вилайәтлири һакимлириниң униңға җавапкәр болған орунбасарлириға қаттиқ сөкүш елан қилди.

– Умумән, Қазақстан ихтисади, аләмшумул ихтисадий боһранниң җиддий тәсиригә қаримай, асасий көрсәткүчләрниң пәйдин-пәй әслигә кәлтүрүлүшини намайиш қиливатиду, – деди Премьер-министр.

Министрлар кабинетиниң рәһбири регионлар һакимлириға вә дөләт органлириниң рәһбәрлиригә иҗтимаий-ихтисадий тәрәққиятниң планлиқ көрсәткүчлириниң қолға кәлтүрүлүшини вә Дөләт рәһбири Қасым-Жомарт Тоқаев қойған вәзипиләрниң нәтиҗидарлиқ әмәлгә ашурулушини тәминләшни тапшурди.

Бирләшкән лайиһини ишқа қошти

Өткән җүмә күни Қазақстан вә Өзбәкстан Премьер-министрлири Асқар Мамин билән Абдулла Арипов Қазақстан-Өзбәкстан чегарисидики «Жибек Жолы» өткүзүш пункти йенидики музакиләрдин кейин, «Мәркизий Азия» Хәлиқара сода-ихтисадий һәмкарлиқ мәркизи (ХСИҺМ) қурулидиған җайға қута селиш мәрасимиға қатнашти.

Тәрәпләр Қазақстан вә Өзбәкстанниң сода-ихтисадий, инвестициялик, йеза егилиги, транзит-транспорт, туризм, космос, санаәт кооперацияси, чегарилараpa су ресурслирини әқилгә мувапиқ пайдилиниш вә қоғдаш, шундақла регионлараpa вә чегара йенидики һәмкарлиқ саһалиридики өзара һәрикәтниң муһим мәсилилирини муһакимә қилди. Болупму автомобиль ясаш, аграр-санаәт комплекси мәһсулатини қайта ишләш, шундақла Түркстан – Чимкәнт – Ташкәнт жуқури илдамлиқтики төмүрйол магистралини селиш саһалиридики бирләшкән лайиһиләрни әмәлгә ашуруш мәсилилиригә алаһидә диққәт ағдурулди.

Музакириләр йәкүни бойичә Асқар Мамин вә Абдулла Арипов «Мәркизий Азия» ХСИҺМ паалийитини уюштуруш бойичә чарә-тәдбирләр планини, шундақла төмүрйол транспортини тәрәққий әткүзүш бойичә бирләшкән иш-һәрикәт тоғрилиқ протоколни имзалиди.

«Мәркизий Азия» ХСИҺМ Қазақстан тәрәптики «Жибек Жолы» вә Өзбәкстан тәрәптики «Ғишт Куприк» өткүзүш пунктлириға орунлаштурулиду. Мәркәзниң умумий мәйдани 400 гектарни тәшкил қилип, һәр икки тәрәпкә бир тәвлүктә 35 миң адәм вә 5 миң жүк тошуш автомобили өтиду. Мәркәз Қазақстан вә Өзбәкстанниң бирләшкән инвестициялик лайиһилирини әмәлгә ашуруш үчүн чоң санаәт вә сода-логистика мәйданиға айлиниду. Мәһсулат ишләш, йеза егилиги вә йеник санаәт санаәт кооперациясиниң әң истиқбаллиқ йөнилишлири болуп һесаплиниду.

– Қазақстан вә Өзбәкстан Һөкүмәтлири өзара сода дәриҗисини 10 миллиард долларғичә йәткүзүш вәзиписи үстидә ишләватиду. Бүгүн башланған лайиһә мошу мәхсәтниң қолға кәлтүрүлүшигә хизмәт қилиду вә икки дөләтниң һәртәрәплимә стратегиялик һәмкарлиғиниң техиму күчийишигә зәмин яритиду, – деди Асқар Мамин.

Қазақстан тәрәп Өзбәкстанниң Сурһандәрия вә Пәрғанә вилайәтлиридә инвестицияләр көләми 22,5 миллион долларни тәшкил қилидиған вә жилиға 67 миң тонна жүк чишириш-бесиш қувитигә егә үч дүң сетиш-тәхсим қилиш мәркизини ечиш арқилиқ Қазақстан билән Өзбәкстан оттурисида бирпүтүн товар өткүзүш системисиниң вуҗутқа кәлтүрүлүшигә мәнпийәтдар.

Қазақстан Жумһурийитиниң Премьер-министри иш бабидики сәпири даирисидә Қазақстан – Өзбәкстан чегарисидики йеңиланған «Б.Қонысбаева» өткүзүш пунктини зиярәт қилди. 2019-жилниң июль ейидин тартип 2020-жилниң декабриғичә жүргүзүлгән реконструкциядин кейин униң мәйдани икки һәссә, йәни алтә гектарғичә көпәйди, қатнаш йоллири иккидин алтигә, паспорт тәкшүрәйдиған кабинилар сани 6дин 16гә йәтти, заманивий тәкшүрүш комплекслири орнитилди. Көрүлгән чариләр түпәйли пунктниң өткүзүш қувити алтә һәссә өсти – бир тәвлүктә һәр икки тәрәпкә илгәрки 150 орниға миң автомобиль өтидиған болуп, өтүш вақти икки һәссә, 60 минуттин 25 минутқичә қисқарди.

Дөләт рәһбири Қасым-Жомарт Тоқаевниң Рамзан ейиниң башлиниши мунасивити билән тәбриги

Һөрмәтлик вәтәндашлар!

Силәрни муқәддәс Рамзан ейиниң башлиниши билән тәбрикләймән!

Бу – мусулман әһли үчүн роһий йеңилиниш вә паклиниш вақти. Роза өзара һөрмәткә вә шәпқәткә, изгүлүк вә кәчүрүмгә чақириду. Адәмләр һаҗәтмәнләргә ярдәм қилишқа, қурванлиқ қилишқа, изгү ишларни әмәлгә ашурушқа тиришиду.

Ислам дининиң мошундақ роһий қәдрийәтлири, униң бәрпакарлиқ иқтидари җәмийитимизниң бирлиги вә пикирдашлиғини мустәһкәмләшкә ярдәм қилиду.

Әпсуски, бийилму Рамзан ейи мурәккәп шараитта өтиду. Пандемияни тохтитиш үчүн барлиқ чариләр көрүлүватиду. Мәмликитимизниң барчә мусулманлирини бехәтәрлик тәләплиригә риайә қилишқа вә Қазақстан Мусулманлири диний башқармисиниң тәвсийәлирини еғишмай орунлашқа чақиримән.

Бизниң җипсилиғимиз вә жуқури җавапкәрлигимиз түпәйли мошу синақтин сөзсиз өтидиғанлиғимизға ишәнчим камил.

Тутқан розаңлар қобул болсун!

Һәммиңларға бәхит вә хатирҗәмлик тиләймән!

Роза ейи мубарәк болсун!

Наһайити меһриван вә шәпқәтлик Алланиң исми билән башлаймән!

Барлиқ һәмдусаналар Аллаға хастур. Муһтәрәм пәйғәмбиримиз Муһәммәдкә Алланиң рәхмити болсун!

Қиммәтлик вәтәндашлар!

Һәммиңларни Муқәддәс Роза ейиниң башлиниши билән тәбрикләймән!

Силәргә вә аилә-тавабиатиңларға бәхит-саадәт һәм хатирҗәмлик тиләймән.

Яратқучи тутқан розимизни, қилған дуаримизни, оқуған намизимизни, һөзүрлүк сәвәп билән роза туталмиғанларниң бәргән сәдиқисини қобул қилсун!

Роза ейида мусулман пәқәт тамақ вә ичимликнила чәклимәй, бәлки шундақла өз тени вә җенини барлиқ зиянлиқтин һимайә қилип, изгүлүккә интилиду. У һәрқандақ изгү ишни халис нийәттә әмәлгә ашурушқа тиришиду. Чүнки Рамзан – бу адәмләрни алийҗанаплиққа вә пәқәт Алланиң рази болуши үчүнла изгү ишларни халис әмәлгә ашурушқа үгитидиған ай. Ачлиқ вә тәшналиққа төзүп, Алланиң разилиғини елишни чин қәлбидин нийәт қилған адәм алаһидә мукапат вә һөрмәткә еришиду.

Алла таала Қудси-һәдистә: "Ағзини япқан адәм ичип-йейишни Мән үчүн тохтатти. Роза – Мән вә бәндиниң оттурисидики ибадәт. Униңға берилидиған мукапатни Мәнла өлчәп, Мәнла беримән. Ағзини япқан бәндиниң ачлиқ вә тәшналиқ сәвәвидин ағзидин чиққан пурақ Мән үчүн мушк әтиридинму хушпурақлиқ" дегән.

Муһтәрәм җамаәт!

Бүгүн Қазақстан Мусулманлириниң диний башқармиси "Ихсан тәлимини" кәң тәрғип қилиду.

Ихсан – бәндиниң иманини күчәйтидиған, униң қулчилиққа болған хаһишини көпәйтидиған вә инсанниң әхлақий сүпәтлирини мукәммәлләштүридиған роһий тәлим. Ихсан – һәрбир иш-һәрикәтни чирайлиқ орунлашқа үгитиду. Шуниң билән бир вақитта өзини өзи роһий мукәммәлләштүрүш ейи – Рамзан – вақтида биз әдәпсиз һәрикәт вә хата-камчилиқлардин қутулуп, өзимиздә жуқури әхлақни муҗәссәмләштүрүшкә тиришишимиз керәк.

Алла таала эпидемияни йоқитип, инсанийәтни ховуп-хәтәрдин сақлисун. Амин!

Қазақстан Мусулманлириниң диний башқармиси.

Түркстанда «Керуен-сарай» комплекси ечилди

Өткән шәнбә күни Түркстанда Мәркизий Азиядики әң чоң «Керуен-сарай» көпсаһалиқ туристик комплекси ечилди.

Инвестициялик лайиһини Turkistan Tourism City компанияси әмәлгә ашурди. Комплекс қурулуши 2019-жили декабрь ейида башланди. Объект Ғожа Әхмәт Йәссави мәқбәрисиниң қаршисидики «Әзрет Султан» мәдәний қоруғиниң арилиқ зонисида 20,5 гектар мәйданни егиләйду. Бу йәрдә төрт миңдин ошуқ иш орни вуҗутқа кәлтүрүлди.

«Керуен-сарай» Ипәк йоли вақтидики содигәрләр вә касиплар кочисини, амфитеатрни, Шәриқ базирини, сода қатарлирини, дуканларни, меһманхана вә ресторанларни, СПА вә фитнес мәркәзни, кинотеатрни, аиләвий оюн-тамашә мәркизини өз ичигә алиду. Барлиқ иншаәтләр су канили билән бағлаштурулуп, униңда «Кейиқлар паради» дәп аталған театрлаштурулған шоу қоюлиду. Мәркизий Азиядә «Керуен-сарайға» охшайдиған комплекс йоқ вә у регионға туристларни вә инвестицияни җәлип қилиш бойичә Ғожа Әхмәт Йәссави мәқбәрисидин кейин иккинчи орунда туриду.

Илгири иҗтимаий тармақларда комплекс тоғрилиқ чүширилгән видео тарқалди. Тармақларда қазақстанлиқлар иҗабий инкасларни қалдурди вә «Керуен-сарай» әтрапидики каналлар һәм уларда үзүп жүргән кейиқлар түпәйли уни «Қазақстан Венецияси» дәп аташқа башлиди.

«Керуен-сарай» комплексини ечиш мәрасимиға Премьер-министр Асқар Мамин, Түркстан вилайитиниң һакими Өмирзақ Шөкеев, Мәдәнийәт вә спорт министри Ақтоты Райымқулова, шундақла инвестор компанияниң вәкили Қуанышбек Қудайберген қатнашти.

Асқар Мамин шундақла Түркстандики Қазақ музыкилиқ драма театрини зиярәт қилди. Бенаниң умумий мәйдани 11 миң квадрат метрдин ошуқ. Бу йеңи җабдуқлар билән тәминләнгән вә театр паалийити үчүн зөрүр болған барлиқ беналири бар заманивий комплекс. Тамашибинлар зали 510 адәмгә һесапланған.

Һөкүмәт рәһбири вилайәтлик илмий-универсал китапхана билән тонушти. Бенаниң үч қәвити оқуш заллириға, коворкинг-мәркәзгә, фото, видео, аудио, каллиграфия, қулалчилиқ сәнъити студиялиригә, ишханиларға, кино-концерт залиға, кофеханиға, китап вә қолһүнәрвәнчилиги дуканлириға бөлүнгән. Китапханиниң илмий-тәтқиқат мәркизидә китап амбири, аз учрайдиған китапларни сақлаш бөлүмлири бар.

Премьер-министр иш бабидики сәпири даирисидә шундақла Түркстанниң башқа инвестициялик лайиһилирини әмәлгә ашурушниң кетип беришини тәкшүрди.

Йепиқ архивларниң сири ечилиду

Қазақстан Жумһурийитиниң дөләт кативи Қырымбек Көшербаевниң рәислигидә Сәясий тәқипләш қурванлирини толуқ ақлаш бойичә дөләт комиссиясиниң иккинчи мәҗлиси болуп өтти.

Мәҗлистә Сәясий тәқипләш қурванлирини толуқ ақлаш бойичә дөләт комиссиясиниң вә униң регионлардики шөбилириниң һазирқи паалийитигә мунасивәтлик мәсилиләр муһакимә қилинди.

Дөләт комиссиясиниң рәиси Қырымбек Көшербаевниң тәкитлишичә, ишниң тәшкилий басқучи аяқлишип, алимлар билән экспертларниң мәмликәтниң түрлүк архивлиридики паал тәтқиқат ишлири башланди.

Дөләт комиссиясиниң ишини тәминләш үчүн Лайиһә идариси қурулуп, униң тәркивигә алимлар, тәтқиқатчилар вә дөләт органлириниң вәкиллири кирди. Дөләт комиссияси паалийитиниң барлиқ йөнилишлирини һәртәрәплимә өз ичигә елиш үчүн он бир иш топи қурулди. Һәр топ өзлириниң тематикилиқ планини вә тәқипләш қурванлириниң категориялиригә мувапиқ мәлум методология даирисидә ишләйду.

Дөләт комиссиясиниң системилиқ ишини уюштуруш үчүн мәмликәтниң барлиқ регионлирида сәясий тәқипләш қурванлирини ақлаш бойичә регионлуқ комиссияләр қурулуп, иш елип бериватиду. Уларни регионлар һакимлириниң орунбасарлири башқуруп, тәркивидә алимлар, көрнәклик җәмийәт әрбаплири вә дөләт органлири һәм тәшкилатлириниң вәкиллири бар.

Мәҗлистә, билим вә пән министри Асхат Аймағамбетовниң хәвәр қилишичә, барлиқ иш топлириниң әзалири йепиқ вә мәхсус архивларда ишләш рухситини алди. Алимлар иш һәққини һәм барлиқ иҗтимаий төләмләрни сақлап, алий оқуш орунлиридики вә илмий-тәтқиқат институтлиридики асасий ишидин бошитилди.

Мәдәнийәт вә спорт министри Ақтоты Райымқулова сәясий тәқипләр мәсилилири бойичә Мәхсус архив фондини вә Миллий хатирә институтини қуруш иши тоғрилиқ әхбарат бәрди.

Мәҗлистә сәясий тәқипләш бойичә йепиқ архив фондлирини һәртәрәплимә үгиниш үчүн Ярдәмчи комиссия қуруш қарари қобул қилинди.

Дөләт комиссияси мәҗлисиниң йәкүни бойичә Қырымбек Көшербаев идарә вә дөләт архивлириниң паалийитини мукәммәлләштүрүшкә, алимлар билән тәтқиқатчиларниң архивларда ишлиши үчүн қолайлиқ шараит яритишқа қаритилған бирқатар тапшурмиларни бәрди. Униңдин ташқири регионлуқ комиссияләрниң ишини җанландуруш вә уларниң паалийитини мәбләғ билән тәминләш, шундақла Дөләт комиссияси паалийитиниң әхбарат стратегиясини шәкилләндүрүш вәзипилири қоюлди.

Қазақстан вакциниси Түркиядә чиқирилиду

Қазақстан Һөкүмити ички QazCovid-Inn (QAZVAC) вакцинисини Түркия Жумһурийитидә чиқиришни планлаватиду. Чүнки елимиздә униң үчүн зөрүр ишләпчиқириш қувити йоқ.

– Түркиядә өзиниң вакциниси йоқ, амма мәмликәт чоң ишләпчиқирииш мәйданиға егә. Биз Түркия билән келиштуқ, алдин-ала келишим имзалидуқ,–деди Премьер-министрниң орунбасари Ералы Тоғжанов өткән җүмә күни Мәркизий коммуникацияләр хизмитидә уюштурулған мәтбуат конференциясидә.

Буниңға мунасивәтлик у вакцина ишләпчиқириш билән таҗсиман вирусқа қарши ички вакцина ишләп чиққан Қазақстан Биологиялик бехәтәрлик проблемилири илмий-тәтқиқат институтиниң бәнт болидиғанлиғини, Түркия карханилириниң вакцинини қачиларға қуйидиғанлиғини ениқлап өтти.

Вице-премьер шундақла QazCovid-Inn вакцинисини тәтқиқ қилишниң биринчи қисмини 21-апрельда тамамлаш планлиниватқанлиғини, андин кейин Билим вә пән министрлигиниң үзүл-кесил хуласә чиқириш үчүн материалларни Саламәтликни сақлаш министрлигигә тапшуридиғанлиғини тәкитлиди.

Қазақстан Биологиялик бехәтәрлик проблемилири илмий-тәтқиқат институти апрель вә май айлирида 50 миң вакцинидин ишләпчиқиришни планлаватиду.

Мәлумки, апрель ейида QazCovid-Inn вакциниси мәмликәтниң барлиқ регионлириға йәткүзүлиду. Саламәтликни сақлаш министри Алексей Цой биринчи йерим жиллиқта Қазақстанда вакцина селишқа болидиған аһалиниң 60 пайизиға әмләткә селинидиғанлиғини вәдә қилған еди. Премьер-министр Асқар Мамин болса, сентябрь ейиға қәдәр жумһурийәттә 10 миллион адәмгә вакцина селинидиғанлиғини ейтти.

Әслитип өтүмизки, Қазақстанда аһалини вакцинилаш бийил 1-февральда башланди. Дәсләптә медицина вә полиция хадимлириға вә муәллимләргә әмләткә («Спутник V») селиниду. Һазир халиғучиларниң һәммиси вакцина алалайду, буниң үчүн тиркәлгән шипаханиға йолуқуп, давалиғучи врачиға мураҗиәт қилиш купайә.

Роһий йеңилаш истиқбали

Әхбарат вә җәмийәтлик тәрәққият министри Аида Балаеваниң рәислигидә “Рухани жаңғыру” программисини әмәлгә ашурушниң йәкүни вә истиқбали тоғрилиқ онлайн-учришиш болуп өтти.

Чарә-тәдбиргә регионлар һакимлириниң орунбасарлири, “Рухани жаңғыру” Қазақстан җәмийәтлик тәрәққият институтиниң рәһбәрлиги, регионлардики лайиһә офислириниң уйғунлаштурғучилири, экспертлиқ кеңәшләрниң вәкиллири қатнашти.

Аида Балаева 12-апрельда төрт жил болған программа башланған пәйттин тартип әмәлгә ашурулған ишларға диққәтни җәлип қилди. У асасий нәтиҗиләргә тохталди вә регионларниң программини әмәлгә ашуруш ишиға қошқан һәссисини тәкитләп өтти.

Министр шундақла қатнашқучиларға “Рухани жаңғыру” Қазақстан җәмийәтлик тәрәққият институти башқармисиниң йеңи рәиси Асылбек Есенбаевни тонуштурди.

– Биз әмәлгә ашурған ишниң йәкүнини чиқиришқа вә келәчәккә бәлгүләнгән планлар билән ортақлишишқа жиғилдуқ. Җәмийәтлик муһакимә, экспортлар пикри һәрқачан зор әһмийәткә егә болиду. Шуңлашқа мәҗлистә программиниң мәзмуни вә әһмийити тоғрилиқ еник пикир-тәклипләрниң ейтилидиғанлиғиға ишинимән, – дәп тәкитлиди Аида Балаева.

Чарә-тәдбир давамида программиниң йеңи басқучқа өтүватқанлиғи, униң һәм җумһурийәтлик, һәм регионлуқ дәриҗиләрдики барлиқ дөләт органлириниң уйғун һәрикитини тәләп қилидиғанлиғи тәкитләнди. Мәсилән, 2021-жилдин башлап “Рухани жаңғыру” программиси җәмийәт аң-сәвийәсини миллий йеңилаш басқучиға өтүш бойичә “йол хәритиси” тәртивигә өтти.

“Йол хәритиси” Елбасы Нурсултан Назарбаевниң программилиқ мақалиси, шундақла Қасым-Жомарт Тоқаевниң Қазақстан хәлқигә йоллиған Мәктүбидә вә “Мустәқиллик һәммидин әла” мақалисида ейтилған тезислар асасида түзүлди.

Яшлар таза сәйярә үчүн

Қазақстан Җумһурийити әхбарат вә җәмийәтлик тәрәққият министри Аида Балаева БМТ әллириниң яшлири билән бирликтә «Таза сәйярә» экологиялик акциясини өткүзүш тәкливини бәрди.

Яшларниң һаятиға тәсир қилидиған проблемиларни һәл қилиш мәсилилири бойичә БМТқа әза дөләтләр вә пүткүл дуния яшлар лидерлири оттурисидики очуқ диалог үчүн чоң мәйдан болған БМТниң Ихтисадий вә иҗтимаий кеңишиниң X Яшлар форуми онлайн-тәртиптә өтти. Бийилқи чарә-тәдбирниң асасий мавзуси – «Турақлиқ тәрәққиятниң ихтисадий, иҗтимаий вә экологиялик аспектлириға ярдәм қилидиған COVID-19 пандемиясидин кейинки турақлиқ әслигә кәлтүрүш».

Аида Балаева форум қатнашқучилириға қилған видеомураҗиитидә Президент Қасым-Жомарт Тоқаев БМТ Баш Ассамблеясиниң сессиясидә оттуриға қойған Хәлиқара пидаийларни сәпәрвәрликкә кәлтүрүш жилини елан қилиш тоғрилиқ Қазақстан тәшәббусини қоллап-қувәтләшкә чақирди.

Әхбарат вә җәмийәтлик тәрәққият министри шундақла 2021-жили экологиялик билим саһасида йеңи бирләшкән лайиһини әмәлгә ашуруш тәкливини бәрди.

– Җәмийәтниң экологиялик билими, шәхсниң экологиялик мәдәнийити – мәмликәтниң турақлиқ тәрәққий етишиниң асаси болуп һесаплиниду. Министрлик БМТқа әза мәмликәтләр яшлирини җәлип қилип, 2021-жили «Таза сәйярә» бирләшкән экологиялик акциясини жүргүзүшни тәклип қилди, – деди Аида Балаева.

Министр шундақла Қазақстанниң Өзбәкстан тәрәпниң БМТ мәйданида Яшлар мәсилилири бойичә достлар топини қуруш вә БМТниң Яшлар һоқуқи тоғрилиқ хәлиқара конвенциясиниң лайиһисини илгирилитиш тәшәббусини қоллап-қувәтләйдиғанлиғини билдүрди.

Инсан вә Каинат

108 минут вә 60 жил

1961-жилниң 12-апрель күни. Бу – әслитип өтүш шәрт әмәс күн: һәммиси 12-апрельни адәмниң дунияда биринчи қетим космосқа учқан күни сүпитидә билиду.

Шөһрәт МӘСИМОВ, «Уйғур авази»

Шундақ қилип, 1961-жили 12-апрель күни Москва вақти бойичә саат 9дин 07 минут өткәндә Қазақстанниң Төретам йезисидин анчила жирақ болмиған «Байқоңур» космодромидин ракета-елип чиққучи учирилип, бортида адәм бар «Восток-1» кораблини космосқа елип чиқти. Бу кеңәш граждини Юрий Алексеевич Гагарин еди. Учуш вақти 108 минутни тәшкил қилди. Гагарин орбитита болуш вақтида Йәр билән радиоалақида болди, инсанийәт бөшүги – Йәрни иллюминатордин байқап, корабль системилириниң ишини назарәт қилди.

Корабль орбитини бир айлинип чиққандин кейин, қонуш аппарати СССР территориясигә, Саратов вилайитигә мувәппәқийәтлик қонди. Планланғандәк, Йәр бетидин бирнәччә километр егизликтә космонавт катапультаниң ярдими билән учуш аппаратидин чиқип, парашютта қонуш аппаратиниң йениға чүшиду. Юрий Гагарин Москва вақти бойичә саат 10дин 55 минут өткәндә йәргә қонди.

Юрий Гагаринниң пәзада болуши барийоқи 108 минутни тәшкил қилди. Бирақ мошу минутлар пүткүл дунияни һәйран қалдурди, мүмкин әмәс нәрсини қолға кәлтүрүшниң мүмкин екәнлигини дәлиллиди. Җаһан аһалиси Гагаринни, кеңәш алимлири билән конструкторлирини алқишлиди.

Һәммигә мәлумки, чоң лейтенант Гагарин мувәппәқийәтлик йәргә қонғандин кейин СССР мудапиә министриниң буйруғи билән униңға новәттин ташқири «майор» унвани берилиду.

Әнди 1961-жили 14-апрельда болса, СССР Алий Кеңишиниң Пәрманиға бенаән Юрий Алексеевич Гагаринға Кеңәш Иттипақиниң Қәһримани унвани берилди.

Юрий Гагариндин кейин 1961-жили 6-7-августта «Восток-2» кораблида Герман Титов, 11–15-августта болса, «Восток-3» вә «Восток-4» корабльлирида Андриян Николаев билән Павел Попович космосқа чиқти.

«Космонавтика күни» мәйрими Юрий Гагаринниң 1961-жили 12-апрельда әмәлгә ашурған учуши шәрипигә СССР Алий Кеңиши Президиуминиң 1962-жил 9-апрельдики Пәрманиға бенаән тәсис қилинди. Хәлиқара авиация спорти федерациясиниң 1968-жили ноябрьда болуп өткән конгрессида 12-апрельни Дуниявий авиация вә космонавтика күни сүпитидә нишанлаш қарари қобул қилинди. Әнди БМТ Баш Ассамблеясиниң 2011-жили 8-апрельда болуп өткән мәҗлисидә Россия тәклип қилған қарар қобул қилинип, 12-апрель «Адәмниң космосқа учушиниң хәлиқара күни» дәп елан қилинди.

Пүткүл дунияни һәйран қалдурған шу 108 минуттин кейин мана 60 жил өтти. Мошу жиллар мабайнида пәқәт «Байқоңур» космодромидинла 150 адәм космосқа учуп, Каинатни өзләштүрди, космонавтика вә пүткүл инсанийәт тәрәққиятиға мисли көрүлмигән һәссә қошти.

Бу йәрдә гезитханда «Космосқа учушқа немә үчүн нәқ 12-апрель таллавелинди?» дегән соалниң туғулуши тәбиий. Гәп шуниңдики, у жиллири Кеңәш Иттипақи билән Америка Қошма Штатлири оттурисида барлиқ йөнилиш-саһалар бойичә риқабәт наһайити күчлүк еди, һәтта һәддидин ташқири қаттиқ десиму болиду. Шу жили америкилиқ астронавт Алан Бартлет «Эл» Шепардниң апрель ейиниң ахирида «Меркурий-Редстоун» кораблида космосқа учидиғанлиғи мәлум болиду. Шуңлашқа баш конструктор Сергей Королев биринчиликни қолдин бәрмәслик қарариға келип, кеңәш космонавтини тәйярлиған еди. Бу «мусабиқиниң» қандақ нәтиҗә билән аяқлашқанлиғини яхши билимиз.

Бу йәрдә шуни қошумчә қилиш керәкки, кейин йетәкчи космос дөләтлири һесапланған СССР, кейин Россия вә АҚШ Каинатни өзләштүрүш мәсилисидә бирләшкән программа-лайиһиләрни түзүп, уни бүгүнки күндә хәлиқара космос станциялиридә утуқлуқ әмәлгә ашурувәтиду. Чоң әвлат гезитханлар яхши билидуки, бу бирләшкән паалийәткә 1975-жили 15 – 24-июль күнлири әмәлгә ашурулған «Союз» – «Аполлон» космос корабльлириниң тәҗрибә учуши асас селип бәрди, дәп ейтишқа болиду.

Шу чағда «Союз-19» кораблида космонавтлар Алексей Леонов билән Валерий Кубасов, «Аполлон» кораблида астронавтлар Томас Стаффорд, Вэнс Бранд вә Дональд Слейтон учуп, космоста учрашқан еди. Бу бирләшкән учуш шундақла «космостики қол елишиш» дәпму атилип кәткән.

Жуқурида Юрий Гагаринниң космосқа Қазақстандики «Байқоңур» космодромидин көтирилгәнлиги тәкитләнди. Умумән, космодром қачан вә қәйәргә селинған? Қисқиси, у немә үчүн нәқ Қазақстанға селинди?

«Байқоңур» космодроминиң шималида «Төретам» дәп аталған йеза бар. Дуниядики тунҗа космодромниң тарихи нәқ мошу йәрдин башлиниду. «Төретам» сөзи қазақ тилида «муқәддәс җай», дегән уқумни аңлитиду. Өткән әсирниң 50-жиллирида у кичиккинә разъезд еди. Бу йәрдә поездларму аз тохтап өтәтти. Станциядә хиштин селинған бирнәччә бена вә там өйләр болуп, уларда төмүрйолчилар яшатти. Станция көрнәклик язғучи Чиңғиз Айтматовниң «Әсирдинму узақ күн» романидики боранлиқ кичик станцияниң прообризиға айланған.

Әнди космодром тарихиға кәлсәк, өткән әсирниң 50-жиллириниң бешида СССРда Р-7 қитъәләрара ракета кәшип қилинип, уни синаш үчүн полигон селиш лазим болиду. Униң үчүн йәр таллавелиш космос саһасида ишләватқан йетәкчи мутәхәссисләргә тапшурулди. Алимлар полигонни ракета қисимлири учуш җәриянида аһали зич йәрләргә чүшмәйдиған җайға орунлаштурушқа тиришти. Шундақла бу йәр экваторға йеқин болғини яхши еди. Әгәр ракета шундақ йәрдин көккә көтирилсә, Йәрниң айлиниш энергиясини қошумчә пайдилинип, униң һесавиға йеқилғуни 20 — 30 пайиз ихтисат қилған болар еди.

Мутәхәссисләр космодром қурулушини жүргүзүшкә болидиған үч вариантни – Қазақстан, Кубань вә Чувашияни тәклип қилиду. Ахирқи иккисидин дәрһал баш тартиду, чүнки учуш җәриянида ракета қисимлири нәқ аһалилиқ территорияләр үстидә парчиланған болатти. Шундақла бирнәччә радио арқилиқ башқуруш пунктлирини орунлаштуруш зөрүр болди, бу болса, көләмлик бош мәйданни тәләп қилатти.

Алимлар Қазақстан хәритисини тәпсилий үгинип, Қизилорда вилайитиниң Жосалы йезиси вә Қазалы шәһири оттурисидики мәйданни әң қолайлиқ йәр, дегән қарарға келиду. Әнди Төретам болса, аһалиси аз, Күн нури нурғун чүшидиған, йәни аптаплиқ болуп, экваторға бирқәдәр йеқин орунлашқан еди. Һәқиқәтәнму бу йәрдә жилниң 300 күни аптаплиқ еди. Униң үстигә су йоли – Сирдәрияму мәлум роль ойниди.

Шундақ қилип, 1955-жили қишта бу йәргә һәрбий қурулушчилар взводи келип, сәйяримиздики биринчи космодромниң тарихи башлиниду.

Буниң шундақ екәнлигини йеқинда Қизилорда вилайитидә иш бабидики сәпәрдә болуп, Байқоңур шәһириниң иҗтимаий-ихтисадий тәрәққияти, шундақла Қазақстан вә Россияниң космос саһасидики бирләшкән программа-лайиһилириниң әмәлгә ашурулуши билән тонушқан Қазақстан Премьер-министри Асқар Маминму алаһидә тәкитлиди.

Қазақстан Һөкүмитиниң рәһбири иш бабидики сәпири даирисидә «Роскосмос» дөләт корпорациясиниң баш мудири Дмитрий Рогозин билән «Гагарин» дәп аталған «Союз МС-18» кораблиниң учирилишини вә униң Хәлиқара космос станцияси билән четилишини көргәндин кейин, икки мәмликәтниң космос саһасидики һәмкарлиғиниң муһим мәсилилирини муһакимә қилди.

Премьер-министр шундақла адәмниң космосқа учушиниң 60 жиллиғиға беғишланған конференциягә қатнашти. Һөкүмәт рәһбири Президент Қасым-Жомарт Тоқаевниң конференция қатнашқучилириға йоллиған тәбрик мураҗиитини оқуп бәрди.

– Мана 65 жилдин буян дуниядики әң чоң космодром болуп келиватқан «Байқоңурдин» чәксиз Каинатни 150 космонавт өзләштүрди. Уларниң арисида Қазақстан космонавтлири Тоқтар Әубәкиров, Талғат Мусабаев вә Айдын Айымбетовму бар. Қазақстан билән Россияниң актив вә үнүмлүк һәмкарлиғиниң космос тәтқиқатлириниң вә учқуч башқуридиған учушлар саһасидики бирләшкән лайиһиләр билән программиларниң әмәлгә ашурулушиға ярдәм қилидиғанлиғиға ишинимән, – деди Асқар Мамин конференциядә сөзгә чиқип.

Космос дәври башлинип, бирнәччә жиллардин кейин Төретам билән Байқоңур шәһирини тәкшүрүш-өткүзүш пункти бар төмүр-бетон тамла бөлүп туриду. Йеза толуқ Қазақстанға тәәллуқ, хошна Байқоңур шәһири вә «Байқоңур» космодроми болса, 2050-жилғичә Россиягә иҗаригә берилгән.

Қизиқарлиқ факт: «Байқоңурни» иҗаригә елиш Россиягә жилиға 115 миллион долларға тохтайдекән. Шундақла йәнә 19,2 миллион доллар техникилиқ хизмәткә вә барлиқ объектларниң ишини тәминләшкә сәрип қилиниду.

Космодромлар тоғрилиқ гепимизни тамамлиғач шуни қошумчә қилимизки, умумән, дунияда 28 космодром бар болуп, уларниң бәши пайдилиништин қапту. Шундақла йәнә икки объектта қурулуш ишлири жүргүзүлүватиду. Россиядики «Восточный» вә Хитайдики «Вэньчан» шулар җүмлисидин.

АҚШниң алтә космодроми, бәши штатлар территориясигә, бири Тиниқ муһитқа орунлашқан. Иккинчи орунда Россия билән Хитай туриду. Уларниң һәрбиридә үчтин космодроми бар.

Тиниқ муһитта «Морской старт» дәп аталған йәнә бир су үстидики космодром бар еди. Уни Россия, АҚШ, Украина вә Норвегия бир вақитта пайдилинип кәлгән. У бирнәччә дөләт бирликтә пайдиланған бирдин-бир станция болуп һесаплиниду. Амма булту апрельда лайиһини тохтитип, космодромни Владивосток шәһириниң йенидики портқа йөткәп қойди.

Умумән, космос саһаси Қазақстанға пәқәт Юрий Гагаринниң «Байқоңурдин» учушиғила мунасивәтлик әмәс. Шу күни пүткүл мәмликәт, андин кейин җаһан әһли қазақстанлиқни – көрнәклик шаир вә җәмийәт әрбаби Олжас Сүлейменовниму тонуп-билиду. Шу чағда «Казахстанская правда» гезитиниң мухбири болуп ишләватқан у адәмниң космосқа учушиға беғишланған шеир, андин бираз вақит өткәндин кейин, җаһан әдәбиятиниң нәмунисигә айланған «Йәр, адәмгә тазим әт!» намлиқ поэма йезип, «Байқоңур» билән биллә Қазақстанни дунияға йәнә бир қетим тонутқан еди.

Бу йәрдә шуни қошумчә қилиш керәкки, көрнәклик уйғур язғучиси, һели мәрһум Турған Тохтәмовму Алмута шәһириниң алий оқуш орунлирида билим еливатқан студентлар билән өткүзүлгән бир учришишта өзиниң иҗадийәттики йолини шеирийәттин башлап, «Учти, учти, адәм учти» дәп аталған шеир язғанлиғини ейтип бәргән еди.

Шундақ қилип, жирақ вә сирлиқ-намәлум космосқа тил киргүзүп, инсан балиси имканийәтлириниң чәксиз екәнлигигә дуния җамаәтчилигиниң көзини йәткүзгән Гагаринға тәәллуқ 108 минут вақиәсигиму 60 жил толди. Бу пүткүл инсанийәт үчүн улуқ вақиә болди. Һәқиқәтәнму Гагаринниң учуши бирнәччә әвлатниң келәчигини алдин-ала бәлгүлиди. Адәмләр алдида йеңи дунияға йол ечилди. Бу мәңгү ечилған йол. Башқичә ейтқанда, Айға қонған америкилиқ астронавт Нейл Армстронг тәкитлигәндәк, адәмләр космосқа Юрий Гагарин ачқан ишик арқилиқ кириду. Ким билиду, әгәр Гагарин учмиса, америкилиқларму Айға чиқмиған болар еди. Ким билиду. Әмәлиятта болса, Юрий Гагаринниң учушидин кейин космос саһаси кәң өзләштүрүлүп, инсанийәткә пәқәт пайда елип кәлмәктә.

Муһим мәсилә

Мана, таҗсиман вирус пандемиясигә бағлиқ мәмликәттә карантин чарилириниң җарий қилинғиниға бир жилдин ашти. Пандемия хәлиқ егилигиниң барлиқ саһалириға, әлвәттә, болупму аһали саламәтлигигә наһайити қаттиқ тәсир қилди. Униң қандақ ақивәтләргә елип келиватқанлиғини биз бир жилдин бери билип-сезиватимиз.

Шөһрәт МӘСИМОВ, «Уйғур авази»

Патманлап кирип, мисқаллап чиқиду

Әһвалниң наһайити кәскин екәнлигини Дөләт рәһбири Қасым-Жомарт Тоқаев 1-апрельда таҗсиман вирус инфекциясигә бағлиқ мәмликәттики эпидемиологиялик әһвал тоғрилиқ өткүзүлгән кеңәшмидиму тәкитлиди. Президентниң атап көрситишичә, әһвал пүткүл җәмийәтниң тәшвишини пәйда қиливатиду.

– Қазақстан, нурғунлиған әлләр охшаш, таҗсиман вирус инфекциясиниң новәттики қетим күчийишини бешидин өткүзмәктә. Фактларға асаслансақ, у көп җәһәттин вируснiң өзгәргән йеңи штаммлири кесиридин пәйда болуватиду, – деди Дөләт рәһбири.

Бирақ, шундақ болсиму, биз, адәмләр, ағриқтин сақлиниш чарилиригә әмәл қилмай, әксичә, үсти-үстигә той, юбилей, башқиму мәрасимларни өткүзүп, пәқәт өзимизнила әмәс, бәлки «бармисақ, уят болиду», дәп амалсиздин кәлгән уруқ-туққан, йеқинлиримизниму ағриқ ховупи астиға қойиватимиз. Әслидә тегишлик орунлар шундақ мәрасим вә аһали көп жиғилидиған чарә-тәдбирләрни өткүзүшни чәклигәнликтин, һәммимизниң шу чәклимиләргә риайә қилишимиз әқилгә мувапиқ болар еди. Әмәлиятта, һәммә нәрсә әксичә болуватиду. Электронлуқ аммивий әхбарат васитилириниң вә гезитларниң ағриқниң барғансири көпийиватқанлиғи, униң наһайити хәтәрлик екәнлиги, ниқап тақаш, арилиқни сақлаш, антисептиклардин пайдилиниш охшаш сақлиниш чарилиригә әмәл қилиш лазимлиғи тоғрилиқ әскәртишлиригә қулақ селиватқанлар камдин-кам. Ақивәттә ағриқ күчийип, ағриғанлар сани күндин-күнгә өсмәктә. Буниң шундақ екәнлигини силәрму йеңилиқлардин биливатқан болсаңлар керәк.

Йошурушниң һаҗити йоққи, һазир миллитимиз жиғинчақ яшаватқан йеза-мәлиләрдики тонуш-билишләрдин у йәрләрдики эпидемиологиялик әһвал тоғрилиқ хәвәрдар болуп туруватимиз. Бирлиридә әһвал кишини бираз хатирҗәм қилса, бәзилиридики әһвал җиддий тәшвиш-әндишигә селип қойиду. Әң муһими, айрим йәрләрдә әһвални очуқ ейтмай, йошуруп келиватқанлиғи ечиндуриду. Әслидә адәмләр өз әтрапида кимниң ағриватқанлиғини билиши керәк. Бу, биринчидин, улар билән алақә-мунасивәтни чәкләш үчүн лазим болса, иккинчидин, әгәр зөрүрийәт туғулса, сақлиниш чарилиригә әмәл қилип, уларға ярдәм қилиш үчүн керәктур. Шундақ екән, мәлум жутта кимләрниң ағриққа муптила болғанлиғини йошурушниң һаҗити йоқ, дәп ойлаймиз. Бу уйилидиған ағриқ әмәсқу, ахир. Әксичә, пүткүл җаһан хәлқи баштин кәчүрүватиду. Мундақ әһвалда хәлқимиздә «ағриқни йошурсаң, өлүм ашкарә», дегән нәқилниңму бар екәнлигини унтумайли, демәкчимиз.

Һәр һалда пандемия вақтида аһалиниң тегишлик орунлар тәрипидин көрүлүватқан чариләргә әмәл қилишини назарәт қилишта жигитбашлириниң муһим роль ойнаватқанлиғини аңлаватимиз. Әслидиму шундақ болуши керәк, чүнки аһали билән көп мунасивәт қилидиған шулар. Жутму уларни тиңшайду, сөзлиригә әмәл қилиду.

Мәсилигә мошу турғудин яндашқанда, Челәк тәвәси Байсейит йезисиниң жигитбеши Ғилаждин Һосмановниң ибрәтлик паалийити тоғрилиқ ейтип өтүшни тоғра көрүватимиз. У WhatsApp мессенджери арқилиқ жутдашлириға мураҗиәт қилип, һазирқи кәскин әһвалда карантин чарилиригә әмәл қилишқа, той-төкүн, атап қойған нәзир-чирақларни тохтитип турушқа, кафеларда меһман болушни чәкләшкә, көңүл сорап патиһә қилиш, чай ичириш охшаш рәсим-қаидилиримизни өтәшни әһвал яхшиланғичә кейингә қалдуруп турушқа турақлиқ һалда чақирмақта. Бу униң мәмликәттики әһвални тоғра чүшәнгәнлигиниң, тегишлик орунларниң тәләп-агаһландурушлиридин әқиланә хуласә чиқарғанлиғиниң, ахирқи һесапта, жути вә жутдашлириға көйүнгәнлигиниң яққал көрүнүши, дәп ойлаймиз. Башқа йеза-мәһәлләр жигитбашлириниңму шундақ тәсир қилиш чарилирини әмәлиятта пайдилинидиғанлиғиға ишәнгүмиз келиду.

Әндики мәсилә – таҗсиман вирусқа қарши вакцина селиш. Мәлумки, бу чарә елимиздә 1-февральда башланди. Бирақ биз йәнә «әнъәнә» бойичә униңға бепәрвалиқ билән қарап, өзимизниң вирусқа қарши иммунитетимизни ашуруш үчүн вакцина селишни яхши пәйтләргичә кейингә қалдурмақчи болуватимиз. Әнди шу яхши пәйтләрниң биз аммивий вакцина салғандила келидиғанлиғини чүшәнмәйватимиз.

Раст, буниңда аһалиниң мәлум қисми униңдин йүз бериши мүмкин болидиған ян тәсирләрдин әндишә қиливатиду. Әнди мундақ тәшвиш-әндишиниң пәйда болушиға һазирқи әһвалда пайдисиға қариғанда зийини көпирәк болуватқан йәнә шу WhatsApp мессенджерида таркиливатқан фейклар сәвәп болмақта. Һәқиқәтәнму һазир вакцининиң адәм организмиға сәлбий тәсир йәткүзидиғанлиғи тоғрилиқ сахта әхбаратларниң сани көпийип, униңсизму әндишигә патқан хәлиқни паракәнчиликкә селиватиду. Шундақ екән, биз һәрхил ойдурма вә миш-миш гәпләр билән фейкларға әмәс, бәлки экспертлар билән салаһийәтлик мутәхәссисләрниң пикир-тәвсийәлиригә тайинишимиз шәрт.

Әслидә вакцина һәқиқәтәнму инсанийәтни һәрқандақ эпидемиядин елип чиққан васитә болуп һесаплиниду. Мәсилән, чечәк ағриғиниң вакцинисини ишләп чиқип, аһалиға аммивий әмләткә селинғандин кейин бу кесәлни барлиқ қитъәләрдә йеңиш мүмкин болди. Әнди дуния медицина әһлигә яхши мәлум The Lancet журнали кәлтүргән мәлуматларға асаслансақ, Россияниң Гамалея намидики миллий тәтқиқат мәркизи ишләп чиққан «Спутник V» вакцинисиниң нәтиҗидарлиғи 91,6 пайизни тәшкил қилидекән. Қариғанда фармацевтика заводидиму мошу вакцина чиқириливатиду.

Қасым-Жомарт Кемелоғлиниң жуқурида аталған кеңәшмидә тәкитлишичә, «вакцинилашни арқиға созуш — бу аддий проблема әмәс, бәлки дөләтлик әһмийәткә егә иш. Сөз миллий бехәтәрлик тоғрилиқ болуватиду...».

– Мән барлиқ гражданларни, имканийәт яр бәрсә, вакцина салдурушқа чақиримән. Бу өзәңларни, ата-анаңларни вә йеқинлириңларни қоғдаш үчүн керәк. Ахир бу – бизниң гражданлиқ борчимиз, – дәп атап көрсәтти Президент вә өзиму Қазақстанда ишләп чиқирилған «Спутник V» вакцинисини салдурди..

Умумән, апрель ейида Қазақстанниң барлиқ регионлирида дегидәк эпидемиологиялик әһвал начарлишип, ағриқниң өсүши байқалмақта. Буниңда униң 60 пайиздин ошуғи Нур-Султан, Алмута шәһәрлиригә вә Алмута вилайитигә тоғра келиватиду. Әң ечинарлиғи, ағриқниң өсүши билән бирқатарда өлүм әһваллириму көпәймәктә. Буниңда өлүм әһваллириниң 60 пайизға йеқини йәнә шу жуқурида аталған регионларда орун еливатиду.

Раст, мундақ шараитта биз ниқап кийимиз, арилиқни сақлаймиз, антисептиклардин пайдилинимиз. Бирақ пәқәт вакцинилашниңла бизни бу кесәлдин қутулдуридиғанлиғини чүшинишимиз керәк. Демәк, биз һәммимиз вакцина салғандила мәмликәттә коллективлиқ иммунитет шәкиллинип, COVID-19 вирусини йеңип чиқалаймиз. Бир сөз билән ейтқанда, һәм саламәтлигимизниң, һәм маддий турмушимизниң, паравәнлигимизниң аммивий вакцинилашниң утуқлуқ жүргүзүлүшигә бағлиқ екәнлиги һәққидә унтимайли.

Раст, кейинки күнләрдә елимиздә ағриғанлар саниниң бираз төвәнлигәнлиги байқиливатиду. Бу, әлвәттә, хошал боларлиқ әһвал. Бирақ у һәргиз бошаңлиқ қилишқа асас-сәвәп болмаслиғи керәк. Әксичә, сақлиниш чарилиригә техиму қәтъий әмәл қилишни тәләп қилиду. Мундақ әһвалда “ағриқ патманлап кирип, мисқаллап чиқиду”, дегән әҗдатлар нәқлини әстин чиқармайли, демәкчимиз.

У адил хизмәт қиливатиду

Вақит немә дегән жүгрүк десиңизчу! Мана мениң йеқин достум, тонулған юрист Бәхтишат Мәхпировму 60 яшқа кирипту. Бир туруп ишәнмәйму қалдим. У 1961-жили 12-апрель күни, йәни дуниядики дәсләпки космонавт Ю.Гагарин космосқа учқан күни туғулғачқа, тонуш-билишлири, жутдашлири «Гагаш» дәп атишиду. Мән униң билән 1978-жили Киров намидики ҚазДУниң филология факультетиға чүшкәндә тонушқан едим. Кейин издәштүрсәк, туққанму чиқишип қалдуқ (һәр иккилилимиз өз вақтида Йәттису тәвәсидә тонулған Надир қази Обуловниң чәврилири болуп чиқтуқ). Шу жили мәзкүр билим дәргаһиға нурғун уйғур яшлири оқушқа чүшкән еди. Һәрхил факультетларда оқусақму, наһайити яхши арилишаттуқ. Уйғур театриға биллә бараттуқ, мәйрәмләрни, туғулған күнләрни биллә нишанлаттуқ. Әң муһими, биз әбәдий достлар болуп қалдуқ. Бизниң әйнә шу топимизниң рәһбәрлири, уйғур хәлқиниң оғланлири, чоңқур билимлик, маһир тәшкилатчилар — әдлийә факультетинининң студенти Әнвәр Һажиев вә география факультетиниң студенти Заман Баратовлар еди. Әпсус, һазир шу достлиримиз аримизда йоқ. Улар һәққидә гезитта мақалиларниму язған едим. 70 — 80-жиллири ҚазДУда оқуған уйғур студентлири һәр яқтин кәлсәкму, билимгә болған иштияқимиз вә хәлқимизгә болған муһәббитимиз бизни бириктүргән еди.

Бәхтишат тәбиитидин очуқ көңүл, хушчақчақ болғачқа, достлиримизниң һәммиси уни яхши көрәтти. Өзи кәмтар, меһриван Бәхтишат һәрқандақ сорунни қиздуридиған, ләтипилири түгимәйдиған, қизиқ вақиәлириму көп болидиған. Шуниң билән биллә у наһайити билимлик еди, һоқуқшунаслиқтин ташқири әдәбиятни, мәдәнийәтни, тарихни яхши биләтти. Униң билән сөһбәтлишишниң өзи адәмгә һөзүр беғишлатти.

Мошу жиллар ичидә мән Бәхтишат һәққидә көп нәрсиләрни билдим. У Чeләк йезисида дунияға кәлгән. Дадиси Сирдаш наһийәлик ағриқханида қойма башлиғи болуп ишлисә, аписи шу йәрдә һәмширә еди. Улар икки оғул, бир қизни тепип қатарға қошти. Аилиси жутдашлири ичидә һөрмәткә сазавәр болған әмгәкчан, кәмтар болидиған. Бәхтишат 1978-жили Ленин намидики мәктәпни алтун медальға тамамлап, ҚазДУниң әдлийә факультетиға оқушқа чүшиду. 1980-жили Эльмира Ғожаева билән аилә қуриду. Яш аилә СМУ-15 мәһәллисидә ижаригә өй елип турди. Уларниң әйнә шу өйидә биз пат-патла жиғилип тураттуқ, бәзидә қонупму қалаттуқ. Эльмира наһайити меһмандост еди, һеликәм униң әткән ләңмининиң, әткәнчейиниң дәмлирини әсләп туримән. Уларниң тунжа пәрзәнди — Лачин исимлиқ қизи 1982-жили дунияға кәлди. Уларла әмәс, биз һәммимиз уни пәпиләп, бақаттуқ. Уни худди өзимизниң қизидәкла көрәттуқ.

1983-жили университетни тамамлап, Бәхтишат әмгәк паалийитини Чeләк наһийәлик ички ишлар бөлүмидә тәргәвчиликтин башлайду. 1988-жилдин 1991-жилғичә Чeләк наһийәлик партия комитетида инструктор болуп ишләйду. 1991 — 1992-жиллар арилиғида Чeләк наһийәлик сотта стажер болиду. 1992-жили болса, Б.Мәхпиров Хәшкиләң наһийәлик сотниң судьяси болуп тайинлиниду. Нәқ мошу йәрдә сот ишиниң қир-сирлирини үгиниду, әмәлий тәжрибә вә маһарәт топлайду. У қәйәрдила ишлимисун, бизниң алақимиз үзүлмиди. Адәттә, бизниң өйдә — Фабричныйда баш қошаттуқ. Әнвәр Алмутидин чиқип, йолда Хәшкиләңдин Бәхтишатни еливалаттидә, өйүмгә келәтти. Гайида уларға Заман Баратовму қошулидиған. Биз аилилиримиз билән жиғилаттуқ. Шуңлашқа бизниң балилиримизму, худди қериндашлардәк, биллә өсти.

Униң принципиаллиғи, кәспий билими, тәжрибисини нәзәрдә тутуп рәһбәрлик униң хизмитини көтириду, йәни Қазақстан Жумһурийитиниң Президенти Н.Назарбаевниң Пәрманиға бенаән 2008-жили Бәхтишат Мәхпиров Алмута шәһәрлик сотниң судьяси болуп тайинлиниду. Биз, достлири, униң бу утуғиға, әлвәттә, хошал болдуқ. Шундақла униң бу хизмитиниң жуқури жавапкәрликни вә чоңқур билимни тәләп қилидиғанлиғини чүшинәттуқ. Мән Бәхтишатниң кәсипдаш достлирини яхши тонуймән. Улар һәрхил милләт вәкиллири, шуниң билән биллә яшлириму һәрхил. Уларниң һәммиси Бәхтишатниң инсаний хисләтлирини, кәспий билимини баһалайду һәм һөрмәт қилиду. Кәсипдашлири болупму ағинимизниң ишбиләрмәнлигини, өзигә жүкләнгән вәзипини тоғра чүшинип, униңға жуқури жавапкәрлик билән қарайдиғанлиғини, инсан сүпитидә әжайип кәмтарлиғини алаһидә тәкитлишиду. Тонуш юристларниң ейтишичә, 30 жилға йеқин вақит ичидә судья болуп ишлигән, инсан тәғдирлирини һәл қилған адәмләр кам учрайдекән. Бу жавапкәрликни Бәхтишатму чоңқур һис қилиду.

Мениң ағинәмниң аилисиму үлгилик аилиләр қатаридин. У өзи туғулуп өскән Чeләккә пат-пат берип, ата-анисини йоқлап туриду. Аяли Эльмира — устаз. У дайим: «Бәхтишат көйүмчан пәрзәнт, вападар яр, балилириниң, нәврилириниң сөйүмлүк атиси һәм бовиси. Мошуниңдин 41 жил илгири Бәхтишаттәк инсан билән аилә қурғинимға миң қатлиқ шүкри дәймән» дәйду. Улар Лачин, Азадә, Рамина вә Румина исимлиқ төрт қизни тәрбийиләп қатарға қошти. Алий билимлик қилди. Лачин нотариус идарисиниң рәһбири. Һә Бәхтишат билән Эльмира болса, улардин нәвриләрни сөйгән бәхитлик бовай вә момай.

Әр жигит үчүн 60 яш — һаятидики алаһидә жошқун басқуч. Шуңлашқиму Бәхтишатниң қилидиған ишлири техи алдида дәп ойлаймән. У Қазақстан Жумһурийитиниң медальлири, Пәхрий ярлиқлири билән тәғдирләнди. Бәхтишат мунасип һаят йолини бесип өткән инсан. Униң һаят йоли – бу адаләтликниң, қанунға адил хизмәт қилған инсанниң һаят йоли. Мән, пурсәттин пайдилинип, ағинәмни шанлиқ тәвәллуди билән тәбрикләймән. Униңға саламәтлик, аиләвий бәхит вә ишида утуқлар тиләймән.

Исмайилжан ИМИНОВ,
язғучи.

Йеқинда Яркәнт шәһиридики уйғур классик шаири Билал Назим намидики истираһәт беғида Мустәқилликниң 30 жиллиқ мәйримигә мунасивәтлик шәнбилик уюштурулди.

ҚАЗАҚСТАН ТӘУЕЛСІЗДІГІНЕ 30 ЖЫЛ

Гөһәрбүви ИСМАЙИЛЖАНОВА,
«Уйғур авази»

Бирдинла шуни тәкитләш керәкки, бу хилдики хәйирлик ишқа йеши сәксәндин алқиған жут мөтивәрлири билән жигитбашлири, ханим-қизлар, қисқиси, чоң-кичик һәммә жутдашлар жәм болушти.

Билал Назим һәйкили алдида

Шәнбилик башлиништин авал жут мөтивәри Давут Илиев қуръан тилавәт қилди. Шуниңдин кейин Панфилов наһийәлик Уйғур этномәдәнийәт мәркизи рәисиниң вәзиписини атқурғучи Азат Гайитов сөзгә чиқти.

— Билал Назим намидики һәйкәл әтрапида истираһәт беғини бәрпа қилиш тәшәббускари — мәрһум рәисимиз Ризайдин Әйсаев болған. Мәрһум Яркәнт тәвәсидә миллий мәдәнийитимизниң тәрәққиятиға жан дили билән өз үлүшини қошуватқан, арман-мәхсәтлири бүйүк рәһбәр еди. Әпсус, миңларчә әпсус, устазимиздин бевақит айрилдуқ. Өлүмгә һеч чарә йоқ екән. Һаяттин бемәзгил өткән Ризайдин Әйсаевниң рәһбәрлигидә елип бериливатқан ишларни биз, жутдашлар, давамлаштуримиз дәп вәдә беримән.

Һазир һәйкәл әтрапида шәнбиликләр давамлиқ уюштурулуватиду, жәми 100 түп қариғай, арча, туя қатарлиқ сайилиқ дәл-дәрәқ көчәтлири тикилди. Бүгүн Қазақстан Мустәқиллигиниң оттуз жиллиғи һарписида оттуз түп қариғай көчитини вә гүлләрни көчиришни мәхсәт қилдуқ.

Шуниму қошумчә қилиш керәкки, дәл-дәрәкләр көчәтлири Алмутидин мәхсус буйрутма арқилиқ елип келинди. Көчәтләрни сетивелиш үчүн Яркәнт билән Алмута арилиғида бирнәччә қетим қатнашқан тоғра кәлди. Бу ишта йәнила бизниң жутдашлиримиз өмлүгини намайиш қилди. «Көп түкәрсә, көл болур» демәкчи, униңға жутдашлар тәрипидин мәлум дәрижидә мәбләғ топланди.

Әнди өткән жили наһийәлик Уйғур этномәдәнийәт мәркизи рәисиниң орунбасари Маһинур Аюпованиң рәһбәрлигидә ханим-қизларниң ярдими түпәйли 350 түп әтиргүл көчити көчирилгән болса, бу қетим йәнила шу Маһинур Аюпова, Тилақиз Мәңсүрова, Һүрийәт Семәтова, Хатәмбүви Қадирова, Майминәм Имәрованиң һамийлиғида Алмутидин 60 түп әтиргүл көчити кәлтүрүлүп, көчирилди. Шәнбиликтә жиғилған көпчилик бир күн бойи һәйкәл әтрапини аватлаштуруш ишлириға биркишилик һәссини қошуп, өмлүгини намайиш қилди.

Һәқиқәтәнму, Яркәнт шәһиридики бу ядикарлиқни сақлап, күтүш үчүн жан көйдүрүватқан милләтпәрвәр инсанлиримиз бу башланмиға биркишилик үлүшини қошмақта.

Турсунмәһәммәт МӘШҮРОВ
чүшәргән сүрәтләр.

Яшлар шәнбиликкә чиқти

Өткән һәптидә Талғир наһийәси Гүлдала йезисиниң яшлири шәнбилик уюштурди. Мундақ мәсилиләрдә гүлдалалиқлар өм. Улар баш жигитбеши Азат Қурбановниң рәһбәрлигидә тилға аларлиқ талай ишларни әмәлгә ашурди. Болупму мошундақ паалийәтләрдә йеза яшлири паалийәтчанлиқ көрситип келиватиду.

Мәшүр САСИҚОВ,
«Уйғур авази»

Һә, бу қетим болса, йәнә шу яшларниң тәшәббуси билән тупрақ бешини тазилаш ишлири әмәлгә ашурулди. Униң әтрапидики өрүлүп кәткән түврүкләр әслигә кәлтүрүлди. Көңүлгә пүкүлгән ишлар аяқлашқандин кейин мәрһумлар роһиға атап қуръан-қираәт қилинди.

Изгү нийәт билән қолиға кәтмән-гүжигини, сүпүргә-тирнилирини елип, бир күнлүк вақтини мәрһумлар ятқан жайни тазилашқа беғишлиған жут турғунлири кәчтә өйлиригә хуш кәйпият билән қайтти.

Өз новитидә баш жигитбеши бу хилдики ишларни әнъәнигә айландуруш тәкливини бәрди. Жут қарши әмәс. Демәк, тазилиқ ишлири буниңдин кейинму давам қилиду.

Йолдаш МОЛОТОВ,
«Уйғур авази»

Сабиқ Кеңәш Иттипақи дәвридә «кадрлар һәммини һәл қилиду» дегән шиар бар еди. Бу пәқәт шиарла әмәс, дөләт сәяситиниң бир йөнилиши еди. Шу сәясәтни утуқлук жүргүзүш үчүн һәрбир наһийә мәркизидә кәспий техникилиқ училищелар болатти. Әйнә шу билим дәргаһлирида наһийә ихтисадиниң асаси һесаплинидиған саһалар бойичә мутәхәссисләр тәйярлинидиған. Механизаторлар, жүргүзгүчиләр, қурулушчилар, кәпшәлигүчиләр, электриклар вә башқиму кәсипләр бойичә йеза яшлири билим алатти.

«Кадрлар һәммини һәл қилиду»

Училищеларда оқуватқанлар һәқсиз тамақ, кийим-кечәк, ятақ билән толуқ тәминлинәтти. Әң муһими, йеза яшлири кәсип егиләтти. Улар оқушни тамамлиғандин кейин колхоз-совхозларда ишқа орунлишатти. Шуңлашқа у дәвирдә жәмийәттә ишсизлиқ йоқ еди. Шәһәрләрдиму ишләпчиқириш билән шуғуллинидиған һәрхил чоң-кичик карханилар, чоң завод-фабрикилар бар еди. Демәк, шәһәрликләр үчүнму иш йоқ дегән мәсилә умумән болматти.

Тәкитләш керәкки, шу заманниң адәмлири өзлириниң қабилийити, билими, салаһийити, маһарити вә иқтидариға қарап мутәхәссислик таллатти. Һәрқандақ билим дәргаһини тамамлап, қолиға диплом алған мутәхәссис үч жил давамида өз кәспи бойичә әмгәк қилиши шәрт болидиған. Бу, әлвәттә, социализм түзүминиң, планлиқ ихтисат дәвриниң көрүнүшлири.

Өткән әсирниң 90-жиллири Кеңәш Иттипақи ғулап, униң тәркивидики жумһурийәтләр өз мустәқиллигини алғанда шараит тамамән өзгәрди. Илгәрки колхоз-совхозлар тарқитилди. Йеза егилигидики мутәхәссисликләрниң әтивари қалмиди. Шәһәрләрдиму ишләпчиқириш орунлири ишини тохтатқандин кейин аддий ишчи кәсиплириму шундақ әһвалда қалди. Йеңи заманда пәйда болған базар ихтисади мунасивәтлириниң маһийити пәқәт сода-сетиқ иши биләнла чәкләнди. Йәни, чәт әллә рдин, асасән хошна Хитайдин, товар елип келип, сетиш мода болди. Барахолка нурғун адәмләрниң иш орниғила әмәс, бәлки жан беқиш мәнбәсигә айланди. Бу йәрдә аддий йеза адимиму, алий билимлик инженерму, муәллимлимләрму, пән докторлириму тирикчилик қилишқа башлиди. Сода болғандин кейин амити кәлгәнләр бейишқа башлиди. Ундақ утуққа йетиш үчүн бәш-алтә жил алий оқуш орнидин билим елиш, шу кәсиптә ишләш һажәт әмәс еди. Шуңлашқа адәмләрниң аң-савийәсидә ишчи кәсипләргә, билим елишқа болған башқичә көзқараш шәкиллинишкә башлиди. «Бәш жил оқуп, бир айлиқ маашқа қарап олтарғандин, бир күндә базарда шундақ пул тапқили болидиғу» дегән сөзләр адәттики әһвалға айланди.

Әлвәттә, адәмләр умумән билим елиштин қалди дәп ейтишқа болмайду. Шу вақитларда әң әтивалиқ мутәхәссислик «ихтисатчи» яки «юрист» болди. Илгири һәммигә һажәт мутәхәссисләрни тәйярлайдиған кәспий-техникилиқ училищелар, техникумлар намлири әнди колледжларға өзгәртилип, улар яшлар арисида аммибап мутәхәссисликләр, йәнила шу «юрист, ихтисатчиларни» тәйярлашқа киришти. Базар ихтисадиниң йәнә бир йеңилиғи – әнди билим елиш үчүн һәқ төләш керәк болди. Билим дәргаһлири дәсләпки пәйтләрдә, мәктәптә алған билимидин, қабилийитидин қәтъий нәзәр, һәқ төлигәнниң һәммисини оқушқа қобул қилидиған болди. Әлвәттә, бу йәрдә шу оқуш орунлирида алған билимниң сүпити тоғрилиқ гәп қилишниң өзиму артуқ болса керәк. 2000-жиллири математикидики аддий һесаплашни билмәйдиған «ихтисатчилар, бухгалтерлар», қанунниң немә екәнлигини толуқ һис қилмайдиған «юристлар» көпәйди. Хәлиқ арисида «һазир бир таш атсаң, бир юристниң яки бир ихтисатчиниң бешиға чүшиду» дегән һәзилләрму пәйда болди. Ейтмисақму чүшинишликки, қолида «әтивалиқ» мутәхәссисликниң диплоими болсиму, уларниң нурғуни ишсиз жүрүшкә мәжбур болди. Бу әһвал мустәқилликниң дәсләпки он жилида йүз бәргән, йәни хәлиқ һазир ейтиватқан «явайи капитализм» дәври еди.

Әйнә шу «явайи капитализм» дәвридә әң көп зәрдап чәккән йеза турғунлири, йеза егилиги болди десәк, мубалиғә болмас. Ядиңларда болса, икки парчә совунға бир қой тегишкән пәйтләрму болған. Йезида иш болмиғачқа, яшларниң нурғуни яхши һаят издәп шәһәрләргә атланди. Йезиларда қери-чүриләр, яш гөдәкларла қалди. Йеза егилиги үчүн муһим мал дохтурлири, агрономлар йоқниң һесавида болди.

Тәкитләш лазимки, йеза егилиги саһаси әйнә шу замандики хаталиқларниң «дәрдини» техила тартип келиватиду. Һазирму йезида билимлик мал дохтури, агрономлар йетишмәйду. Униңдин ташқири йеза егилиги ишини уюштуридиған маһир тәшкилатчиларму аз. Һазир йезиларда ишчи күчи йетишмәйду. Экспертларниң ейтишичә, 15 яштин 28 яшқичә болған яшларниң пәқәт 21 пайизила йезида қалидекән. Ахирқи 10 жилда йеза егилигидә ишләватқанларниң сани икки һәссигә қисқарған. Демәк, йезида асасән пенсионерлар қалмақта. Мошуниң һәммиси, әлвәттә, жәмийәтни тәшвишләндүридиған дәрижигә йәтти. Бу, жуқурида тәкитлигинимиздәк, мошуниңдин 10 — 15 жил илгири қелиплашқан әһвал.

Кейинки жилларда дөләт тәрипидин йеза егилиги саһасиға алаһидә көңүл бөлүнмәктә. Чүнки дунияда озуқ-түлүк, йеза егилиги мәһсулатлириға болған еһтияж жилдин-жилға өсмәктә. Униңдин ташқири, озуқ-түлүк бехәтәрлиги – миллий бехәтәрликниң асасий бир қисмидур. Һазир дөләт тәрипидин йеза егилиги саһасиниң мутәхәссислигини егиләшни халиғучилар үчүн оқуш грантлири сани көпәйди. Йеза мәктәплирини тамамлиғанлар үчүн оқушқа чүшкәндә айрим квотилар қараштурулған. Шундақла «Дипломмен ауылға» программиси жарий қилинди. Бу программиға мувапиқ йезиларда еһтияжи жуқури мутәхәссисликләр егилири болған яшлар йезиға берип ишләшни хаһишини билдүрсә, уларни турушлуқ өй билән тәминләш, имтиязлиқ несийәләрни бериш көздә тутулған. Әнди йеза егилиги ишлири билән шуғуллинишни халиғучиларға мәхсус несийә программилири можут. Йәни бағвәнчилик, мал чарвичилиғи, белиқ өстүрүш вә башқиму ишлар үчүн айрим несийәләр қараштурулған. Бизниң буниң һәммисигә тәпсилий тохтилип өтүшимизниң сәвәви, йеза яшлириниң мутәхәссислик таллиғанда мошу әһвалларға алаһидә көңүл бөлсекән демәкчимиз. Чүнки өзи туғулуп өскән йезиниң шараитини яхши билиду, ана жути үчүн хизмәт қилиш имканийити пәйда болиду, утуққа йетиш иқтидариму көп болиду.

Жуқурида биз «явайи капитализм» дәвридә жәмийәттә билимгә нисбәтән сәлбий көзқараш шәкилләнгәнлигини тәкитлидуқ. Амма 2000-жилларниң оттурилирида бу көзқараш ижабий тәрипигә өзгиришкә башлиди. Пәрәзимизчә, тижарәттә пул тепип, мувапәққийәт қазанғанлар йеқин вә жирақ чәт әлләрни зиярәт қилиш, мәдәнийитини, турмуш тәризини үгиниш имканийитигә егә болушти. Шундақла базар ихтисади мунасивәтлири әсирләр давамида қелиплашқан әлләрдә билимлик шәхскә нисбәтән болған чоң һөрмәтни, уларниң жәмийәттики вә тижарәттики орнини көрүшкә башлиди вә чүшәнди. Болупму Европа әллиридә зиярәттә болғанлар билимниң күчини чоңқур һис қилди. Шуңлашқа әнди улар тапқан тапавитини балилириниң, нәврилириниң билимигә селишқа башлиди. Шундақ қилип, бу дәвирниң балилири Европиниң, АҚШниң вә башқиму тәрәққий әткән дөләтләрниң даңлиқ университетлирида билим елиш имканийитигә егә болди. Илгири, йәни өткән әсирниң 90-жиллирида инглиз тилини билидиған шәхс худди бир дана адәмдәк билинсә, һазир болса, бир-икки чәт әл тилини билмигән бала замандин қалған шәхс болуп һесаплиниду. Мошуниң һәммиси билимлик яшларниң мутәхәссислик таллишиғиму тәсир қилди. Яшлар арисида «дипломи бар, билими йоқ «ихтисатчи яки юрист» болуш – шәрмәндичилик» дегән чүшәнчә пәйда болди.

Һазир заманниң тәрәққиятиға бағлиқ йеңи мутәхәссисликләр, кәсипләр пәйда болмақта. Бүгүнки таңда яшлар хәлиқара логистика, хәлиқара мунасивәтләр, дөләт башқуруш, IT-технология мутәхәссислиги, маркетолог вә башқиму мутәхәссисликләрни таллимақта. Бу мутәхәссисликләрниң базарда еһтияжи жуқури.

Әлвәттә, ата-анилар балилириниң мутәхәссислик таллаш хаһишиға тәсир қилиду. Март ейида 1200 ата-ана арисида балилириниң қандақ кәсип егилишни халайдиғанлиғи тоғрилиқ соалнамә жүргүзүлгән екән. Соалнамидә йәттә мутәхәссислик көрситилгән еди. Шуниң нәтижилири көрсәткинидәк, ата-анилар балилириниң тижарәт билән шуғуллинишини (54 пайиз), IT-технология саһасини (22 пайиз), медицина саһасини (15 пайиз), дөләт хизмити (12 пайиз), илим-пән вә маарип саһаси (12 пайиз), малийә саһасини(10 пайиз), ишләпчиқиришни (7 пайиз) таллиғинини тоғра көридекән. Байқиғинимиздәк, биринчи орунларда тижарәт вә IT-технология мутәхәссисликлири туриду. Соалнамигә қатнашқан ата-аниларниң ейтишичә, улар өз балилириниң тижарәт билән шуғуллинип, мәбләғ жәһәттин мустәқил, паравән яшишини халайду. Бу тизимда медицина, маарип вә илим-пән саһалириғиму қизиқишниң бар екәнлиги көрүнүп туриду. Чүнки таҗсиман вирусқа мунасивәтлик пәйда болған карантин дохтурлар билән муәллимләрниң әмгигиниң қиммитини, қәдрини, шәрәплик екәнлигини намайиш қилди.

Алаһидә тәкитләш лазимки, һазир мәктәпләрдә оқуш тамамлаш алдида турған яшлар арисида кәсип таллаш бойичә йөнилиш беридиған мәхсус курслар өткүзүлиду. Бу йәрдә яшларға өзлириниң иқтидариға, билимигә қабилийитигә қарап кәсип таллашни үгитиду. Шундақла таллиған мутәхәссисликләр бойичә иш тепиш истиқбали чүшәндүрүлиду. Чүнки кәсип таллаш — инсан һаятидики муһим бир басқучларниң бири. Сәвәви, кейин һәр күни өзәң таллиған, өзәң яхши көргән кәспиң билән әмгәк қилсаң, тапавитиңму болиду, һаяттиму өз орнуңни таписән. Шундақла аддий кәпшәләгүчи, автомеханик яки тонулған тижарәтчи болушиңдин қәтъий нәзәр, өз кәспиңниң чоң мутәхәссиси болсаң, саңа һөрмәт-иззәтму, бәрикәтму келиду әмәсму.

Уйғур әдәбиятшунаслиғиға қошқан төһписи зор

(Филология пәнлириниң доктори Алимжан Тиливалди — 60 яшта)

Мән түркийшунас алим сүпитидә профессор Алимжан Тиливалди-Һәмраевниң илмий паалийити билән яхши тонуш. Көплигән хәлиқара әнжуманларға биллә қатнишип, түркийшунаслиқ саһасиға биркишилик төһпә қошуп келиватимиз. Алимжан Тиливалдиниң тәйярлиған илмий мақалә-докладлири һәрдайим чоңқур мулаһизә қозғайду. Көтирилгән мәсилиләр жәзмән муһакимә мәйданиға айлинип кетиду. Чүнки алим тәвсийә қилған нәзәрийәвий қарашлар муназирә қозғаш вә илим-пән мухлислириниң диққитини өзигә тартиш хусусийитигә вә күчигә егә. Бу һәқиқий алимларға хас хисләт, әлвәттә. Қизиқ йери, Алимжан Тиливалдиниң һаятий қисмитиму шундақ. Бу хил һаләт-қисмәтниң Абай намидики Қазақ педагогика институтиниң II курсидин башланғанлиғи һәққидә мәтбуаттин оқуған едим. Көрнәклик әдәбиятшунас алим Рабик ака Исмайиловниң йезишичә, яш студентниң тәғдирини шу чағдики атақлиқ Кеңәш әдәбиятшунас алими Леонид Генрихович Фризман өзгәртивәткән екән. Амма маңа Алимжан өзи һаятидики бу хил бурулушниң теги-тәктини дәсләп толуқ һис қилип кетәлмигәнлигини вә у өз тәғдириниң Л.Г. Фризман тәрипидин Кеңәш Иттипақида тонулған шеиршунас алим Александр Лазаревич Жовтисқа тапилинип кәткәнлигидин бехәвәр екәнлигини сөзләп бәргән еди.

Бу вақиә 1985-жили йүз бәргән. Алимжан Тиливалди Л.Г. Фризман қатнашқан әнжуманда икки ғәлити соал қойған. Биринчиси, «Немә үчүн цыган-лолилар мавзуси рус әдәбиятида шу қәдәр диққәткә сазавәр?». Иккинчиси, «Әгәр 1814-жили Россиядә декабрь инқилави ғәлибә қазанған болса, у чағда Кеңәш Иттипақи қурулаттиму яки йоқму?». Иккинчи соал уштумтут жим-житлиқни пәйда қилғачқа, Л.Г. Фризман биринчи соалға жавап бериш биләнла чәкләнгән. Чүнки М.Горбачев башлиған «Қайта қуруш» жиллирида зор өзгиришләр овж алсиму, лекин һечким техи Октябрь инқилавиниң үчинчи басқучлуқ объектив вә тарихий ролини камситидиған иқтидарға вә ирадигә егә әмәс еди. Шундақтиму Л.Г.Фризман рус әдәбиятидики цыган-лолилар мавзусиниң беваситә әркинлик идеялири билән өзара туташлиғини әскәртип өтүп, техи бу мәсилиниңму йетәрлик дәрижидә тәтқиқат қилинмай келиватқанлиғиниму тәкитлигән. Әдәбиятшунас алим охшимиған әһвалда, охшимиған көзқарашқа егә жигиткә һәйран қелип, қизиқиш туйғулиридин бәк һаяжанланған. Шуңлашқа бу мәсилини үгинишни яш студент жигитниң өзигә жүклигән. Әйнә шундақ вәзийәттә уйғур жигитиниң һаятида илим-пәнгә болған зор долқун-иштияқ жошқунлиған. Илим-пәнгә ихлас вә һиссияти қозғилип, қәлбигә от туташқан. Униң шу күндин башлап чоңқур билим елишқа болған еһтияжи күчәйгән. Қисқа вақит ичидила у рус әдәбиятидики әркинлик мавзуси бойичә илмий мақалиларни йезишқа киришип, студентларара әнжуманлирида мувапәққийәт қазанған. Дәсләпки утуқлар кәлгүси алимға зор илһам берип, жәмийәтлик вә мәдәний һаятидики паалийәтлириниң башлинишиға сәвәпчи болған.

Улар мәлум дәрижидә охшимиған пикир егисигә айлинишиғиму түрткә болған.

Алимжан Тиливалдиниң 1986-жили Алмутида йүз бәргән сәясий вақиәләрдә қазақ инқилавий достлири билән мәйданға чиқишиму аңлиқ вә аңсиз сәвийә-қатламлири әйнә шуниңға бағлиқ еди. Униңға «Қайта қуруш» жиллири йүз бәргән сәясий-иҗтимаий өзгиришләр зор тәсир көрсәткән, әлвәттә. Болупму устази Александр Лазаревич Жовтис билән болған сөһбәтләр алаһидә роһий мәдәт берип, тәтқиқатчиниң әдәбиятшунаслиққа аит әмгәклирини зор үмүтварлиқ вә йеңи күч-ғәйрәт билән үгинишигә түрткә болғанлиғини тилға алмай мүмкин әмәс. У.Г. Федорова, А.Шайкин, В.Бадиков, Г.Камбарбаева кәби истедатлиқ алимларниң әмгәклирини тәпсилий үгинип, һәртәрәплимә билим алди. Зиялилар билән болған қоюқ мунасивәт вә қизғин сөһбәтләр келгүси алим үчүн бебаһа роһий вә мәнивий озуқ болди. Пешқәдәм алимларниң мәслиһәт бериши түпәйли, яш тәтқиқатчиниң роһи көтирилип, илмий карван йоли бәлгүләнди. Устази А.Жовтисниң мәслиһитигә бола, Алимжан Тиливалди рус әдәбиятидин дуния илим-пәнининң зор қисми болған уйғуршунаслиқ саһасиға қарап йол тутти. Илмий рәһбири қәйт қилиниватқан саһаниң техи тиң екәнлигини вә Кеңәш Иттипақи дәвридики әдәбиятшунаслиққа аит тәтқиқат йөнилишлириниң өзгириватқанлиғини тәпсилий ейтип бәрди. Болупму Кеңәш Иттипақи миқиясида шеиршунаслиққа аит көплигән нәзәрийәвий әмгәкләр елан қилинип, чоң хәлиқара әнжуманлар өтүватқинини вә шундақла даңлиқ уйғур алими Мурат Һәмраевниң шеирийәт саһасидики илмий төһписини кеңәш алимлири тәрипидин жуқури баһаланғанлиғини тәкитлиди. Яш тәтқиқатчи үчүн йеңи билим саһа-дунияси ечилишқа башлиди. Кәлгүси алим 1991-жили аспирантуриға қобул қилинип, тәтқиқат мавзуси тәстиқләнди. Жәлип қиларлиқ нәрсә шуки, Алимжан Тиливалдиниң рәсмий тәстиқләнгән диссертациясиниң мәзмуни Мурат Һәмраевниң диссертация мавзусини әслитәтти. Әйни дәвирдә уйғур әдәбиятшунаслиғида миллий поэзиясиниң асаслиқ эстетикилиқ шәкил категорияси-қисми болған қапийә системиси һәққидә илмий муназирә қозғилип, бир мавзуда икки нәзәрийәвий йөнилиш вужутқа келиши тәбиий әһвалға айланған. Илгири атақлиқ алим Мурат Һәмраев рус шеиршунаслиғидики әнъәниләргә тайинип, уйғур қапийәсиниң фонемлиқ (тавуш аһаңдашлиғи) нәзәрийәсини ишләп чиққан. Бу түркийшунас алимлар арисида умумйүзлүк муназирә қозғиған. Қазақ шеиршунас алими, академик Заки Ахметов болса, қапийәдики «боғумлар миқдари» нәзәрийәсини тәклип қилған. Алимжан Тиливалди охшимиған йөнилиштә тәһлил қилип, қапийәләрдә тәкрарлинишқа тегишлик «һөкүмран боғум» нәзәрийәсини илим әһлигә сунди. Бу түркий агглютинативлиқ тил хусусийәтлиригә беваситә бағлиқ яндишиш еди. Мәзкүр йеңи нәзәрийәни дәсләп устази, шеиршунас алим Заки Ахметов қоллап-қувәтлиди. Кейин академик Зейнолла Қабдоловму қошулуп, өз пикрини изһар қилди. Уларниң қатарида уйғур тилшунаси Т.Талипов, өзбәк арузшунаси У.Туйчиев, якут шеиршунаси Н.Тобуроков, рус шеиршунаси П.Ковалев қатарлиқ алимлар өз пикирлирини очуқ оттуриға ташлиди. Илмий рәһбири А.Жовтис Алимжан Тиливалдиниң йеңилиғиға жуқури баһа берип, һәтта уни рус қапийәсиниң қурулма алаһидилигини чүшиништә қисмән пайдиланса болидиғанлиғини тилға алди. Чүнки Алимжан Тиливалди қапийә тәкрарлириниң генезисини (келип чиқишини) тәтқиқат қилиш жәриянида уйғур поэзиясиниң шәкиллиниши һәрхил әнъәниләргә вә узақ әсирләр давамида жәзмләштүрүлгән қанунийәт-системиларға бағлиқ екәнлигини испатлиған. Буддизм муһитида гүлләнгән уйғур шеирийити билән ислам муһитида гүлләнгән уйғур шеирийитиниң шәкли һәрхил әнъәниләргә таянғанлиғи түпәйли, уларниң бир биригә охшимайдиғанлиғини дәлилләп чиққан.

А.Жовтис бу һәқтә алаһидә тохтилип, елип берилған тәтқиқатларниң көп қисми докторлуқ диссертация үчүн лазим болидиғанлиғини тәкитләп, намзатлиқ диссертациядин айривәткән. Бу әһвал яш алим үчүн тинимсиз әмгәк қилиш муһитини пәйда қилған болуп, қисқа вақит ичидә докторлуқ диссертациясини яқлиши үчүн пурсәт яритип бәргән. Алимжан Тиливалди техи әндила 30 яшқа толуши биләнла Абай намидики Қазақ педагогика университетиниң докторантурисиға тәвсийә қилинған һәм рус вә дуния әдәбияти кафедрисида «Қедимий түркий китабий поэзияси вә қедимий уйғурларниң аллитерациялик шеирлириниң муаммилири» — тәтқиқат мавзуси болуп рәсмий тәстиқләнгән. У жиллири Қазақ педагогика университетиниң докторантурисиға 77 нәпәр үмүтвар һөҗҗәтлирини тапшурған екән. Уларниң ичидә пәқәт үч кишила докторантурида оқуш имканийитигә егә болған. Әйнә шуларниң арисида Алимжан Тиливалди болди. Бу яш алимниң тәғдиридики йәнә чоң бурулуш болуп қалди, халас. Униң һаятида шәкли жәһәттин наһайити чоң вә мәзмун жәһәттин намәлум бир бепаян өткәл-басқуч туратти. Алимжан Тиливалдиға әнди буддизм муһитида йезилған әсәрләрни үгинишкә тоғра кәлди. У дәрһал дуниядики буддишунас алимлар билән алақә орнитишқа киришти. Будда мәдәнийитигә аит материалларни жиддий үгәнди.

Кеңәш түркийшунас алимлириниң мәлуматлириға асасланғанда, қедимий уйғур йезиғидики будда диниға тәәллуқ мәтинләрниң сани 20 000дин артуқ. Униң ичидики икки миң шеир мәтини алаһидә вәзн қурулушиға вә өлчимигә егә. Түрк алими Р.Арат уларни әрәп қапийә нәзәрийәси асасида тәриплигән. Кейинирәк йәнә бир түрк алими Шинас Текин рус вә Европа алимлириниң методологиялик яндишишлирини нәзәргә елип, йеңичә қарашни илгири сүргән. Өз вақтида В.Жирмунский, М.Гаспаров, И.Стеблева қатарлиқ рус шеиршунас вә әдәбиятшунас алимлири қедимий түркийләрниң поэзиясидә алаһидә шеир системисиниң мөжут екәнлигини байқиған. Уни «Аллитерационлуқ шеир системиси» дәп атиған. Атақлиқ нәзәрийәчи В.Жирмунский В.Радлов билән поляк алими Т.Ковальскиниң әмгигигә тайинип, аллитерация шеир системисиниң үлгилирини сибир түрклири билән бирқатарда қазақ, қирғиз фольклорлуқ поэзиясидин тапиду. Көрнәклик әдәбиятшунас алим М.Гаспаров болса, аллитерациялик шеир мәдәнийитини индо-европилиқ хәлиқләргә хас бир алаһидилик дегән хуласигә келип, уларниң тили билән бағлаштуриду. И.Стеблева қедимий мәңгү таш ядикарлиқлирини тәпсилий үгинип, уларда аллитерация шеир үлгилирини бәлгүләп чиқиду. Амма рус алими тәтқиқат жәриянида мәңгү таш ядикарлиқлириниң вәзнилик асасиниң охшимайдиғанлиғини, аллитерация шеир үлгилириниң башқа екәнлигини тәкитләйду. У мәңгү таш ядикарлиқлириниң жанрини «поэзия» дәп атап, униң вәзнини «тонико-темпораллиқ» қанунийәткә егә дәп һесаплайду. Қедимий түркләр мәңгү таш ядикарлиқлириниң мәтинини нахша сүпитидә ейтқан дегән пикирни алға сүриду. Кеңәш Иттипақида И.Стеблеваниң тәсири шунчилик күчийидуки, униң түркийшунас шагиртлириниң һәммисила дегидәк мәңгү таш ядикарлиқлириниң жанрини поэзия сүпитидә бәлгүләйду. Бу милләтләр поэзиясиниң тәрәққиятиғиму өз тәсирини жиддий йәткүзиду. Көплигән шаирлар мәңгү таш мәтинлиригә охшитип шеирларниму язиду. Улар дәрисликләрдә поэзия үлгиси ретидә оқутулиду. Амма В.Жирмунский И.Стеблеваниң нәзәрийәсини қобул қилалмайдиғанлиғини очуқ тәкитлигән. Академик Заки Ахметовму қазақ хәлиқ шеирийити вәзнининң пәқәтла силлабик хусусийәткә егә екәнлигини вә башқа бир шеир системисиниң изи йоқлиғини тәстиқләйду. Шуңлашқа у «Тонико-темпорал» шеир системисини тилғиму алмайду. Хуллас, бу Алимжан Тиливалдиниң илмий әмгәклиридики нәзәрийәвий хуласә. Мана шу хил мурәккәп муаммиларға жавап тепиш үчүн алим Будда диниға тәвә Идиқут дөлитидә тәнтәнә қазанған қедимий уйғур шеир мәдәнийитини тәтқиқ қилишқа киришиду. Бу йөнилиштики издинишләр алимға түркийшунас илим-пәнини йеңи қарашта риважландуруш үчүн имканийәт яратти. Докторлуқ диссертация бойичә издиниш җәриянида қедимий уйғурларниң буддизм муһитида бәрпа қилған сөз сәнъитиниң дуниявий характерлиқ мәзмунға егә екәнлиги ениқланған. Көплигән хәлиқләр қедимий уйғурларниң шеир сәнъитигә ихлас бағлап, мәнивий тәсиригә учрап, тәрғибат қилишқан. Алимжан Тиливалди будда муһитида гүлләнгән қедимий уйғурларниң шеирийитиниң поэтик қануниятлирини көрситип бәргән. Мәзкүр шеир сәнъитимиз будда сонрамлирида (ибадәтханилирида) бәкму риважланған, һәтта аммиға вә будда диниға әгәшкүчилиригә зор тәсирини йәткүзгән. Алим қедимий уйғур буддизм мәзмунидики аллитерационлуқ шеирлар қурулмилири санскрит поэтикисиниң тәләплиригә уйғун келидиғанлиғини байқиған. Миладиниң алтинчи вә тоққузинчи әсирлиридә Һиндстан тәвәсидә яшиған Бхамаха, Дандин вә Ананда Вархана кәби нәзәрийәшунас алимларниң (шеирийәтни «нәқишләш» поэтикиси) тәсириниму ечип көрсәткән. Алимжан Тиливалдиниң пикричә, будда уйғур поэзияси бинарлиқ (қошвәзнлик) хусусийәткә егә болуп, көпәсирлик тәрәққият давамида аллитерациялик услуб силлабик (мисраларда боғумларни тәкрарлинишидики уйғунлуққа) симметриягә қарап йүзләнгән. Тәтқиқатчиниң пикричә, уйғур шеирийитидики бәзи тавушларниң аһаңдашлиқ хизмитиму алаһидә әһмийәткә егә. Бу шу чағдики шеирхумар кишиләр үчүн әвришим бир бәдиий эстетикилиқ өлчәмгә айланған. Чүнки Асиг Тутуң, Пратйайа вә Ки-ки қатарлиқ даңлиқ қедимий уйғур шаирлириниң аң-сәвийәсидә һәрипләр билән сөзләр илаһий қудрәткә егә болуп, уларни ғайәвий чүшәнчидә ишләткән. Сәвәви, бәдиий-көркәм сөз илаһи Сарасвати сөзләрни ғәрәз билән ишләткән инсанларни дайим жазалап турғанмиш. Демәк, бу хил қараш әдипләрни һәм шеирийәт мухлислирини мәнивий паклиққа дәвәт қилип турған. Алимжан Тиливалдиниң илмий йеңилиғини Кеңәш Иттипақидики көрнәклик әдәбиятшунас алимлар етирап қилған. Буни һәм З.Қабдолов, З.Ахметов, Т.Кәкишев вә В.Шаповалов қатарлиқ академиклар түркийшунаслиқ саһасида чоң илмий йеңилик дәп қариған. 2011-жили алим Гаутама Будда тәввәллудиниң 2600-жиллиғиға мунасивәтлик хәлиқара әнжуманға қатнишип, қедимий уйғур будда мәдәнийитигә аит қарашлирини оттуриға қойған мәзгилдә, даңлиқ буддишунас алимлар уйғур мәтинлиридики таза лотослуқ тәпәккүр-етиқатлириға алаһидә диққәт ағдурған. Уйғур диндарлириниң бу хил дуниякарашларни тарихтин-тарихқа өз әйни вә халислиқ билән йәткүзгәнлигини тәкитләп, хитай, япон, тибәт, таиланд мәтинлиридикигә охшаш һәрхил мәзһәпләрни әгишиш жәриянлириниң көрүнмәйдиғанлиғини, һәтта кейинки дәвирләрдики Һиндстан вә Шри Ланка қолязмилириниңму бу жәһәттин уйғур мәтинлиригә йәтмәйдиғанлиғини илгири сүргән. Дуния алимлири атимиз әл-Фарабини «иккинчи Аристотель» дәп қандақ атиған болса, қедимий уйғур мутәпәккүри Кумарадживани шундақла «иккинчи толуқ Будда» дәп тилға алған. Узақ әсирләр давамида диний өлималар үчүн Кумул шәһири вә миң өй ядикарлиқлири зиярәтгаһ мәркизигә айланған.

Алимжан Тиливалдини бу хил хәлиқара әнжуманларға паал вә жүръәтлик қатнишиши, униң илмий мәвқә-издинишлириниң әһмийитини техиму көтәрди. Алим Жәнубий Кореягә тәклип қилинип, Ханкук вә Янзей университетлирида вә мәмликәтниң 10дин ошуқ колледжида лекция оқуди. Түркий хәлиқләрниң қедимий дәврлиридики сөз сәнъитиниң роли һәққидә әтраплиқ чүшәнчә бәрди. Шу түпәйли, Сеул шәһиридики «Диа Глобал» хәлиқара билим мәркизиниң «Алтун ачқуч» мукапитиға еришти.

Алимжан Тиливалдиниң Қазақстан Пәнләр академияси М.Әвезов намидики Әдәбият вә сәнъәт институтиға тәклип қилинишиму, униң һаятидики чоң бурулушлардин бири болди. У түркийшунаслиқ саһасида техиму чоңқурлап шуғулди. Шәрқий Түркстандики уйғур вә қазақ әдәбияти тарихи һәққидә чоң издинишләрни елип барди. Тәтқиқатлири коллективлиқ монографияләрдә елан қилинди. Қазақстан Жумһурийитиниң «Мәдени мұра», «Рухани жаңғыру» дөләт программилириға беваситә қатнишип, 100 томлуқ «Бабалар сөзі» нәшригә пикир бәргүчи болса, 5 томлуқ «Ежелгі қазақ әдебиеті» антологиялириниң тәһрират кеңишигә әза болуп сайланди. Мухтар Әвезов намидики Әдәбият вә сәнъәт институтиниң дуния әдәбияти бойичә елип берилған тәтқиқатлириға асасий муәллипләр қатарида қатнашти. 2008- жили ЮНЕСКОниң тәкливи билән «Кибер мәйдандики тиллиқ вә мәдәнийәтлик һәрхиллиқ» хәлиқара чоң әнжуманға дәсләпки қетим уйғурлардин йеганә вәкил болуп қатнишип, диплом билән тәғдирләнди. 2014-жили уйғур хәлқиниң мунәввәр пәрзәнди Зия Сәмәдиниң 100 жиллиқ тәвәллудиға беғишланған ТҮРКСОЙ әнжуманиға қатнишип, «Қорқут» медали билән мукапатланди. Азиядә өзара һәмкарлиқ вә ишәнчә чарилири бойичә мәслиһәтлишиш (СВДМА) тәшкилати тәрипидин уюштурулған чоң әнжуман-жиғинға иштрак қилип, униңда илмий доклад оқуди. Көпчиликниң ядида барки, мәзкүр чарә-тәдбирни чақириш ғайиси Қазақстан Жумһурийитиниң Тунжа Президенти — Елбасы Нурсултан Назарбаев 1992- жили октябрь ейида БМТ баш Ассамблеясиниң 47-сессиясидә илгири сүргән еди. 2014-жили ушбу тәшкилатниң дуниявий миқияси түс алған новәттики сәясий-иҗтимаий форумиға Алимжан Тиливалди билән «Уйғур авазиниң» сабиқ баш муһәррири Мухтәржан Жумаровму тәклип қилинған. Өзи ишләватқан институттики илмий паалийәтлири утуқлуқ риважлинип, Евразия ихтисадий Һәмкарлиқ иттипақи даирисидиму ғәлибилик давамлашқан. Алимниң уйғур әдәбияти һәққидә йезилған мақалилириниң тәсири түпәйли Беларусь Жумһурийити 2020-жилни «Уйғур әдәбияти жили» дәп атиди. Белорусь мәдәнийитиниң жирик вәкили А.Карлюкевич алимниң бу йөнилиштики паалийитигә жуқури баһа берип, көләмлик мақалиларни елан қилди.

2013-жили Алимжан Тиливалди Уйғур наһийәси Түгмән оттура мәктивиниң уйғур тили вә әдәбияти пәнлириниң муәллими Хәйринисахан Иминова билән Астана шәһиридә болуп өткән Қазақстан Жумһурийити филологлири вә муәллимлириниң тунжа қурултийиға рәсмий вәкил болуп қатнашқан. 2016-жили болса, дәсләпки қетим уюштурулған Қазақстан тарихчилириниң биринчи Конгресси болуп өтти. Униңғиму алим алаһидә тәклип қилинған.

Бүгүнки күндә истедатлиқ алим Алимжан Тиливалди Қазақстан Пәнләр академияси Мухтар Әвезов намидики Әдәбият вә сәнъәт институтиниң алимлар кеңишиниң әзаси. Р.Сүлейменов намидики Шәриқшунаслиқ институтиниң вә әл-Фараби намидики Қазақ дөләт университетлириниң илмий лайиһилиригиму қатнишиватиду. У шундақла Россиядики Яқутстан вә Дағстан университетлириниң илмий тәһрират кеңишиниң әзаси. Түркиядики Вәли Бәкташ университетиниң илмий йөнилиштики ишлириғиму рәсмий мәсъул. Россия Тәбиий пәнләр академиясиниң мухбир-әзаси. Дуния уйғур академияси рәһбәрләр кеңишини әзаси. Евразия уйғур академияси вә «Уйғур мәктивини қоллаш» фондиниң рәһбири. Шагиртлириму өсүп йетиливатиду. 7 китап вә 15тин ошуқ коллективлиқ монографияниң вә 200гә йеқин мақалиниң муәллипи. 15тин ошуқ хәлиқара ғоллуқ грантларниң саһиби. 10дин ошуқ топламларға жавапкәр муһәррир. Мақалилири чәт әлләрдә тураклиқ йоруқ көрмәктә. Бүгүнки таңда «Уйғур шеирийити вә униң тәрәққият асаси» вә «Қедимий түрк-уйғур әдәбияти (VI — XVI әсирләр)» қатарлиқ икки монографиядин ибарәт төрт том тәйяр. «Заманивий уйғур әдәбияти» намлиқ рус вә қазақ әдәбиятиниң бәзи мәсилилиригә даир қазақчә йезилған китаплириму һәм шундақла миллий маарип вә әдәбий тәнқит бойичә мақалилар топлимиму нәширдин чиқиш алдида туриду.

Рошәнгүл АВАКОВА,
әл-Фараби намидики Қазақ миллий университетиниң профессори, филология пәнлириниң доктори.

Биз роһий жәһәттин биллә

Оттура Азия хәлиқлириниң иҗадий-мәнивий зияли әһлиниң өзара пикир алмаштуруш, мулаһизә қилишидиған әҗайип ортақ дәргаһи мөжут. У — он жилдин бери давамлиқ актив паалийәт жүргүзүватқан «Ипәк йоли бойидики сөһбәтләр» әнжумани. Униң иштракчилири алимлар, язғучилар, тарихчилар, шаирлар, рәссамлар, йәни қәйт қиливатқан қутлуқ қитъәниң илғарпикирлик зиялилири. Бу әнжуманларниң асасий мәхсити — бизни, йәни Оттура Азия хәлқини, техиму йеқинлаштуруш, жипсилаштуруштин ибарәт. Биз өзимизниң тарихий вә мәдәний жәһәттин бирпүтүнлүгимизни һис қалсақму, бәзи сүнъий шараитлар биздики әшу бүйүк роһни аҗизлаштуруватти. Сәясәт бу улуғвар сезимдин сәскәнди. Томури бир хәлиқләрни бир-биридин жирақлаштурушқа, арисиға тосқунлар қоюшқа тиришти. Гәрчә, биз бу басқунчилиқ «депиға уссул ойниған» болсақ, асарәт чаңгилиға гириптар болушимиз еһтимал еди. Амма биз жүрәк хаһишимиз билән қайта жәм болдуқ вә өзимизниң улуқ мәдәнийәтниң вариси екәнлигимизни, ғайә вә мәхсәтлиримизниң ортақлиғини, шундақла бир-биримизни техиму чоңқур чүшинишимиз һаҗәтлигини һис қилдуқ. Биз ортақ түрк тилимизни, тарихимизни, әдәбиятимизни изчил үгинишимиз һаҗәт. Униң үчүн әхбарат-мәлуматларни ойдурма вә хияллардин әмәс, ишәшлик мәнбәләрдин издигинимиз тоғра.

Бу жәһәттин тәтқиқатчи алимларниң қурултайлириниң роли муһим. Мән Оттура Азия һәққидә гәп қилидекәнмән, бу бизниң таҗик қериндашларни, уларниң мәдәнийитини чәткә қаққанлиқ әмәс. Иран тиллиқ бу этносниң мәдәнийити Оттура Азия мәдәнийити билән биртуташ. Биз бирпүтүн, томуримиз бир хәлиқ. Униңға бар етиқатим билән ишинимән.

Бизниң әнжуманларда һәммимиз тақәтсизлик билән күтидиған мулаһизилирини тиңшаш, униң билән арилишиш һәммигә ләззәт беғишлайдиған әзалиримизниң бири — йеқин достумиз вә қериндишимиз Алимжан Һәмраевтур. У уйғур хәлқиниң мәдәнийитини зор жавапкәрлик вә мунасип һалда гәвдиләндүридиған әдип.

А.Тиливалди (солдин оңға), А.Дедедер, М.Әвезов, Р.Хисматуллина, И.Ковалева, Д.Исабеков, А.Арцищевский.

Алимжан уйғур әдәбиятиниң тарихини қедимидин та һазирғичә мукәммәл билидиған, кона түрк мәтинлири, түрк ренессанси әвжигә чиққан Қараханийлар дәври әдәбиятиниң йетүк мутәхәссиси. Йүсүп Хас Һажип, Маһмут Қәшқәрий, Әхмәт Йәссави вә башқа шу дәвирниң улуқ өлималири иҗади билән һәртәрәплимә хәвәрдар әҗайип әдәбиятшунас алим. Униң чоңқур вә салмақлиқ пикир-мулаһизилири әнжуман иштракчилирини бирдин қайил қилип, тиңшиғучиниму роһий бейитишқа қадир. Бу жәһәттин һәммимиз униңға бәк миннәтдар.

Алимжанниң алаһидилиги, униң қедимий вә заманивий уйғур шеирийитиниң алақисини, вақитниң назук риштисини интайин чоңқур вә инчикә һис қилишида. Йәни у өз иҗадийитиниң мирасини тәтқиқат қилғучи алим сүпитидила әмәс, бәлки бетәсвир уйғур хәлқиниң әсирләр вә күлпәтлик һәм ярқин тарихи давамида қол йәткүзгән әсир-әтиқилирини жуғирип, қәлбигә бөләп, уни техиму нурландурушқа интилидиған инсан. Шуңа биз униң билән болған достлуғимизни, илпәтчилигимизни қәдир тутимиз.

Ундақ адәмләр һаятта, бәлким, көпту, амма бизгә униң билән һәмнәпәс болуш, бәс-муназирә қилиш, мәслиһәтлишиш бәхти несип болди. Мундақ инсанлар қәлбидә өз хәлқиниң роһи мәңгү чақнайду. Мән бу турғудин, бүгүнки тәвәллуд егисини уйғурлар үчүнла әмәс, йәнә биз түркийләр үчүнла әмәс, умумән, инсанийәткә бебаһа шәхс дәр едим. Мундақ шәхсләр умуминсанийәт әһлиниң гәвһиридур.

Бизниң әнжуманлар Улуқ Ипәк йолиниң гүлләнгән дәвридә карван-сарайлардики сөһбәтләр тәхлитидә өтиду. Алимларму һәрхил болиду. Мән академиялик ой-тәпәккүрдики әдипләрни көздә тутуватимән. Улар өзлириниң аләмшумул қәдрийәтлирини жиғишқа майил. Йәнә бир хил алимлар барки, болупму тәбиий вә гуманитарлиқ пәнләр бойичә, улар өз хәлқиниң қәдрийәтлиригә әқил-идриги биләнла әмәс, шундақла қәлби, меһир-муһәббити билән мунасивәт қилиду. Алимжан Һәмраев шу типтики алимлар қатариға кириду. У һәқиқий мәнасида инсанпәрвәр, һиссиятчан алим. Амма академизмму униңға ят әмәс. У өз хәлқиниңла әмәс, пүткүл инсанийәт тәғдиригә пасибанә көзқараштики алим. У регионаллиқ әһвал, дөләт мустәқиллиги, өзлүк вә оңниң беқиндилиғи һәққидики мәсилиләргиму бепәрва қарап туралмайду. Булар һаман униң диққәт мәркизидә болуп, алим һәммини уйғур миллий тарихи билән тәққаслап, униңдин чиқиш йоллирини издәйду. Алимжанниң бу хусусийәтлирини мән алаһидә қәдирләймән. Биз дайим бир-биримизни чүшинимиз. Өзимизни асмини ортақ Оттура Азия пухралири сүпитидә һис қилишқа тиришимиз. Қоюқ алақилар, һәмкарлиқ нәтижисидә шәкилләнгән тарихимиз ортақ болғачқа, биз бир-биримизниң тәғдиригә бепәрва қаралмаймиз. Биз — қериндаш. Бу һәқ сөзүм. Илгириму шундақ болған, һазирму шундақ. Бизни ойландуридиған, баш қатуридиған мәсилиләрму охшаш. Биз һәр учришишларда шулар һәққидә пикир қилимиз. Жәмийәткә яшларға пайдилиқ, муһим тәвсийә беришкә тиришимиз. Бурадирим Алимжан бу жәһәттинму тәл-төкүз. Қазақта «Сегіз қырлы бір сырлы» дегән сөз бар. Уйғурдиму болуш керәк. Алимжан Һәмраев нәқ әйнә шундақ инсан. У көпқирлиқ, қәлби ойғақ, жирақни көзләйдиғанлардин. Бу өз қәлбигә чоңқур билим вә хәлқигә болған зор муһәббәтни качилиған адәмләргә хас хисләт.

Униң қәлбигә уйғурниң сирлиқ муқамлири, назакәтлик уссуллири, каризлардин мәр алған деханчилиғи, ақ, қизил сойма қоғунлири, қисқиси, уйғур хәлқиниң интайин бай һәм тилсим дунияси мужәссәм. Сәпәр давамида, қизғин сөһбәтләрни тохтитип, гүлхан йеқип, көңүл көтиридиған пәйтлиримизму болиду. Таҗиклар парс тилида шеир оқуса, йәнә бирлири арамбәхш нахшилирини яңритиду. Шох пәдиләр урулғанда болса, Алимжан оттуриға чүшүп, нәқ уйғур уссулиниң үлгисини намайиш қилиду.

Дайим хушхой, мүжәзи очуқ Алимжан — Ипәк йолидики йолувчи әждатлириниң типик вәкили. «Ипәк йоли» дегинимизму әсли — талант, һәмрайиға садиқ, йөләк болуш, сөһбәтдаш, пикирдаш дегән сөз. Әкси тәғдирдә йолму авумайду, содиму болмайду. Мән Алимжанниң бу хисләтлиригә қизиқип қараймәндә, шуан униң уйғур хәлқиниң өзлүк улуқ вариси, давами екәнлигини сезимән.

Һәр әнжумандин кейин биз өз жутлиримизға қарап йол тутимиз. Бирлири қирғиз, бирлири өзбәк, бирлири түркмән елигә дегәндәк. Хошлишип үлгәрмәйла, йеңи учришишни сеғинишқа башлаймиз.

Мошу жиллар мабайнида Алимжан уйғур мәдәнийитини мунасип вә кәң рәвиштә тонуштуруп, тәшвиқ қилип келиватиду. Қедимий уйғур будда мәдәнийитиниң йетүк мутәхәссиси сүпитидә етирап қилинған алим хәлиқара әнжуманларда дуния мәдәнийитигә түрк мәдәнийитиниң қошқан үлүшиниң зорлиғини талай рәт дәлилләп бәрди. Өткән әсирниң иккинчи йеримидики Қазақстан әдәбиятшунаслиғиниң қиранлири академиклар Заки Ахметов, Зейнолла Қабдолов вә профессор Александр Жовтисниң талантлиқ шагирти болған Алимжан Һәмраев түркий классикилиқ әдәбияти ренессансиниң бизгә намәлум сәһипилирини ачти. У қазақ вә заманивий уйғур әдәбияти тарихиға аит мақалилири чәт әл алимлириниң диққитигә еришиши түпәйли, 2020-жил Белоруссиядә «Уйғур әдәбиятиниң жили» дәп жақаланди. Бизму бу тәшәббусни қизғин қувәтлидуқ.

Мән Алимжанни 60 яшлиқ тәвәллуди билән чин қәлбимдин тәбрикләймән. Бу анчә көп яш әмәс. Бизгә Оттура Азиядики түркийләрниң, униң айрилмас қисми болған бебаһа зор мәдәнийәтни яратқан Шинжаңдики уйғур хәлқиниң бирпүтүнлүгини сақлап келиш үчүн йәнә көп ишларни әмәлгә ашуруш керәк. Роһий жәһәттин биз биллә, һеч ажримидуқ. Һазирму ортақ ярқин келәчәк үчүн қериндашлиқ риштилириниң техиму мәккәмлишиш жәрияни кетип бариду. Әйнә мошу улуғвар вәзипигә Алимжанму өз төһписини қошуп келиватиду.

Асасий вәзипилиримизниң бири — ойғиниш. Улуқ Тәңриму шуни тәләп қилиду. Бу һәқтә «Ипәк йолида» маңған Чоқан Вәлиханов вә башқа алимларму көп язди.

Тарих қериндаш хәлиқлиримиз ичидин чиққан илғар пәрзәнтлиримизниң өзара достлуқ пикирдашлиғиға гува. Алимжанму ушбу яхши әнъәнини давам қилғучиларниң бири. Мән буни сирттин көрүп, мәнмунлуқ илмий мақалилири билән тонуш инсан сүпитидә әмәс, бир-биримизниң мөжутлуғи үчүн, қериндашлиқ пүтүнлүгимиз үчүн һәмкарлиқта паалийәт жүргүзүватқан сәпдаш сүпитидә ейталаймән. Биз Оттура Азиядики күндин-күнгә риважлиниватқан бирпүтүнлүгимизни һис қилғач, қәддимиз русланмақта.

Мән Алимжанға зор саламәтлик тиләймән. Униң арманлириниң роапқа чиқишиға мәдәт бериватқан йеқинлириға рәхмәт ейтимән.

Мурат ӘВЕЗОВ,
Қазақстан дөләт вә җәмийәт әрбаби, мәдәнийәтшунас алим.

Әл билән һәмнәпәс әдип

(Көрнәклик шаир вә журналист Нурәхмәт ӘХМӘТОВ — 70 яшта)

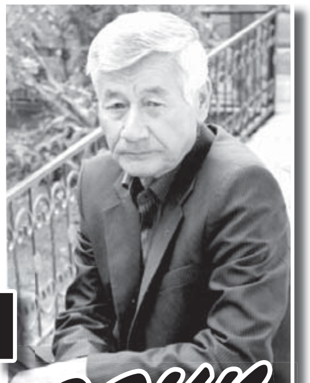

Уйғур әдәбиятида алаһидә орун егилигән шаир-язғучиларниң һаят йолиға нәзәр ағдуридиған болсақ, бесим көпчилик қәләм саһиблириниң хизмәт-паалийити мәтбуат саһасиға мунасивәтлик. Дәрһәқиқәт, һәр икки саһа хәлиқ һаятидики, җәмийәттики өзгириш-йеңилиқларни әкис әттүрсә, амма ички кануниятлири хилму-хиллиққа егә, пәриқ-айримчилиқлири йетәрлик. Публицистика йөнилиши әдипләрниң тавлинип өсүшигә, қәлиминиң техиму өткүрлишишигә шараит яритидиғанлиғи еник. Бүгүнки күндә 70 яшлиқ баһарини қарши еливатқан Нурәхмәт Әхмәтов мана шу мәтбуат вә әдәбият саһалирида үнүмлүк әмгәк қилиш түпәйли көплигән салмақлиқ мақалиларни, өткүр шеирий әсәрләрни барлиққа кәлтүрди. Әдип өз алдида зиммисигә артилған чоң жавапкәрликниң һөддисидин утуқлук чиқип кәлмәктә.

Әслидә шаирлиқ – һәркимгә мәнсүп болмайдиған тапчил талант. Әнди униң йүксилиши әмәлий әмгәк, мәшәқәтлик меһнәткә мунасивәтлик. Истедатқа хас бу хил хусусийәтни чоңқур һис қилған әдип ижадий издиниши түпәйли әдәбиятимиз майданини йеңи әсәрлири билән бейитип кәлди. Н.Әхмәтовниң шеирий топламлири көп әмәс. Сандин көрә сапани әвзәл көридиған шаирниң көләми анчә чоң болмиған «Яхшилиқ истәймән» вә «Дәрдиң билән яшаймән», «Рәңму-рәң аләм» намлиқ китаплири оқурмәнләргә яхши тонуш. Шундақла талантлиқ қәләм саһибиниң шеирлири «Вәсийәт», «Булақлар», «Ана жутқа муһәббәт», «Баһар нахшилири» кәби умумий топламларда орун алған.

Поэзия әсли аз сөзгә чоңқур һәм көп мәна сиғдурушқа қабил жанр. Шаир мәзкүр жанрниң бу хил алаһидилигидин толуқ пайдилинип, тәпәккур сәһнисини бәрпа қилалайдиған мисраларни ижат қилиду. Буниң өзи шаирниң давамлиқ ижадий издинишини дәлиллисә керәк. Шуни алаһидә қәйт қилишқа әрзийдуки, әдип шеирийитиниң үгиниш җәриянида мисраларниң тәл-төкүз, бежирим ижат қилинғанлиғини көз йәткүздуқ.

Ана жут – мәңгүлүк мавзу. Туғулған жайниң иссиқ бағрини, гөзәл тәбиитини, жутдашлириниң пидакарлиқ әмгигини шеирға қатмиған қәләм егиси йоқ болса керәк. Шаирниң туғулған жути – тарихий Вәтинимизниң Кичик Мазар йезиси. Муқәддәс маканға болған сеғиниш сезими әдипниң жүригини тәвритип, «Саңа қарап йол алдим», «Ана жутқа келдим», «Жутум ишқи» кәби бир түркүм шеирлириниң вужутқа келишигә асас болиду.

Ана жут, мән һәҗәп йетип қәдриңгә,
Йетәлмәстин, яш төктүм шеир-әҗримгә.
Сениң учар қушлириң терип кәтсәкән,
Шивақлириң урғин герип қәбримгә.

Кәлтүрүлгән мисралар – ана жутниң қәдригә йәткән, амма қәдими йәтмәй жүргән инсанниң қәлб нидаси. Раст, туғулған жайда өмүр сүрүш пурситидин мәһрум болмақ – көңли гүлдин назук шаир үчүн чоң пажиә. Ахирқи икки мисраниң жүки еғир, оқурмәнни ой мәнзилигә башлайду. Шаир қәбригә һәтта ана жутиниң қушлири йоқлап келишини, мискин қәбриниң муқәддәс макан шивақлири билән көмүлинишини арзу қилиду. Буниң өзи – һаят чегида вәслигә тоймай, канчә ижат қилсиму, авазини йәткүзәлмәйватқанлиқниң бәлгүси. Шивақ сөзиниң қоллинилишиму бәһөддә болмиса керәк. Хәлқимиздә бу өсүмлүкни териш һәм пайдилиниш алаһидилиги можут. Мәзкүр өсүмлүк тазилиқ һәм тәсүмниң рәмзи. Китапханда ой-пикир пәйда қилидиған бу хил мисралар шаир топламлирида йетәрлик.

Он бир яшлиқ келгүси шаирға Яркәнт тәвәси һәқиқий ана болалиди. У мәзкүр жутниң тәптидин илһам елип, хәлқиниң қәдирлик шаири сүпитидә йетилди. Өскән жутиға болған миннәтдарлиғини һәм униң көркәм тәбиитини «Тавап етип йоқлап өт» «Жутум меһри», «Яркитимдә», «Терәкләр», «Жутум баһари» «Сеһилә» кәби шеирлирида күйләп өтиду. Шаир үчүн Яркәнтниң һәрбир таш-топриғи, гүл-гияси бебаһа. Әдип жут тәбиитини жутдашлириниң һаяти, турмуш-тирикчилиги, арзу-армини билән бағлаштурған һалда тәсвирләйду. У етиз-ерик, булақ-сайларға жан берип, инсанларға хас мүҗәз, қилиқ ата қилиш түпәйли өз жутиниң гөзәллигини техиму ашуриду. Мәнзирини сөз билән сизип, тилсим тәбиитниң картинисини китапхан көз алдида гәвдиләндүргән шаирниң нәзәри билән қарисақ, «тарам-тарам болуп көз ачқан булақларға», «ана йәргә тазим қилған мәҗнунталларға», «нәғмиси билән бағларни ойғатқан қушларға» зоқлинимиз. Н.Әхмәтов – тәбиитниң тилини билгән, кир-сирини әйничә чүшәнгән шаир.

Уйғур поэзиясидә беғишланма шеирлар алаһидә орунни егиләйду. Н.Әхмәтов әнъәнини давамлаштурған һалда хәлқимизниң бүйүк пәрзәнтлиригә, үлгә тутар шәхслиригә беғишлап шеирий мисраларни яритиду. Пикримизгә әдипниң «Шаир қәбри алдидики ой яки шаирлиқ қисмәт һәққидә» (Хелил Һәмраев хатирисигә), «Өлмәйдиған шеири қалди әвлатқа» (Долқун Ясин хатирисигә), «Надән қалди жүлмәрән» (Савутжан Мәмәткулов хатирисигә), «Қазақ шаириға» (Дости Сламғалиға), «Шеирим һәққидә шеир» (Шукри Абдулла хатирисигә), «Бир яшлиқ мазарида тәнәммән» (Мәхсүм Тәрә Тохтибақиевқа), **Бир дости роһландуруш** (*қәдинас дости Сейит Вәлиевқа*) кәби шеирлири дәлил болалайду. Шаирниң бу хил шеирлирида хошаматчилик, орунсиз махташ-мәдһийә яки бирәвгә гәйри мәхсәттә яхши көрүнүш үчүн қилинған мувапиқ тәмәннә байқалмайду. Уларда қәләмдаш акилириға, йеқин илпәт-достлириға болған сәмимий һөрмәт мунасивитиниң көрүнүши, сарғайған сеғиниш садаси әкис етилгән. Қуруқ мәдһийивазлиқтин, сәпсата гәптин сақлинидиған шаир сөз қәдри арқилиқ өз қәдрини жүтиривалмаслиққа тиришиду. Әдипниң беғишланма шеирлири тәркивидә шундақла ғәзәп-нәпрәт нидаси ипадиләнгән мисраларму учришиду. Пикримизгә «Лутпуллиниң хаини» намлиқ шеири мисал болалайду. Мәзкүр әсәр оқурмәнниң вуҗудини титиритип, қәлбидә жиркинич туйғусини пәйда қилиду. Оқурмән дилида хәлиқ дүшминигә —нәпрәт, әл достиға муһәббәт сезимини ойғитишини шаирниң чоң утуғи сүпитидә қараштурушқа болиду.

Дәрвақә, һаят уни «шаирғу» дәп әркилитип, бешини сийпимиди. Әксичә, «ижатниң жапасиға төзгән инсанға өмүрниң мәшәқити һечқанчә әмәс», дегәндәк талай синақларда тавландурди. Дәрһәқиқәт, әдипниң «Дуния», «Өмүр», «Қалдим», «Һәҗәп қисмәт екән...» кәби шеирлири билән тонушқинимизда иссиқ-соғни баштин кәчүргән, һәрқандақ мәсилиниң ақ-қарисини айришни билидиған, һаятий тәҗрибиси мол, салапәтлик лирик қәһриман көз алдимизда гәвдилиниду. Әдипниң мәзкүр шеирлири һаят һәқиқитини әкис әттүрүп, китапханни аләмни чоңқур чүшинишкә, ялған дунияда мәзмунлуқ һаят кәчүрүшкә чақириду. Н.Әхмәтов өмүрниң өзини көңүл көзи билән көрүп, дана сөзи билән йәткүзиду. Хулләс, һәрқандақ синақ униң һәқиқий шаирларға хас мәғруранә қияпитини егилдүрәлмиди, һаятқа болған ишқи-муһәббәт учқунини өчирәлмиди. Пикримизгә «Һаят, саңа ашиқмән» намлиқ шеириниң төвәндики мисралири мисал болалайду:

Һәҗәп синақ қисмәтләр маңа пүтүпту,
Кимләргиду ишинип күнүм өтүпту.
Кимләргиду бағланған ишәнч еқидәм,
Қумға сиңгән тамчидәк мәңгү жүтүпту.
Шундиму, мән, һәй һаят саңа ашиқмән.

Шаирниң яхшилиққа, изгүлүккә болған үмүт-ишәнчиси «Арманлирим», «Һаят ишқи» намлиқ шеирлиридиму әкис етилгән. Көрүп туримизки, шаир әсәрлиридә ялтирақ сөзләр, сүнъийлик байқалмайду. Униң тәбиий һалда вуҗутқа кәлгән мисралиридин таза қәлбини, ақ көңлини, пак нийитини тонуш тәс әмәс. Дәрһәқиқәт, «Җалиқни яқтурмайдиған» (бу ибарә «Җалиқни яқтурмаймән» намлиқ шеириға мувапиқлаштуруп елинди) шаирниң «Яхшилиқ», «Яхшилиқ истәймән», «Һисдашлиқ» намлиқ шеирлиридиму һәрқандақ инсанға яхшилиқ истәп жүргән мәрт-мәрданә лирикилиқ қәһриман билән тонушимиз.

Шаирниң сәбиләрчә пак қәлби һәсәтхорлуқ, мәнсәппәрәслик, хошамәтчилик, пулхумарлиқ илләтләрни қобул қилалмаслиғидин қәтъий нәзәр, һаят йолида бу хил мүҗәзлик замандашлирини учраштуруши тәбиий. У «Һәсәт», «Өтүпту өмри», «Үч дост едуқ», «Һөрмитим вә нәпритим», «Көзлириңни қачуруп...» намлиқ шеирлирида бәзи замандашлириниң һәқиқий әпти-бәширисини паш қилиду. Һаятта шундақла яхши адәмләрниңму можутлуғиға шаирниң үмүт-ишәнчиси зор. Мисал сүпитидә «Етиқатимдин кәчмәймән» дегән шеирини атисақ, купайә.

Һәрбир шаирниң өз дәвриниң күйчиси екәнлиги еник. Җәмийәттә болидиған һәрқандақ өзгириш-йеңилиққа әң авал ижаткарлар авазини қошиду. Чүнки уларниң миллий ғурури, қайнақ виждани бепәрвалиққа йол қоймайду. Н.Әхмәтовму бир түркүм шеирлирида хәлиққә, җамаәткә ортақ мәсилиләргә үн қатиду. Милләт тәғдири, ана тилиниң қисмити, бирликниң набут болуши – шаир қәлбигә арам бәрмәй, әндишигә салидиған мәсилиләр. Шуңа униң «Тәшвиш», «Нан корлуқ», «Әвлатқа хитап» кәби шеирларни барлиққа кәлтүрүши бeһөддә әмәс.

Өзгиләрдәк өрләлмәстин өригә,
Сиғмас болдуқ бир дәстихан төригә.
Биз бөлүнүп өзимизни өзимиз
Йәм қилмисақ болаттиғу бөригә.

Иҗтимаий муһиттики әһвалларни тәрипләшкә тиришқан шаирниң бу тәшвиши орунлуқ. Хәлиқ арисида бирлик, өмлүк мәсилилири йолға қоюлмиса, әдипниң әнсиз қәлбидә әндишә пәйда болуши тәбиий. Милләтниң парлақ кәлгүси үчүн бу муқәддәс чүшәнчиләрниң әһмийитини толуқ һис қилмай туруп көзлигән мәхсәт-муддиаға йетишимиз натайин. Бүгүн ортақ мәнпийәтни көзләп, бирликни қолға кәлтүрмисәк, кәлгүсидә чоқум әвлат безар болидиған әҗдатқа айлинимиз. Һәтта арқимиздин әсләр әвлатниңму қалмаслиғи еһтималдин жирақ әмәс. Җәмийәттә әхлақниң өзгиришләргә учрап, өзәмчиллик көзқарашлар психологиясиниң пәйда болуши пүтүн бир милләт тәғдириниң набут болушиға елип келиду. Бир-биримизни сәмимий меһир-муһәббәт билән бағримизға басқандила, әмәлгә ашурған һәр иш-паалийитимизниң нәтиҗилик болидиғанлиғи шүбһисиз... Шаир хәлқимиз арисида овҗ алған бу хил кәчүрүлмәс илләтләрни өткүр қәлими арқилиқ тәнқит қилиду.

Өз тәсиратини китапханлар билән бөлүшүш үчүн күндүзи – күлкидин, түндә уйқидин кәчкән шаир бир түркүм балладиларниму яратти. Қисқа сюжетқа асасланған «Ана тилим», «Һарсизлиқ», «Житим күчүк қисмити» намлиқ әсәрлири инсанни ойға башлап, ечинишлик вақиәләр асасида баллада қәһриманлириға болған нәпритини қозғайду. Униң «Ана тилим» намлиқ балладисида хәлқимизниң қәһриман қизи Ипарханға исми охшап, амма җисми җәһәттин кәскин пәриқлинидиған әсәр қәһримани билән тонушимиз. Шаир өз ойини ана тилида тамамән йәткүзәлмәйдиған Ипарханниң бу чоң хаталиғини пажиә сүпитидә тонуп, униң арқилиқ улуқ тилни дәпсәндә қиливатқан маңқурт әвлатқа қаттиқ рәддийә бериду. Шаир «Һарсизлиқ» балладисидиму орунлуқ мәсилини көтәргән. Һәрқандақ инсанни, болупму, әл үчүн пүткүл аңлиқ һаятини сәрип қилидиған шаир-язғучиларни тиригидә қәдирләп, буғдай ненимизни суналмисақму, буғдай сөзүмиз билән көңлини көтирип қоюшимизни әскә салиду. Тиригидә қәдир-қимметини билмәй, һаяттин өткәндә һаза тутуп, һөрмәтләп һәшләргә көтиришниң һаҗити йоқлуғини әскәртиду. «Житим күчүк қисмити» намлиқ балладисида ташланди күчүкниң ечинишлик тәғдири баян қилиниду. Чоңлар қәлбидә гөдәкләр дилидикидәк меһир-муһәббәтни, ғәмхорлуқни истәйду. Шаир «Бир сиқим топрақ» намлиқ балладисида хәлқимиз тарихида көч-көч йүз бәргинидә бовайниң өзи билән биллә елип чиққан бир сиқим топрақниң қудрити баян қилинған. Ат-улақлири һерип-ечип кәлгинидә чөл-җәзиригә тохтап, бовай шу йәргә бебаһа топрақни чачқан. Шу түпәйли бүгүнки күндә гүл-гияға бөләнгән Өсәк вадисиниң бәрпа болғанлиғи тәриплиниду. Пикримизни хуласиләйдиған болсақ, әдипниң баллада йезишқа ташлиған қәдимиму утуқлуқ чиққанлиғини алаһидә тәкитләшкә әрзийду.

Н.Әхмәтов поэма жанрида өз қабилийәт ихтидарини синап, шеирийәт мухлислириға бәдиий издиниш мәһсулатлирини тәғдим қилди. Шаирниң «Тартилиш күчи», «Көч-көч», «Мениң Азиям», «Оғуз ата роһиға хитап», «Хитай сепили», «Саңа миң бир тәшәккүр, достум Музәппәр», «Сеғиндуруп келимән, сеғиндуруп кетимән» намлиқ әсәрлири алаһидә диққәткә сазавәр. «Тартилиш күчи» поэмиси ана жутиниң йеза егилигини тәрәққий әткүзүшкә чоң үлүш қошқан җәмийәт әрбаби, маһир тәшкилатчи Азат Мәшүровқа беғишлиниду. Үч қисимдин тәркип тапқан әсәрдә Пәнҗим йезисида туғулуп өскән даңлиқ рәһбәрниң өз жутини тонуғисиз дәриҗидә гүллитип, йеза егилигигә қошқан чоң төһписи пәхирлиниш билән тилға елиниду. Дәрһәқиқәт, Талдиқорған вилайити Алакөл наһийәлик партия комитетиниң биринчи кативи хизмитидин туғулған жутиға қайтип келишиниң өзи жут бағриниң тартилиш күчини көрсәтсә керәк. Мәзкүр поэмида әсәр қәһриманиниң һәқиқий қәһриманлиғи баян қилиниду.

Шаирниң «Көч-көч» поэмиси тарихий мавзуға беғишлинип, хәлқимизниң өтмүш йолидики пажиәлик вақиәләрниң бири – XIX әсирниң ахирилирида йүз бәргән көч-көч вақиәси, йәни Или тәвәси уйғурлириниң Йәттисуға көчүп чиқишиға мунасивәтлик. Бу мавзуға шаир өз талант-истедати билән йеңичә яндишиду. Уйғур хәлқи қәлбидики ана диярини қиялмаслиқ туйғуси, жутниң солғун көрүнүши тәсирлик ипадилигән. Туғулған дияридин мәһрум болған улуқ милләтниң җудалиқ дәрди оқурмән дилини һәсрәткә селип азаплиши сөзсиз. Оқурмән шундақла әсәр қәһриманиниң Обь дәрияси бойида вә Москвада хәлиқара аэропортида өз қандашлири билән учришишиға шаһид болиду. Әсәрниң төртинчи қисмини хуласә бөлүм сүпитидә қараштуридиған болсақ, шаир униңда өз ички кәчүрмилири билән бөлүшиду. Шаирниң жуқурида қараштурулған икки әсәри башқа поэмилириға нисбәтән көләми җәһәттин чоң. Шуни алаһидә тәкитләшкә әрзийдуки, шаирниң бесим көпчилик поэмилири сюжетсиз ижат қилинип, улар асасән лирикилиқ йөнилишкә һәм ихчамлиққа асасланған. Шаирниң бу хил әсәрлири алаһидә издинишни тәләп қилидиғанлиғи еник.

Н.Әхмәтов шеирийитидә классикилиқ әдәбиятимизниң тәсири яркин байқилиду. Шаир қедимий иҗадийәт әнъәнилирини давамлаштуруши түпәйли бир түркүм рубаий вә мухтәмилатларни барлиққа кәлтүрди. Әдипниң тарихий Вәтинимизгә болған меһир-муһәббити, һаятқа мунасивәтлик пәлсәпәвий тәпәккүри ааба түридә қапийәлиниш тәртивигә егә болған төрт мисраға қачиланған. Рубаийларда ахирқи икки мисраға салмақ ата қилинип, йәкүнлигүчи пикир инсанниң ойлинишиға түрткә болиду. Төвәндики мисраларға нәзәр ағдуруп көрәйли:

Яманлардин достлирим сақлаңлар мени,
Төһмәтләргә ара боп, яқлаңлар мени.
Қәлбим сирлиқ һәм назук алтун сандуқчә,
Алтун ачқуч тапалмай чақмаңлар мени...

Яхши ой, изгү арман, һейлә-микирсиз көзқараш, сәмимий муамилә орун алған қәлб, дәрһәқиқәт, алтун сандуқчиға охшайду. Қәдрини билгән инсанға сандуқ бебаһа һәм көркәм. Йәни, алаһидә диққәт-етиварни һәм бирәр тәсирни тез қобул қилидиған шаир көңлини чүшиниш үчүн адәмдә дәл шу хусусийәтләр можут болуши керәк. Әдипниң назук көңлигә азар бериш, чүшәнмәслик пәйда қилиш үмүтлүк дилини солдуруш, шаирчә ейтқанда, «сандуқни чеқиш» билән баравәр. Шаир қәлимигә мәнсүп һәрбир рубаий китапхандин пәм-парасәт, өткүр зеһин билән оқушни тәләп қилиду.

Әдәбият мәйданида инқилапчи-шаир Лутпулла Мутәллип тәрипидин тәвсийә қилинған мухтәмилат намлиқ шеир түрини ижат қилиш әнъәниси кейинки пәйтләрдә көп байқилип кәлмәктә. Буниң өзи миллий шеирийитимизниң шәкил җәһәттин хилму-хиллашқанлиғини билдүрсә керәк. Н.Әхмәтовму мәзкүр шеирниң алаһидиликлирини көздә тутқан һалда «Күн», «Чүш», «Тап» кәби мухтәмилатларни барлиққа кәлтүриду. Биринчи, иккинчи вә төртинчи мисралири аһаңдаш сөзләр билән түзүлгән бу хил шеир түрини яритиш асан әмәс. Мухтәмилатларни ижат қилиш һәрқандақ шаирдин тапқурлуқни, издинишни тәләп қилидиғанлиғи еник.

Келиду бәрһәқ, күнләрдин бир күн,
Күлүп бақиду асминиңда күн.
Алтун тәхтиңгә яришип күлкәң,
Рәқиплириңгә туғулиду күн.

Шаир оқурмәнләрни әл арзу-армининиң кәлгүсидә әмәлгә ешишиға ишәндүрүп, күн нури чечилидиған күнләрниң жирақ әмәслигигә үмүтләндүриду. Төрт мисра арқилиқ тәғдири дәпсәндә болуватқан пүтүн бир хәлиқниң яхши күнләргә болған ишәнч-етиқатини ашуриду.

Көпни көргән, көпкә төзгән әдипниң топламлирида, шундақла һәҗвийләр түркүми билән тонушимиз. Шаир иҗтимаий турмуштики нуқсан-камчилиқларни, инсанлардики илләтләрни күлкилик һалда тәсвирләп бериду, сатирикилиқ тил асасида мәсхирә қилиду. Бу хил шеирий мисраларни үгиниш җәриянида шаирниң өткүр қәлимигә, талант-ихтидариға қайил болимиз, аччиқ һәқиқәтниму иқрар қилимиз. Тапқурлуқ билән ижат қилинған һәҗвийләр өмүрдики айрим замандашларниң портретини көз алдимизда гәвдиләндүриду. Шаир «Ғевәтчи», «Мәнсәппәрәс», «Иғвагәр», «Парихор», «Бехилниң дәстихини» кәби бесим көпчилик һәҗвийлиридә шу хил илләтлик инсанларға хас хусусийәт-алаһидиликлирини төрт мисраға сиғдурушқа тиришқан.

Жуқурида қәйт қилғинимиздәк, шаир уйғур әдәбиятини мәзмун җәһәттинла әмәс, шәкил җәһәттинму хилму-хиллаштурди. Әдип шеирийитидә учришидиған «Иккилик» вә «Сәккизликләр» пикримизгә дәлил болалайду. Бу хил шәкилдә ижат қилинған шеирий мисралар көп әмәс, амма уларда әһмийәтлик мәсилиләргә нәзәр ағдурулиду. Пикримизгә төвәндики мисралар дәлил болалайду:

Өз тилимиз болғачқа бардур етимиз,
Асрайли. Йоқалса жүтүп кетимиз.
****
Күлүп туруп қахшатқан вапасиз достлин,
Қәст дүшминиң яхширақ — есиңдә тутқин.

Шаир иҗадийитидики «Сәккизликләрдә» толирақ һаят кәчүрүшниң маһийити, һәрбир күнниң қәдир-қиммити һәққидә пикир қилиниду. Шуни алаһидә тәкитләшкә әрзийдуки, сәккизликләрдә әдипниң салмақлиқ ой-тәпәккүрлири, өмүр һәқтә өткүр мулаһизилири қачиланған.

Шаирниң хәлиқ еғиз әдәбияти үлгилирини ядлап өскәнлигини шеирийитигә болған тәсиридин байқашқа болиду. Шаир тәрбийәвий әһмийәткә егә болған «Тәшвишим» намлиқ ривайәт билән «Бир яманлиқ касапити» дегән шеирий чөчәкни оқурмән диққитигә тәвсийә қилиду.

«Тәшвишим» намлиқ ривайәттә «һәрқандақ истедат егиси өз хәлқиниң шатлиқ-хошаллиғиға, дәрт-қайғусиға дайим ортақ, һисдаш болуши керәк», дегән идея алға сүрүлгән. Дәрһәқиқәт, талантлиқ инсан әң авал хәлиқ пәрзәнди, шуңа әл дәрдигә һәмнәпәс болуши шәрт.

Ривайәтниң қисқичә мәзмуни төвәндикичә: Баяван чөл-җәзиригә орунлашқан бир топниң аһалиси тамча суға зар екән. Амма уларниң арисида жут сазәндиси хәлиқниң бу һалиға бепәрвалиқ билән қарап, пат-пат шатлиқ нәғмилирини чалидекән. Униң бу адити көпчиликниң нәпритини қозғап, әл муңиға муңдаш боларлиқ саз-нәғмиләрни орунлишини илтимас қилиду. Амма әсәр қәһримани уларниң тәливигә етивар бәрмәй, өз хулқи бойичә шаду-хорамлиқ сазлирини тәкрарлайду. Ахири җамаәтчилик униң әл-жуттин айрилип, жирақ чөл-җәзиригә кетишини яки қолини чепишини тәләп қилиду. Сазәндиниң келишими билән қоли чепилиду. Хулләс, хәлқиниң дәрдигә һәмнәпәс болалмиған талант егисигә шундақ җаза берилгән екән. Әсәр төвәндики мисралар арқилиқ йәкүнлиниду:

Мән һәрдайим қолумға алғанда қәләм,
Дилимда чоң тәшвишни сезимән һәрдәм.

Өз хәлқимниң қәлбигә болай мән һисдаш,
Мүшкүл һалда қеп қалмай сазәндә охшаш!..

Бизниң пикримизчә, шаирниң бу тәшвиши орунсиз. Чүнки у хәлқиниң дәрдигә дәрман, қайғусиға ортақ боларлиқ әсәрләрни яратти. Китапхан еһтияҗини қанаәтләндүрәләйдиған шеирлири көпчилик үчүн бебаһа.

Шу һәқиқәтни иқрар қилимизки, Нурәхмәт Әхмәтов – бүгүнки күндә мунасип баһасини алалмайватқан әдиплиримизниң бири. Аңлиқ һаятини хәлқи үчүн сәрип қилған талантлиқ қәләм егисини қоллап-қувәтләш, әдип әмгигини әйничә баһалаш – бизниң асасий вәзипимиз. Яркәнт тәвәсидин йетилип чиққан З.Сәмәди, Җ.Босақов, Қ.Тохтәмов, Т.Тохтәмов, С.Мәмәтқулов орун алған бу тизимға муқәррәр рәвиштә Нурәхмәт Әхмәтовни қошушқа болиду. Чүнки у қәләмдаш акилириниң ижадий йолини давам етип келиватқан өткүр пикир егиси, шеирийәткә садақити күчлүк шаир.

...Баһарда туғулдум, баһар мүжәзмән,
Баһардин башлинар шеирим жәзмән.
Қараңғу қишларда үзүлүп қалмай,
Баһарға улашқай бу мениң нәзмәм!..

дегән мисраларни барлиққа кәлтүргән шаир билән техи талай баһарни биллә қарши елишимизға ишәнчимиз камил. Н.Әхмәтовни барлиқ шеирийәт мухлислири тәрипидин йәтмиш яшлиқ тәвәллуди билән сәмимий тәбрикләп, мустәһкәм саламәтлик тиләймиз.

Шаирәм БАРАТОВА.

Җәмшит РОЗАХУНОВ

Қәләмдашқа тиләк

Нурәхмәт! Биз бир йолниң адимимиз,
Әлгә аян басқан һәр қәдимимиз.
Сақчисимиз өлгичә миллийликниң,
Қуралимиз — қолдики қәлимимиз,
Сәл өзгичә роһийәт алимимиз!
Шаирлиқ — зор мәртивә худа бәргән,
Уни өзи бизләргә рава көргән.
Езиқмастин мәнсәпниң шәйтиниға,
Қизиқмастин байлиққа өмүр сүргән!
Күн кәчсиму шәһәрдә, өз жутида,
Йенип өтәр күн-түни әл отида.
Мәңгүлүкниң от яқар учқуни бар,
Ғемини йәп янған һәр минутида?!
Мисраларға қачилап ой-пикрини,
Тәң бөлүшәр йеник һәм еғирини.
Шаирлардәк адәм аз чин көйүнүп,
Көп ойлиған Вәтәнниң тәғдирини.
Йол бәрмәскә тиришип ят қилиққа,
Дәвәт қилар һәммини яхшилиққа.
Тимиғиниң учидин чечиғичә,
Өч беғәмлик, хошамәт, сахтилиққа?!
Чиқса хәлқи йолини тосап қайғу,
У чарисиз өзини азаплайду.
Ара чүшмәк ойини ана тилға
«Әң муқәддәс борчум» дәп һесаплайду.

Сиңгән мошу хисләтләр қенимизға,
Шундин арам тапимиз җенимизға.
Талай ишлар қиниға чүшәр еди,
Қулақ селиш көп болса синимизға...
Биз шу сәпниң җанпида җәңчилири,
Сәрдариниң бешәк сән мәнчә бири.
Яхши сөзниң ғериви екәнмизғу,
Сөз каниниң җапакәш хаңчилири.
Шундақ екән, қурби дост, кәчмишимиз,
Босуғиға кеп қапту йәтмишимиз.
Худа халап, қоллиса әл тилиги,
Һаҗәт охшаш һазирға кәтмишимиз...
Яш қошулсун, қәләмдаш, йешимизға,
Кәлмисун һеч палакәт бешимизға.
Пәрвазимиз йүксәгирәк болармеди,
Тәләйсизлик қақмиса бисимизға...
Муқумлиғин халаймән қәдимиңниң,
Ибритини әвлатқа тәлимиңниң.
Жүригиңниң давами болған қолуң,
Болсун көпирәк сепида қәлимиңниң...
Ада қилиш йолида әһтимизни,
Бош өткүзүш йоқ әнди вақтимизни...
Әл алдида уятқу қолдин бәрсәк,

Шаирлиғи инсанийлиғи билән мужәссәмләнгән

Мәктәптә оқуп жүргән чағлиримиздила қолға қәләм елип, йезиш-сизишқа иштияқ бағлап өскәнликтинму, әқил қошуп, бурутимиз хәт тартқандин кейинму арилишидиған муһитимиз ижадийәт дәргаһи болуп қалди. Әдәбият алимидә дунияни дүм көмиривәтмисәкму, журналистика жанрида топтин озған жүгрүкләрниң йенида жүрүп, әйтәвир,һаятниңәгир-тоқайсинақлиридинсүрүнмәй келиватимиз. Мәтбуат саһаси болғанлиқтин, илпәтчилигимиз ярашқан кишиләр — шаир-язғучи, мухбир, рәссам, нахшичи-сазәндә... Бир сөз билән ейтқанда, ижадийәт билән шуғуллинидиғанлар. Уларму бәндә. Мүҗәз-хулқиму һәрхил. Күндилик тирикчилигидики иш-һәрикәтлириму хилму-хил. Ижадий қабилийәтлириму һәрхил дәриҗидә. Бирақ, уларниң ушбу хисләт-хусусийәтлирини, ақ-қарини илға қилишқа башлиғандин бери, әң авал мундақ бир көзқараш билән баһалашқа адәтләнгәнмән: Некрасовчә ейтқанда, «Шаир болуш — ихтияриң, инсан болуш — пәрзиң!».

Бүгүнки күндә 70 яшниң үзини көрүп, шаир-язғучилиқ билән журналистикиниң тизгинини мәккәм тутуш арқилиқ кәйнидин изини бесип келиватқан ини-сиңиллириға сәмимийлик билән зиялилиқниң үлгисини көрситиватқан Нурәхмәт Әхмәтов – мошу ой-пикирниң йүксәк чоққисидин көрүнгән инсан. «Инсан» дәп қуруқ мәдһийиләш үчүн ейтиватқиним йоқ. Нурәхмәт Мирзалимоғлиниң шаирлиғи билән журналист сүпитидики маһаритини пәқәт уйғур миллитиниң оқурмәнлирила әмәс, пүтүнсүрүк Яркәнт шәһиридики қазақ қериндашлириниң қәләм қәдрини чүшинидиған вәкиллириму яхши билиду. Қазақ, уйғур, рус тиллирида нәшир қилинидиған Панфилов наһийәлик гезиттин башлап, вилайәтлик, җумһурийәтлик, һәтта, дөләтләрара нәшир-әпкарларда йорук көргән публицистикилиқ мақалилири, һәрхил жилларда бирқанчә нәшриятлардин чиққан бир түркүм шеир топламлири — шуниң яркин испати.

Мәзкүр әсәрлиригә аддий оқурмәнләрдин башлап, көрнәклик әдәбият тәнқитчилириниң бәргән жуқури баһалири униң әсәрлириниң қимметини йәниму бәләнт ашуриду. Нүкәңниң ушбу ижадий қабилийәт-маһаритигә кәсипдаш-қәләмдиши сүпитидә мәнму һәрдайим мәғрурлинип, пәхирлинип жүримән. Шуниң билән биллә, аддий инсаний хислити һәм аброй-инавитигә һәркачан чоң еһтирам билдүридиғанлиғимни қайта-қайта тәкрарлаштин һеч яликмаймән. Адәттә, һәрнәрсини селиштуруш арқилиқла еник байқап, ақ-қарисини илға қилалайсән әмәсму. «Қәләм саһибимән» дәп мәйдисини кәргән талайларниң күндилик һаятидики тирикчилигини, өзлириниң шәхсий мәнпийитидин нери өтәлмәй жүридиған айрим нашайин қилиқлирини көргәндә, Нурәхмәттәк шаирниң чирай-шәкли көз алдимда чақнап чиққан қуяштәк гәвдилиниду.

Жүригидин йерип чиққан шеирлириниң биридә язғинидәк: «Үрүмчидин учуп чиққан учақ беваситә Вашингтонға берип қонидиған күн туғулса...» дегәндәк миллий ой-армининиң йүксәк чоққисидин үн қатқан униң шеирлири һәқиқәтән өткүрлүги билән пәриқлинип туриду. «Тағда буғиниң туйиғи ташқа тәгсә, сайда сийирниң мүңгүзи секирайду» демәкчи, қәйәрдә вә қайси әлдә болмисун, җаниҗан миллитиниң көңлигә азар беридиған вақиә орун алса, униң шеириниму шундақ көләңгә әгийду...

«Шаир болуш оңай дәмсән, достум, Еғизида болуш қийниған сансиз ярииниң» дәп қазақниң қәйсәр шаирлириниң бири қәйт қилғинидәк, мошундақ өткүр ой-тәпәккүр тамчилирини тизидиған Нүкәң күндилик һаяттиму инсаний-кишилик қияпитигә һечқачан дағ жуқтурмай келиватқанлиғиға уни тонуп-билгән қирик жилдин ошуқ вақиттин бери көзүмиз еник йәткән. Дәллиң пикирлик. Хошамәткә, питнә-пасатқа әсла берилгән әмәс. Бәзиләр охшаш ушшақ-чүшәкни терип, өзини пәсәйтмәйду. Барни — бар, йоқни—йоқ дәп бирдин ейтиш — әзәлдин адити. Мана мошундақ оғул балилиғи, сәмимийлиги, қурдашлири һәзил-һәқиқити арилаш ейтидиғинидәк, «князьлиқ» һалити язған-сизғанлиридиму еник байқилип туриду. Шуңлашқа болса керәк, шеирлириму, мақалилириму көпчиликни ойландурмай қалмайду. Шеирлири жуқури баһаға еришип, өз вақтида Илия Бәхтия намидики мукапатниң лауреати атилиши, Қазақстан Язғучилар иттипақиниң әзалиғиға өтүши, наһийәлик гезитниң қатардики мухбиридин – баш муһәррирниң орунбасарлиғиға көтирилиши, униңдин кейин «Уйғур авази» охшаш җумһурийәтлик чоң бир гезитниң Панфилов наһийәси бойичә өз мухбири болуп тайинлишиму — мошундақ туғма талантиниң, тоғра сөзлүклигиниң яркин ипадиси әмәсму.

Мошу йәрдә әриксиз әскә чүшиду: буниңдин тоғра қирик жил муқәддәм шу чағдики наһийәлик «Жаңалық жаршысы» гезитиға 5-май — Мәтбуат күни корректор болуп ишқа орунлашқан едим. Аридин он күн өткәндә, уму гезитниң уйғурчә нусхиси — «Йеңилиқ авазиға» мухбир болуп кәлди. Сөйүмлүк гезит тәһриратиниң босуғисини дәсләп хадим сүпитидә биллә атлиған үчүнму, инсан сүпитидики алақә-мунасивитимизму, өзара арилишишимизму улғийип-қоюқлишип, кәсипдаш-қәләмдаш сүпитидики һаятимизму биллә давамлашти. Кейинирәк рәпиқиси, һели мәрһум Розигүл һәдимизму редакциягә хизмәткә орунлашти. Қатар үзгән қош аққуштәк қолтуқлишип, шәһәрдики Яркәнт кочисини бойлап жуқурилап ишқа келиватқан уларға хелә-хелиси мәғруранә қариғинини көргән едуқ. Амал нечүк, у күнләрму өтти-кәтти. Турған Тазабеков, Әдилжан Сегизбаев, Павел Костин, Жақып Заманбеков, Рай Омашев, Сейитқазы Бақберов, Абдрахман Барами вә башқиму яркәнтлик шаир-язғучи, мәтбәәчи дост-ярән, қериндашлиримиз билән биллә өткүзгән дидар ғенимәт күнләрму көңлүмиздә пәқәт иллиқ әслимиләр болуп қалди.

Өткән әсирниң 80-жиллириниң оттурисида «Баһар нахшилири» дегән тунҗа шеирлар топлимини Алмутидин Яркәнткә дәсләп елип келип, уни интайин хошал қилғиним һели ядимда...

1993-жили июль ейида даңлиқ Орбулақ җеңидики Ғалибийәтниң 350 жиллиғи атап өтүлгини һәммигә мәлум. Мәзкүр шанлиқ той һарписида тарихий җай билән йеқиндин тонушуш үчүн наһийәлик гезитниң баш муһәррири сүпитидә бир топ мухбирни башлап Белжайлавға барған едуқ. «Қазақниң яйлиғини көргин» дәп, Нурәхмәтниму еливалған едуқ.

Әҗайип мәнзирилик тағ көрүнүши. Таза һава. Сүзүк булақлар. Йешил кимхапқа оранған йотилар. Яңза-яңза гүлләр ечилип кәткән мәнзирилик қирлар... Қисқиси, әтраптики гөзәл тәбиәт мәнзирисигә көз тоймайду. Шу тапта марҗандәк сөзлири билән кишини мәһлия қилидиған шаирниң: «Һә-ә, қазақ қериндашларни әнди чүшәндим. Тойни немишкә тағниң бағриға апирип «тиқип қилиду» десәм... мундақ карамәт гөзәллиги бар екәнғу» дәп «мәғруранә» тапқурлуқ билән ейтқан сөзи әл-жут арисида тез тарап кәткән еди.

Мана мошундақ ижадий һәмкарлиқ җәриянида бешимиздин талай көңүллүк дәмләрни биллә өткүзгән Нурәхмәт Әхмәтов бу күнләрдә 70 яшниң даваниға көтирилипту. Тәвәллуд мубарәк болсун! Йешиға яш қошулғансири, аброй-инавити техиму ешип, илһамиға илһам қошуливәрсун дәймиз!

Нур ӘДИЛ,
язғучи, Қазақстан Журналистлар иттипақиниң әзаси.

Бизниң җанкөйәрлиримиз

«Допамға қарап мени тонудиңму?»

Мәшүр САСИҚОВ,
«Уйғур авази»

Бүгүн елимиздә истиқамәт қиливатқан 130дин ошуқ милләт билән елэтниң өзара разимәнликтә һаят көчүрүши, әң алди билән, жиригини – йеқин, егирини йеқин қилиши яшишини қолға кәлтүргән ким?! Әлвәттә, у биз мошу күнләрдә бирәр қан тамчисини көрмәй паравән яшишни һәдийә қилған елимизниң Тунҗа Президенти – Елбасы Нурсултан Әбишоғли Назарбаевниң әҗридур. Биз, әйнә шу жиракни пәмләшни билидиған дана шәхсниң тоғра һәм әқиланә жүргүзгән ички вә ташқи сәяситиниң нәтиҗиси түпәйли вәтинимиздә һелиқәм бәхтияр яшимақтимиз. Өз күчимизгә тайинип, тиришчанлиқ билән қилған әмгигимиз арқисида пәрзәнтлиримизни ана тилимизда оқутуш, миллий мәдәнийитимизни риважландуруш имканийитигә егә болуватимиз. Болупму буниңда чарәк әсир илгири шәхсән Нурсултан Назарбаевниң тәшәббуси билән қурулған Қазақстан хәлқи Ассамблеясиниң бевасита атқуруватқан ролиниң алаһидә екәнлиги мәлум. ҚХА тәркивидики һәрхил этномәдәнийәт мәркәзлириниң паалийити болса, шу достлуқниң вә әмләкниң мевисидур.

Бу җәһәттин елип қарисақ, һәрбир уйғур жутида бар бизниң жигитбашлиримиз көп әҗир сиңдүрүватиду. Шуңлашқа бу рәхмитидин җәвәри-җапаси тола хизмәтниң һәддисидин чиқиватқанлири қанчә мәдһийилисәк әрзийду. Чүнки һазир миллитимизгә мунасивәтлик һәрқандақ иш уларсиз өтмәйду. Мәйли у жутдарчилик яки мәтбуатимиз билән миллий маарипимизға аит ишлар болсун, һәммиси шу жигитбашлири арқилиқ әмәлгә ашурулиду.

Бу кәтим биз мошу хизмәтниң қир-сирини убдан үгәнгән, әмәлияттә маһир тәшкилатчи екәнлигини намайиш қилип үлгәргән Талғир наһийиси Бесағаш йезисидики "қона 7 километр" мәһәллисиниң жигитбеши Турғанҗан Сулайманов һәққидә тохтилишни мувапиқ көрдуқ.

Икки саәттин ошуқ сөһбәт давамида шу нәрсә ениқ болдики, бу мәһәллидә ялғуз Турған ака жигитбеши әмәс екән. Рәпиқиси Мервәнәм Мухтәровару бу ишқа паал арилишип, бир яқтин ханим-қизларға рәһбәрлик қилса, йәнә бир тәрәптин, йолдишиниң орунбасари болуп чиқти. Қисқиси, иккиси бир-бириниң йөлүкини билиндүрмәй келиватиду. Жут турғунлириму буниңға үгинип қалған. Болупму муһимларда ишлитилидиған җабдуқларниң һәммиси шуларниң өйидә сақланғанлиқтин, уларни санап берип, тәл-төкүз өткүзүвелиш мәсилиси һәр иккисигә жүкләнгән. Буниңға әр-аял шундақ жиддий қарайдуки, нәччә жиллар илгири ясалған устәлләр билән қазан-қомучлар худди түнүгүн устиниң қолидин чиққандәк туриду.

— Ука, шундақ қилмисақ, бузулмайдиған-сунмайдиған һечнәрсә йоққу, – дәйду Турған ака Сулайманов биз билән болған сөһбәттә. – Вақти-саати йәткәнләргә амал йоқ. Иштин қолум бошиғанда язмайдиғинимни ямап, сунғини йөткәп қоюшқа имканийитим йетиду. Амма азирақ «сундурмаңлар-асраңлар» демисәм, йәнә болмайду. Өзәң билисән, бу җабдуқларни көпчилик ишлитиду.

Уму раст. Сөһбәтдишимниң ейтишичә, мәһәллидә устәл-орундуқларниң валақ-жулуғини чиқиривертип, «мән алғанда шундақти» дәп турувалидиғанлар бар охшайду. Иккинчи мәртә уңдақларни йолға селишни бизниң қәһриманимиз убдан билиду. Әнди жигитбешиниң оқити буниң биләнла чәкләнмәйдуғу. Мәсилән, жутниң фонди. Уни әндила бир тәрәп қилдимғу десәң, муштири топлаш мәвсуми башлиниду. Театр абонементлири йәнә бар. Мана, жигитбешиниң беши қатидиған пәйтләр мошу. Турған ака билән Мервәнәм һәдә буниң һәммисигә көнүп кәтти. Жутдашлири арисида биркүр тәрғибат ишлирини жүргүзүветидудә, нәтиҗисини күтиду. Яман әмәс. Яш-қери болсун, биридин кейин бири уларни йоқлап келишкә башлайду. Бирән-сәрән тәрсалар тепилгидәк болса, аста-аста әтә-кәчтә өйигә издәп берип, силиқ сөзини ейтип қойиду. Көп кечикмәй, уларму "Гезитқа мени йезиветиңларә яки мону фондниң пули" дәп йетип келиду. Шуңлашқа мошу мәһәллидә йәтмиш аилә яшиса, шуниң атмиш бәши – бизниң гезитниң турақлиқ муштирилири. Бу әлвәттә, жигитбешиниң аброй-инавити, һөрмитидур.

Әнди жуттики өлүм-житим, той-төкүн мәсилисидиму Турған акиниң сөзи қисқила. Гәпниң тоқәтәрини ейтиду. Болупму униң сөзини яшлар һечқачан йәрдә қоймиған. Мусибәт иши йүз бәргәнни аңлидиму, Турған ака дәрһал яшларни әгәштүрүп тупрақ бешиға атлиниду. Униңға имканийити яр бәрмигәнләргә башқа ишларни жүкләйду. Бири машинисини җәсәтни елип чиқишқа тәйярлиса, йәнә бири тупрақ бешидики жигитләрниң йемәк-ичмигини һәддисигә алиду. Мана, бунидин ошуқ өмлүк болсуму?! Бу ишлар йезида яшаватқан өзгә милләтләрниң бешиға күн чүшсиму, шундақ өз әксини тапиду. Шуңлашқа миллитимизниң өзигә хас алаһидиликлириниң бири болған допини һечқачан ташлимайдиған Турған акиниң жутта йәттә яштин йәтмиш яшқичә болғанларниң һәммиси яхши тонуйду. Алдиға келип иллиқ салимини бериду. Буниңға һәйран болғанларға у, бешини көрситип шаир акимиз Абдуғопур Қутлуқовниң «Допамға қарап мени тонудиңму» дегән шеирини оқуп бериду.

— Силәргә ялған, маңа раст, мошу допамни киймисәм, худди бир нәрсәмни йоқитип қойғандәк һис қилимән, – дәйду Турған ака. – Допиниң тарихи көп. Өзәң билисән, мән беликчи. Хелә жиллар илгири Илиниң бойида олтарсам, биздин сәл нери тәрәпкә йол таллимайдиған машиниси билән бир рус жигити оғли билән келип жайлашти. Әтиси әтигән униң йениға берип, өзәмчә «Здравствуйте» дәптимәнғу. «Әссаламу әләйкүм, уйғурчә сөзләвериң ака» дәйду кара. "Алла, сап-серик, руслардин пәриқ қилмайдиған уйғурни биринчи кәтим көрүшүм", дәп бир хиҗаләтчиликтә қалған едим. Қисқиси, допиға бағлинишлиқ вақиәләр йетәрлик.

Турған ака Сулайманов 1951-жили тарихий Вәтинимизниң Нилқа наһийәсиниң Уластай йезисида туғулған. 1963-жили аилиси билән Қазақстан диярига көчүп чиқип, Чимкәнт шәһиригә орунлишиду. У яқтин бирәтола Уйғур наһийәсиниң Подгорное (һазирқи Қирғизсай) йезисиға көчүп келиду. Дәсләп алақә саһасида ишлигән у кейинирәк Алмутиға келип, яғачни қайта ишләш заводиға ишқа кириду. У йәрләрниң паалийити тохтиғанда, деханчилиқ билән шуғуллиниду. Һазир һөрмәтлик дәм елишта. Икки оғул, бир қизидин 6 нәврә вә 2 чәврә көргән бәхитлик бова. Йәнә келип, у бу күнләрдә һаятиниң 70-баһарини қарши еливатиду. Даналар «бәхитни кериликта бәрсун» дәйдекән. Турған ака билән Мервәнәм һәдә шу бәхитниң гәштини сүрүватиду.

Вәтәнпәрвәрлик дегинимиз...

Бәхтишат СОПИЕВ,
«Уйғур авази»

Өткәндә бир тонушум: «Илгири бова-момилар нәврилирни мәктәпкә апирип-әкиләтти, һазир онлайн-дәрискә өткәндин бери, улар билән тәңла оқуватимиз" дәп қалди. Муңдаш ака билән Турсунай һәдиниң икки оғул, бир қизидин сәккиз нәвриси бар. Чоң нәвриси Амиршах оқушини пүтирип ишләватиду. Дилшат –студент. Назим, Ирадә, Дамир Алмутидики Мәсим Якупов намидики 101-мәктәп-гимназиядә оқуйду. Айдин 175-мәктәпкә бариду. Арлан бағчида. Сара 1 яшта. Һәркимниң бали-си өзигә татлиққу. Бова-мома нәврилирини ағзидин чүшәрмәйла махтайду.

– Болупму 1-синипта оқуйдиған әң кичик нәврәм Дамирниң соаллири түгимәйду. Бәзидә униң билән компьютерниң алдида биллә олтиримән. Бир күни у мениңдин: "Бова, Мәсим Якупов дегән ким?" дәп сориди, –дәйду бовиси.

– У Улуқ Вәтән урушиниң ветерани, Кеңәш Иттипақиниң Қәһримани, –десәм, "У қандақ уруш? «Кеңәш Иттипақи» дегән немә? Сән урушқа қатнашқанму?" – дәп кәйни-кәйнидин соал деганә яғдурвәтти.

– Тохта, – дедим нәврәмгә. – Ахирқи соалиңға җавап бәрмисәм болмайду. Чүнки мениң дадам, йәни сениң қошқа бован һәм мән урушни көрдуқ. От билән оқниң ичидә жүрдуқ. Мошуни ядиңдин чиқарма.

– Нәврәмниң әстә сақлаш қабилийитигә һәйран қалимән. У «оқ билән отниң ичидә жүрдуқ» дегән гепимни есидә сақлапту.

– Силәр тоғрилиқ инша язимән, – деди у бир күни.

– Өткәндә у, бала әмәсму, «от билән оқниң арисида қандақ жүрдуңлар, шуни сөзләп бәр» дәп туривалди. Мән Дамирни йетиләп, шәһәрдики 28-гвардиячи-панфиловчилар бегиға карап йол туттум. Алди билән панфиловчилар монументиниң алдиға кәлдуқ.

Әнди соални мән униңға қойдум.

– Булар кимләр оғлум? – соридим униңдин.

– Бизни немис-фашистлардин қоғдиған, вәтән үчүн җенини бәргән адәмләр, – деди у.

– Җававидин қанаәтләндим. Андин униңға дадамниң әрлиги һәққидә ейтип бәрдим. Гәпни жиракттин башлидим.

– Дадам Қәмә Һәмраев – Уйғур наһийәсиниң Ғалҗат йезисидин. Улуқ Вәтән урушиниң қатнашқучиси. У Курск доғисиниң әтрапида егир жәңләргә қатнишип, йәттә кәтим ярдар болған. Көрсәткән әрлиги үчүн «Қизил Юлтуз» ордени, «Җасарити үчүн» вә башқиму көплигән медаль-лар билән тәғдирләнгән. Уруштин аман-есән қайтип келип, анам Айшәм иккиси он бала тепип, тәрбийилән қатарға қошти.

Панфиловчилар бегида авған урушида қаза болғанларға орнитилған ядикарлиқму бар. Муңдаш акиға бу йәрдә узақ турушқа тоғра кәлди **(сүрәттә)**. Чүнки у авған урушиниң ветерани. У бу йәргә жилиға үч кәтим келип кети-ду. Ғалибийәт мәйрими – 9-майда, 15-февраль – кеңәш солдатлириниң Афғанистандин чиқирилған күни вә өзиниң туғулған күнидә. Бийил у 70 яшқа кәлди. У авғанға мангаңда 28 яшлиқ бала еди...

Әсли вақиә мундақ болған. Муңдаш ака 1970 – 1972-жиллири Приморье өлкисиниң Уссурийск шәһиридә һәрбий хизмитини өтәп келиду. 1979-жили болса, у йәнә һәрбий хизмәткә чақирилиду. Шу жили Алмутидики Октябрь наһийәлик һәрбий комиссариатида «77 800» һәрбий полки қурулиду. Бу шу вақиттики «һәрбий сир» еди. Муңдаш ака бир кечидә шу полкқа қобул қилиниду. Декабрь ейиниң ахири «сәпәргә» атлиниду. Нәгә? Немә үчүн? Бу соалларниң җававини һечким билмәтти. Пәкәт Термез шәһиригә кәлгәндин кейинла, уларниң Авғанстанға маңғанлири мәлум болди. Бол,уси һәрбийләр әтиси Қундуз шәһиригә кәлтүрилиду. Улар бир айни уйқисиз өткүзиду. «Оқ билән от» дегини мошу болса керәк. Бир айда төрт сәпдишидин айрилиду. Һәммиси дүшмәнләрниң оқидин қаза болди.

– Мону сөзни оқуғинә, – деди у нәврисигә хатирә ташқа йезилған фамилиләрниң бирини көрситип.

– Салимов Қ, – деди у.

– Һә, мана бу мениң билән биллә хизмәт қилған султанқорғанлиқ Қасим деган жигит. Иккимиз хошна олтарған. Авғанда қайтиш болди. «Он гүлиниң бири ечилмай туруп» аләмдин өтти. Қазақстандин авған урушиға иштрак қилған 22 миң адәмниң 761 шу йәрдә қаза болди. 21 адәм хәвәрсиз йоқап кәтти... Биз өзимизниң бәйнәлмиләллик борчимизни ада қилдуқ.

– Демәк, силәрму вәтәнни қоғидиңлар. Мән бу һәққидә синипдашлиримға сөзләп беримән. Муәллим бизгә вәтәнпәрвәрлик мавзуси бойичә көп нәрсиләрни тәләп қилиду.

– Шундақ қилип, вәтәнпәрвәрлик дегән немикән?

– Вәтәнпәрвәрлик – у адәмләрниң туғулған йеригә болған муһәббити. Өз хәлқиниң утуқлири билән махтинишни билгәнму вәтәнпәрвәрлик. Яхши оқуп, өз вәтининиң тәрәққиятиға үлүш қошуш – уму вәтәнпәрвәрлик.

...Нәврәм сайрапла кәтти. Әгәр онлайн-оқуш болмиғинида, мүмкин, бу йәргә кәлмәттуқу дәймән...

Семинар болуп өтти

Қазақстанда этносларара мунасивәтләрниң уйғун тәрәққий етишигә аммивий әхбарат васитилиридә этносларара саһаға бағлиқ вақиәләрни йетәрлик дәриҗидә мувапиқ йорутулуши тәсир қилиду.

Қазақстан Җумһурийити Әхбарат вә җәмийәтлик тәрәққият министрлиги Этномәлий тәтқиқатлар институти аммивий әхбарат васитилириниң вәкиллири үчүн уюштурған этносәясий саватлиқни ашуруш семинарида журналистниң байқимай яки рейтингни ашуруш үчүн ейтқан натоғра сөзиниң қандақ ақиветләргә елип келидиғанлиғи тоғрилиқ сөз болди.

Әхбарат вә җәмийәтлик тәрәққият министри Аида Балаева журналистлар билән болған уттур мунасивәт давамида салмақлиқ дөләт сәясити түпәйли Қазақстан дунияда тәчликпәрвәр мәмликәт абройиға еришкәнлигини тәкитлиди.

– Қазақстан хәлқиниң бирлигини, мәмликәттә тәчлик вә җәмийәтлик разимәнликни тәминләш – һакимийәтниң барлиқ дәриҗилиридики дөләт сәясиниң муһим йөнилиши болуп қалиду, – дәп тәкитлиди министр.

Шуниң билән биркатарда у этносларара саһа проблемилирини сәясәткә айландуруш урунушлириниң байқиливатқанлиғини тәкитлиди. Министр Қазақстанда этносларара мунасивәтләрниң уйғун тәрәққий етишигә аммивий әхбарат васитилиридә этносларара саһаға бағлиқ вақиәләрни йетәрлик дәриҗидә мувапиқ йорутулуватқанлиғини тәсир қиливатқанлиғиға семинар қатнашқучилириниң диққитини җәлип қилди.

Аида Балаева этносларара саһасида журналистлар бирләшмисини қурушни тәклип қилди вә министрликниң әхбарат беришткә улар билән турақлиқ өзара һәрикәттә болушқа, оқутушқа тәйяр екәнлигини билдүрди.

Спорт

Келәчиги үмүтләндүриду

Йеқинда Түркияниң Анталия шәһиридә өсмүрләр арисида футболдин хәлиқара турнир болуп өтти. Униңға Россия, Түркия, Әзәрбәйҗан, Тунис, Өзбәкстан, Қирғизстан, Қазақстан, Ливиядин яш спортчилар қатнашти.

Мәшүр САСИҚОВ,
«Уйғур авази»

Асасән 2010 – 2011-жиллири туғулған өсмүрләр иштрак қилған турнир кәскин күрәш шараитида өтти десәк, хаталашмаймиз. Чүнки һәрбир дөләттин әң яхши, қабилийәтлик оюнчилардин тәркип тапқан талланма командилар бәс-бәскә чүшүп, өзлириниң немигә қабил екәнлигини көрситишкә тиришатти. Әлвәттә, һәрким ғалип чиқишни үмүт қилиду. Лекин бу – оюн. Униңда йеңилиш һәм йеңивелиш муқәррәр. Һә, бу кәтим ғәлибә бизниң вәтәндашлиримизға – «Җейран» командисиға буйриған екән.

Әнди әң хошал қиларлиғи, әйнә шу команда тәркивидә он яшлиқ Ибрагим Сәдирдинов исимлиқ қаракөзимиз ойниди. У һәқиқәтәнму командисиниң утуққа кол йәткүзүшигә көп күч чиқарди. Кичик болушиға қаримай, футболниң қир-сирини убдан үгәнгән Ибрагим мәзкүр турнирда өзиниң келәчигидин үмүт күткүзидиған әқил-пәмдин екәнлигини намайиш қилди.

Өз новитидә, Ибрагим Сәдирдиновни сәмимий тәбрикләп, келәчәктә елимизни вә миллитимизни дунияға тонутидиған спортчилардин болуп йетилишигә тиләкдашлиқ билдүримиз.

Тәбрикләймиз!

Азат МУСАЕВ
Алмута шәһири

Баһарниң тәпти иллиқ мошу күнлиридә оттуз оғулниң гүли болған кәдинас ағинимиз Азат Аюпоғли һаятиниң шанлиқ пәллиси – 70 яшлиқ тәвәллудини қарши алмақта. Шу мунасивәт билән уни чин қәлбимиздин қизғин вә сәмимий тәбрикләп, мустәһкәм саламәтлик вә һаятий хатирҗәмлик тиләймиз.

Биз, мәшрәп әһли, Азатниң қәлби тәбиәт әта қилған алий инсаний пәзиләтләргә толуп-ташқанлиғини яхши билимиз вә қәдир тутимиз. Әнди униң бу пәзиләтлиригә ишләмчанлиғи билән аилисигә нисбәтән меһриванлиғи қошулуп, өзигә бәк ярашқан қәдди-қаматигә сөләт берип туриду. Ағинимиз өмүрлүк жүпти Нурийәм билән үч пәрзәнт тепип, алтә нәврә сөйди. Бүгүн әйнә шуларниң һаяттин өз орнини тепиши йолида сәкпарә. Биз Азат Аюпоғлиниң барлиқ арзу-арманлири рояпқа чиққай!

Мошу мәрикилик күнләрдә мәшривимизниң жигитбеши болған Азат ағинимизгә дунiядики җимики яхшилиқларни тиләймиз.

ТӘБРИКЛИГҮЧИЛӘР: оттуз оғул мәшрәп әһли.

Турғанҗан СУЛАЙМАНОВ
Бесағаш йезиси, Талғир наһийиси

Мошу күнләрдә инақлиғи ярашқан жутумизда чоң мәрикә. Йезимиздики һөрмәтлик вә инавәтлик инсан Турғанҗан Сулайманов 70 яшлиқ тәвәллудини нишанлаватиду. Шу мунасивәт билән биз уни чин қәлбимиздин тәбрикләймиз.

Турғанҗан Алимоғли тәбиитидин тиришчан, йоқтин бар қилишни билидиған инсанлардин. Уни жутниң чоң-кичиги алаһидә һөрмәт қилип, исмини пәхирлиниш билән тилға алиду. Шундақ болмайму мүмкин әмәс. У өзи истиқамәт қиливатқан мәһәллигә жигитбеши болуп сайланған жигирмә жилға йеқин вақит ичидә көплигән тилға аларлиқ ишлири арқилиқ әлниң иззәт-һөрмитигә еришти. Һәрқандақ мәсилидә көпжиллиқ тәҗрибисигә таянған һалда, көпчиликниң хиҗалитидин чиқип келиватиду. Биз, бесағашлиқлар, әйнә шундақ қәлби пак, жути үчүн һәрдим-талдим демәй хизмәт қиливатқан инсан билән һәқлиқ рәвиштә пәхирлинимиз.

Тәвәллуд егиси Турғанҗан Сулаймановни шанлиқ мәрикиси билән йәнә бир кәтим тәбрикләп, униңға мустәһкәм саламәтлик вә аилвий хатирҗәмлик тиләймиз.

Бесағаш йезисиниң жут-җамаәтчилиги.

Алимҗан ТИЛИВАЛДИ
Алмута шәһири

Филология пәнлириниң доктори Алимҗан Тиливалди аңлиқ һаятини илим-пәнгә, миллий маарипимизниң тәрәққиятиға бегишлиди. Әдәбиятшунас сүпитидә миллий әдәбиятимизниң истиқбалиға бепәрва қаралмайдиған алим «Варис» әдәбий-иҗадий бирләшмисиниң вужутқа келишидә алаһидә роль ойниди. Униң гәмхорлуғиниң вә тиришчанлиғиниң арқисида, һамийларни җәлип қилиш арқилиқ «Варис» әдәбий-иҗадий бирләшмисидики көплигән яш иҗаткарларниң әсәрлири нәшир қилинди вә оқурмәнләрниң иллиқ ихласиға еришти һәм хәлқимиз арисида әдәбиятимизниң келәчигигә болған үмүт-ишәнчини улғайтти. Миллий әдәбиятимизға варислиқ қилиштәк муқәддәс вәзипиниң зиммисигә жүкләнгәнлигини һис қилидиған «Варисниң» һәрбир әзаси Алимҗан акиниң гәмхорлуғи үчүн миннәтдарлиқ билдүрүп, уни қутлуқ 60 яшлиқ тәвәллуди билән тәбрикләйду. Ишида мувәппәқийәт, шәхсий һаятида инсанға мәнсүп болидиған барлиқ изгүлүкләрни тиләймиз.

«Варис» әдәбий-иҗадий бирләшмиси.

***

Бу күнләрдә пәқәт биз, ғалҗатлиқларниңла әмәс, бәлки хәлқимизниң пәхри, филология пәнлириниң доктори Алимҗан Тиливалдиоғли һаятиниң 60-даваниға көтирилди. Бу, әлвәттә, аилиси вә уруқтуққанлири билән биллә биз үчүнму алаһидә хошаллиқ вақиәдур.

Биз тәвәллуд егисини пәқәт елимиздила әмәс, бәлки униң сиртидиму тонулған әдәбиятшунас алим, милләтпәрвәр инсан, миллий маарипимизниң җанкөйәри сүпитидә тонуймиз вә униң билән һәқлиқ рәвиштә пәхирлинимиз. У миллий маарипимиз келәчигиниң хәлқимиз үчүн миллий кимлигимизниң сақлинип келишиниң бирдин-бир амили екәнлигини чүшәнгән һалда һәрдим-талдим демәй тәр төкүп кәлмәктә. У бу әснада жутумиздиму көп ишларни әмәлгә ашурди. Униң бу әҗри иҗабий нәтиҗисини берип, балилиримизниң билим елишқа болған иштияқи техиму ашти. Бу, әлвәттә, Алимҗан Тиливалдиоғлиниң әмгиги десәк, хаталашмаймиз. У бизниң мәслиһәтчимиз, йөләкчимиз вә тағдаш ишәнчимиз.

Пурсәттин пайдилинип, биз әмгәксөйгүч жутдишимизни тәвәллуди билән қизғин һәм сәмимий тәбрикләп, мустәһкәм саламәтлик, узақ өмүр, аилисигә хатирҗәмлик тиләймиз.

ТӘБРИКЛИГҮЧИЛӘР: Алмутида истиқамәт қилидиған жутдашлири.

Балилиғимиз ялдамиси

Кона клуб

Вақит өткәнсири тамлири техиму пакалап кәткәндәк көрүнсиму, талай-талай тәкшүргүчиләр келип, «Өрүлүш алдида турған ховуплуқ иншаәтләр» тизимиға киргүзгән болсиму, бизниң балилиқ чағлиримизниң әсләтмиси болған бу клуб техичила мәғрур турмақта. Әллигинчи жилларниң башлирида һули қурулған клубниң тамлири хелила пухта турғузулған екән.

У жилларда йеза клуби мәлидики бирдин-бир мәдәнийәт очиғи еди. Клубниң нәқ маңлийиға бәкитилгән репродуктор сәһәрдин йерим кечигичә йеңилиқларни, концертларни аңлитип туридиған. Клубта асасән кино қоюлатти. Клубниң жуқарқи ишигиниң йенидики йоған қарияғачқа афиша илинатти. Кечиси – чоңларға, күндүзи балиларға беғишланған киносеанслар көрситиләтти. Күндүзки сеансларға ушшақ балилар бәш тийинни Ғуламдун акиниң кичик дукиниға тоху тухумини өткүзүпла тепивалидиған. Көрситилидиған кино тоғрилиқ хәвәрни алдин-ала һәммимизла биливалаттуқ. Чүнки хошна йезиларда биздин бурун көрситилгәчкә, симсиз телефондин қандақ кино екәнлиги бизгә мәлум болатти. У чағлардики кинолар көпинчә уруш мавзусиға беғишланғанлиқтин, балиларниң арисида «Немислар билән бизниңкиләр урушидекән. Ахирида бизниңкиләр йеңивалидекән» дегән сөзләр тез тарқатти.

Техи мәктәп йешиғиму толмиған вақитлирим болуши керәк, клубта «У вәтәнни қорғайду» намлиқ уруш мавзусидики фильм көрситилди. Немислар бесип киргән йезидики кишиләрни рәһимсиз өлтүрмәктә. Бир чағда немис офицери аниниң қолидин техи жумран балини елип отқа ташлайду. Уни көрүватқан бизниң фашистларға болған өчмәнлигимиз техиму ешип, уларни тиллашқа башлаймиз. Кейин кинониң ахирида байиқи отқа ташланған жумран балиниң аниси танк билән нәқ шу немис офицерини тамға тирәп өлтүриду. Клубтики һәммимиз хошаллиғимизда «Чәйләвәт», «Өлтүр фашистни, айима!», дәп вақирап кәткән едуқ. Мүмкин кичикликту, бәлким, шу кинониң күчиду бизгә тәсир қилған?

Мәйрәм күнлири әтигәндин тартип кәч патқичила балилар сеанси болидиған. У чағларда, немишкиду, билмәймән, мәйрәм күнлирила шимишка сетилатти һәм һәммисила уни чеқип жүрүшәтти. Башқа күнлири шимишка чаққан кишини көрмәттуқ. Ахирқи сеансларда клубимизниң ичи шимишка шакилиға толуп кетәтти. Кино көрүватқан һечким йоқ. Һәммисила кирип чиқиватқан. Ваң-чуң. Клуб башлиғи Чарахан аниму балиларни течландуралмай һерип кетидиған.

Асасән 1-Май мәйримидә тухум чекишиш қизип кетәтти. Мәйрәмдин хелә күн бурун тәйярлап қоюлған тоху тухумлири қизғин «мусабиқигә» чүшәтти. Мәзкүр чарә-тәдбир йәнила шу клубниң әтрапида өтидиған. Кәчкә йеқин кимниң тоху тухуми йәңгәнлигиму еник болатти. «Учи билән жигирмини, пайнәк билән онни апту. Нәқ қаттиқ тухумкән. Техи учлуқ һури баркән» дегән сөзләр мәлә ичигә пур кетидиған.

Клубниң алдида яғачтин селинған, көпчиликниң еғизида «Чоң дукан», дәп атилип кәткән дукан болидиған. Шу чоң дуканниң йенида чимлиқ барди. Шу чимлиқта биздин хелила чоң акилиримиз челишип күч синишатти. Челишишниң ахири мушлишишқа айлинип кетидиған. Болупму Тока Жүмәвайниң, худди базғандәк, мушиға һечким тәң келәлмәйдиғандәк билинәтти бизгә. Октябрь, Һасамдун, Бәхтахун вә башқиму акиларниң йәкму-йәк күришини дүп-дүгләк болуп туруп тамашилаттуқ. Бәзи чағларда йәкму-йәкчиләрниң еғиз-бурини қанап кетәтти. Һазир һәйран болидиғиним, шу акилар күч синишип болуп, бир-биригә қоллирини беришип, бир-бириниң топа болуп кәткән кийимлирини қеқишатти. Һә, һазирқилар мушлишип қалса, бәш-они биригә йепилип, «бир йерини мәйип қилип қоймайли» демәйла уруп-соқуп кетиду. «Бурунқи балиларда көйүнүш, аяш, достлуқ охшаш сезимләр үстүн едикәндә», дәп ойлап кетимән бәзидә.

Әнди клубта һинд кинофильмлири болған күни залда жиңнә санчиғидәк орун қалмайдиған. Һинд фильмлириниң келиватқинини хелила бурун аңлаттуқ. Бирлири «Чонжида қоюлуп бопту, әтә Ақсуға келидекән» дәп хошал қилса, бирлири «Чарин, Таштиқаридин кейин биз тәрәпкә чиқидекән» дәп күткүчиләрниң көңүллирини чүширип қойидиған.

Әнди клубтики орундуқларниңму өз егилири болатти. Алдидики қатарларда асасән чоңлар олтиратти. Оттуриликтики қатарларда өйләнгән оттура яштикиләр жайлишатти. Әнди ахирқи қатарларда асасән яшлар сөзлишип жүргән қизлири билән олтиридиған. У вақитларда қизлар кәлсә-кәлмәс кочида жүрмигәнликтин, клуб сөйгини билән учришип, ишқ-муһәббәт сөзлирини ейтивалидиған бирдин-бир жай еди.

Асасән яз айлири мәлимизгә Уйғур театри спектакль вә концерт программилири билән гастрольлуқ сәпәргә келидиған. Артистларни келиши биләнла өй-өйләргә бөләтти. Бизниң өйгә көп вақитларда Әсқәрҗан Әкбәров, қизи Зенәтбүви Әкбәрова, Нурбүви Мәмәтова, Султан Исрайилов вә башқиму артистлар чүшидиған.

Башланғуч синипларда оқуватқан чағлирим болуши керәк, Уйғур театри мәлимизгә новәттики спектакль билән кәлди. Көпчилик «бүгүн Ленин бовай тоғрилиқ оюн болидекән» дәп жүрүшти. Биз болсақ, «тирик Ленин бовайни көрүмизкән», дәп оюнни тәқәза болуп күттуқ. Мана кәчму кирип, оюн башланди. Сәһнидә русчә кийингән кишиләр. Улар кимниду күтүшүвататти... Бир чағда сәһнидин «Әйнә, Владимир Ильич, әйнә келиватиду», дегән аваз аңланди. Һәммимизниң көзи сәһниниң артистлар кирип чиқидиған пәрдидә.

Шу чағда залдики тамашибинлар күтмигәнла йәрдин, йәни клубниң тамашибинлар кирип-чиқидиған ишигидин «Ленин бовай» кирип кәлмәсму! Пүткүл тамашибин күтүлмигән бу көрүнүштин бираз һодуққандәк болуштидә, андин һәммиси орнидин дәс турушуп, «Ленин! Ленин!» дәп вақиришип, чавак челишқа башлиди. Лениниң нәқ өзи. Мүрисигә қара пальтони артивалған, қолида кепкиси. Ленин бовай шу ишиктин киргиничә, зални қақ бөлүп сәһнигә көтирилди. Чавак тохтар әмәс. Бир чағда Ленин бовай қолини көтириведи, зал тиничланди. Сәһнидин залға қарап узақ сөзлиди. Сөзлигәндә кепкисини қисип тутувалған оң қолини көпирәк көтирәтти.

Шу күни биз, ушшақ балиларла әмәс, чоңларму тирик Ленинни көргәндәк тәсиратта болуведуқ.

Кейинирәк мәнму әс қошуп, шу чағдики Лениниң ролини маһирлиқ билән сәһнигә елип чиққан истедатлиқ сәнъәткар Мәхпир Бақиев екәнлигини билдим. Алмутида институтта оқуп жүргинимдә, кичик дадамниң қизлири туридиған интернатқа көп бараттим. Мәхпир акиларниң өйи шу интернатқа йеқиндимекин, әйтәвир, қолтуқ таяққа таянған Мәхпир ака билән Рошәнгүл һәдиниң таза һавада сәйлитип жүргинини талай көрүведим. Мәхпир ака һечқандақ гримсизла Лениңға охшап туратти...

Мән төртинчи синипта оқуватқан чағлиримда, апрель ейиниң соғақ күнлириниң биридә, жутдишимиз, атақлиқ шаир Һезим ата Искәндәров қайтиш болди. У күни жутумизға шаирни узитишқа келиватқан кишиләрниң айиғи көрүнмәтти. Шаирниң мурдиси кона клубқа қоюлуп, намазға кәлгән кишиләр шу йәрдә шаирни ахирқи сәпәргә узитип, видалашқан еди...

...Иштин кейин клубимизда йезимиздики сәнъәт һәвәскарлири жиғилип, репитиция қилидиған. Арилиқларда бизму киривелип, өзимизниң артистлириниң һүнирини тамашә қилаттуқ. Сәнъәт һәвәскарлири көпирәк мәйрәмлик концертларни тәйярлайдиған. Мәйрәм күнлири клубта тәнтәнилик жиғин өтәттидә, кәйнидин йезимизниң сәнъәтчилири оюн көрситидиған. Мошу кона клубниң сәһнисидә һазир исми көпчиликкә кәң тонулған Руқийәм Саттарова, Қасим Мухтәров, Нуралим Варисов, Артур Илахунов, Назим Розахунов дәсләп өз һүнәрлирини намайиш қилған еди.

Жиллар өтүп, кона клуб техиму конирашқа башлиди. Кейин клубимизниң арқа тәрипигә «чоң Мәдәнийәт өйи селинидекән», дегән сөзни аңлап, хошал болдуқ. Аз күнниң ичидила мәлимизгә биз техи көрмигән йоған экскаватор кәлдидә, кәлгүси қурулушниң һулини колашқа башлиди. Клубниң йениғила яшлар кафесиниңму қурулуши башлинип кәтти. Жутдашларниң хошаллиғида чәк йоқ. Әлвәттә, биздиму башқа жутлардикидәк чоң Мәдәнийәт өйүмиз, яшлиримизниң тойлирини, һәрхил мәрасимларни өткүзидиған кафе селиниватса, хошал болмамдиған. Бирақ у хошаллиқлар узаққа созулмиди. Аз вақиттин кейинла заман өзгәрдидә, Мәдәнийәт өйиниң һули коланған пети, кафемизниң тамлири турғузулған пети қалди...

«Йоқтин бар яхши», дәп кона клуб йәнила тамашибинларға толуп турди. Мәлимизгә оюн көрситип кәлгән сәнъәтчилиримизму клубимиздики шараитниң йоқлуғиға қаримай, оюнлирини көрситишни давам қилди. Кейинки вақитларда клуб йетәкчиси болуп ишлигән Қасим ака, Ялқун вә Шатлиқ инилиримиз қолидин кәлгиничә клуб ишини җанландуруп кәлди.

Бирақ вақит вә тәбиий шараит ахирида уни «Өрүлүш ховпи бар хәтәрлик иншаәтләр» қатариға киргүзди. Күндә дегидәк у яқ, бу яққа өткәндә, ишигигә йоған қара қулуп есилған кона клубниң алдида бир пәс тохтап туруп қалаттим. Сәһәрдин түн йеримиғичә клуб маңлийида сөзләп туридиған репродукторму йоқ. Мәшиқлиниватқан сәнъәт һәвәскарлириниң нахша-сазлириму аңланмайду. Қағжирап қалған қулупни тартиведим, ишик ечилди. Шу пәйттә хиялим өтмүшни чарлап кәтти...

...Мана, сәһнидин залға қарап туримән. Алдинқи қатардики орундуқларда һели мәрһум жутумизниң чоңлирини көргәндәк болдум. Оттуридики қатарларда оттура яшлиқлар орунлишипту. Ишиктин кирип келиватқан йәрдики орундуқта билет сетип Әркин ака олтириду.

Шу қатардила қолидики тайиғиға йөлинип олтарған Ғияс тағиниң қияпити гәвдиләнди. Кино қойидиған будкиниң кичиккинә йочуғидин киномеханик Ғожалим акини көргәндәк болдум. Ахирқи қатарлардики, йәни биздин чоң ашиқ-мәшуқлардин кейинирәк бизгә қалған орунларниң биридә техи яп-яш өзәмни көрдүм. Йенимда сөйгиним олтириду.

Аста берип чоңларниң орунлириниң биригә олтардим. Сәһнидә Абдрим Әхмәдий пәйда болдидә, «Тәнлирим япрақ» нахшисини ижра қилишқа башлиди. Андин Нурбүви Мәмәтова «Ишқинда» нахшисини ейтса, униң кәйнидинла Рошәнгүл Илахунованиң шох нахшиси аңланди. Бир чағда сәһнидә Һәмра билән Анархан пәйда болди. Һәмра сай бойидики йоған дәрәққә илинған Анархан олтарған гүләңгүчни техиму күч билән иштириватәтти. Сәһнидә өзини көктә пәрваз қилип учуватқан куштәк сезиниватқан Анарханниң жараңлиқ күлкиси аңлинип туратти...

Хияллар қайнимидин қутулуп, аста сиртқа чиқтим. Кона клуб ишигидики қулупни қайта япай дедимдә, задила япқум кәлмиди. Чүнки қара қулупни қайта йепивәтсәм, балилиқ чағлиримдики әслимилирим солақта қалидиғандәк билинди. Балилиқ дәвримизниң ялдамиси болған кона клубму бу һәрикитимни қоллиғандәк туюлди маңа...

Һасил АБДРИМОВ.

Ават йезиси, Уйғур наһийәси.

Хуш хәвәр

Чимкәнттә “Егемен Қазақстан” кочиси бар

Чимкәнт шәһиридики намисиз кочиға мәмликәтниң йетәкчи гезитиниң нами берилди. Әнди Чимкәнттә “Егемен Қазақстан” кочиси бар. Буниңғичә қазақ тилидики йетәкчи гезитниң нами Нур-Султан шәһириниң хәритисидә пәйда болған еди.

Чимкәнттә “Егемен Қазақстан” кочиси бирнәччә жил илгири шәһәр даирисигә киргән Қаратав наһийәсидики Бозарық дача поселкисиға орунлашқан. У Чимкәнт шәһәрлик мәслиһәт вә һакимлиғиниң шәһәрдики намсиз 325 кочиға нам бериш тоғрилиқ бирләшкән тохтамидин кейин пәйда болди. Шәһәрдә кочиларни аташ үчүн җәнубий Қазақстандики атақлиқ аһалилиқ пунктларниң, тағлар билән чоққиларниң, дәриялар билән көлләрниң, роман, эпос, хәлиқ нахшилири вә йетәкчи нәширләрниң намлирини таллавалди. Мәсилән, һазир Бозарық йезисида 65 кочиға нам берилди. Йезида “Ана тили”, “Жас алаш”, “Абай жолы”, “Қамар сулу”, “Балхадиша”, “Ақ білек” охшаш намлар бар.

Кочиға “Егемен Қазақстан” намини бериш шәрипигә тәнтәнилик мәрасим өткүзүлүп, униңға “Алаш” Хәлиқара мукапитиниң лауреати Мархабат Байғут, “Егемен Қазақстан” җумһурийәтлик гезити” акционерлиқ җәмийитиниң башқарма рәиси Дархан Қыдырәли, шәһәр җамаәтчилигиниң вәкиллири билән турғунлири қатнашти.

Кочиға нам беришқа беғишланған тәнтәнилик мәрасимни язғучи-журналист Мархабат Байғут ачти. У өзиниң тәбрик сөзидә 100 жилдин ошуқ тарихқа егә мәмликәтниң баш нәшриниң шәрипигә кочини аташниң чоң әһмийәткә егә екәнлигини тәкитлиди. Гезит бир әсирдин буян милләтниң роһий тиклинишиниң асаси болди, барлиқ муһим вақиәләрни һәққаний түрдә оқуғучиларға йәткүзди, җәмийәтлик пикир минбири болди.

Чимкәнт шәһәрлик мәслиһәтниң депутати Нурғанзы Бухарбаев, “Егемен Қазақстан” җумһурийәтлик гезити” акционерлиқ җәмийитиниң башқарма рәиси Дархан Қидирәли өз сөзлиридә кочиға гезит наминиң берилишиниң муһим әһмийәткә егә екәнлигини тәкитләп, униң турғунлириға изгү тиләклирини йәткүзди.

Шундақ қилип, әнди мәмликәттики үчинчи мегаполиста 100 жилдин ошуқ тарихқа егә җумһурийәтлик нәшир нами билән аталған коча бар.

Хатирә

Йеқинда Қизил Шәриқ йезисиниң аһалиси орни толмас җудалиққа учриди. Жутниң әң йеқин мәслиһәтчиси, таянчиси, меһриван аниси, йезилиқ Ханимқизлар кеңишиниң рәиси Шәмшинур Қәмбәрова 74 йешида туюқсиз вапат болди. Шәмшинур аниниң йезимиздила әмәс, умумән, Әмгәкчиқазақ наһийәсидә аброй-иззити, қәдир-қиммити бәк чоң болидиған. Мәрһум мәлидики һәммә җәһәттин үлгилик, мәдәнийәтлик аилиниң ғәмгүзар аниси еди. Өмүрлүк җүпти, салаһийәтлик устаз, һели мәрһум Рәпиқ Қәмбәров билән бәш пәрзәнтни заманға лайиқ тәрбийиләп, қатарға қошқан.

Шәмшинур ана! Сизни әслигәндә салапәтлик қияпитиңиз, кичик пейил, кәмтар, чоңларға меһриван, кичикләргә ғәмхорчи, дилкәшлигиңиз көз алдимизға келиду. Сизниң әшу есил пәзиләтлириңизни биз, жутдашлар, дайим сезип, билип жүрәттуқ. Сизни мәйли кочида, мәйли өйдә болсун, хушхой, кәмтарлиқ билән саламлишиватқанлиғиңизни көрәттуқ. Сиз һәрдайим хәлиқниң көңлидикини тепишқа, тилигини орунлашқа тиришаттиңиз. Мәлидә миллий һаятимизға мунасивәтлик өткән һәрқандақ мәдәний чарә-тәдбирләргә йеқиндин арилишип, қолуңиздин кәлгән мәслиһитиңизни айиматтиңиз. Сизниң жутқа болған иссиқ меһриңиз дайим есимиздә.

Өзиниң аңлиқ өмрини көпчилик мәнпийитигә беғишлиған Шәмшинур аниниң исим-шәрипи жут қәлбидә узақ вақит ядлинип қалидиғанлиғи сөзсиз. Бала-чақилириниң дөлитини әндила көрәй дегәндә, җүриги бемәзгил тохтиған нураний аниға ятқан йериңиз юмшақ, роһиңиз җәннәттә болсун дәймиз.

Хатирилигүчиләр: Қизил Шәриқ йезисидики жутдашлири.

Әмгәкчиқазақ наһийәси.

Әгәр аилимизниң мәзмут чинари болған атимиз Баратҗан Сәйдулламоғли Кибиров һаят болса, бүгүн – 15-апрель күни, 80 яшқа толатти. Әпсус, бизгә қәдирданимизни шанлиқ тәвәллуди билән үзтуранә тәбрикләп, изгү тиләклиримизни изһар қилиш несип болмиди – мошу жилниң 14-январь күни биз әзиз пасибанимиздин та әбәткә айрилип қалдуқ. Амал қанчә, әҗәлгә һечнемә дегили болмайдекән. Күнлиримиз униң билән биллә өткүзгән бәхитлик дәмләрни әсләп, роһиға атап хәтмә-қуръан қилиш билән өтүватиду.

Узақ жиллар мабайнида «ДЭУ – 325» мәһкимисидә ишләп, биз – аилә әзалирини һечкимниң қолиға қаратмастин, паравән һаят кәчүрүшимизгә шараит яратқан атимиз дайим бизниң ғемимиз билән яшиди. Һәтта ағрип ятқан күнләрдиму, өзиниң саламәтлигини ойлимастин, бала-чақа, нәврә-чәврилиригә қанат йепип, атиларчә ғәмхорлуқ қилишқа тиришти. Әнди шундақ ғәмхорчимизниң йенимизда йоқ екәнлигини ойлисақ, җүрәклиримиз моҗуйду… Пәқәт, қәдирданимизға, Улуқ Алла таала өзи рәһмәт қилип, җәннәттин орун бәргәй, дәп тиләймиз.

Хатирилигүчиләр: рәпиқиси Асаләтхан, пәрзәнтлири Әхмәтҗан – Гүлвира, Рисаләтхан – Турсун, Сабитҗан – Гүлбәһрәм, Пәйзуллам – Сабирәм, Зоһра – Ялқунҗан, Сәнәм – Тельман вә нәврә-чәврилири.

Чонҗа йезиси, Уйғур наһийәси.

Сәнъәткарға һөрмәт

Ядикарлиқ орнитилиду

Өткән һәптидә Алмута шәһириниң һакими Б.Сағынтаев мегаполистики муһим мәсилиләрни һәл қилишни тәклип қилған гражданларни қобул қилди.

Учришиш давамида тиҗарәт вәкиллири шәһәрдики иҗтимаий саһаниң бюджетлиқ җәриянлирини рәқәмләндүрүш вә йениклəштүрүш бойичә, шәһәрниң туристлиқ җәлипкарлиғини ашуруш мәхситидә миллий лайиһиләрни, электротранспорт, шуниң ичидә электротакси хизмитини тәрәққий әткүзүш бойичә тәклипләрни бәрди. Шундақла Қазақстанниң тонулған сәнъәткари, нахшичи Роза Бағланованиң туғулғининиң 100 жиллиғи һарписида ядикарлиқ орнитиш тоғрилиқ тәклипму келип чүшти. Шәһәр һакими бу тәшәббусларни қоллап-қувәтләп Р.Бағланованиң тәвәллудиға беғишланған чарә-тәдбирләрни өткүзүш, ядикарлиқ орнитиш вә хәлиқ нахшичисиниң мирасгаһини қуруш тоғрилиқ еник тапшурмиларни бәрди.

Сәнә

“Жас Алаш” гезитиға — 100 жил

Әхбарат вә җәмийәтлик тәрәққият министри Аида Балаева “Жас Алаш” гезитиниң тәһриратида болуп, коллективни нәширниң 100 жиллиғи билән тәбриклиди.

Министр әхбарат саһасини тәрәққий әткүзүшкә қошқан һәссиси үчүн Қайрат Матрековни, Алмас Нүсипни, Сейсен Улуқбекни, Нурымжан Мауытовни “Ақпарат саласының үздігі” бәлгүси билән мукапатлиди, шундақла “Жас Алаш” гезитиниң бир топ хадимлириға өзи башқуруватқан идарә намидин пәхрий ярлиқларни, тәшәккүрнамиләрни тапшурди.

Аида Балаева гезитниң 100 жиллиғиниң Қазақстан Мустәқиллигиниң 30 жиллиғи жилида өтүватқанлиғини вә униң сәнәни нишанлашқа алаһидә әһмийәт бериватқанлиғини тәкитлиди.

“Жас Алаш” гезити — мәмликәт һаятидики вақиәләрни әтраплиқ вә еник йорутуватқанлиғи үчүн муштирилар арисида алаһидә еһтияҗға егә, — деди министр.

Аида Балаева чарә-тәдбир ахирида нәширниң барлиқ хадимлириға саламәтлик вә ишида кәспий, иҗадий утуқ-муваппәқийәт тилиди.

Соалға җавап

Әмләткә елиш Розини бузамду?

Хасийәтлик Рамзан ейида әмләткә салғузушқа болидекән. Бу тоғрилиқ Байқоңурдики «Жәримбет әулие» мечитиниң имами Өмиржан Топжанов ейтти.

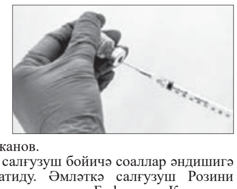

«Сиз роза тутқиниңизни унтуп келип, су ичип яки тамақ йесиңиз, у чағда розиңиз бузулмайду. Шуниңға охшаш медицинилиқ мәхсәттә, йәни дохтурға карилиш үчүн қан өткүзсиңизму розиңиз бузулмайду», деди Ө.Топжанов.

«Көпчиликни әмләткә салғузуш бойичә соаллар әндишигә селип, тәшвишләндүрүватиду. Әмләткә салғузуш Розини бузмайдиғанлиғини тәкитлигүм келиду. Бу һәққидә Қазақстан мусулманлири Диний башқармисиниң вәкиллириму бирнәччә қетим ейтқан еди», деди у.

Нәшрият төһписи

«Теки-теки тошқан»

Йеқинда пешқәдәм устаз, балилар язғучиси Қасим Исмайиловниң «Теки-теки тошқан» намлиқ китави йоруқ көрди.

Шәмшидин АЮПОВ,
«Уйғур авази»

Қасим Исмайилов — балилар һаятиға беғишланған сәккиз китапниң муәллипи. Әнди униң новәттики бу китавиға «Тошқанниң сәргүзәштилири» сәһнә әсәри, шундақла бирнәччә һекайә вә мәсәллири киргүзүлгән.

Қасим Исмайиловниң мәктәп оқуғучилири үчүн йезилған сәһнә әсәридә зерәк вә қорқумсиз тошқанниң һаятида йүз бәргән вақиәләр һәм униң тапқурлуғи, маһарити баян қилиниду. Муәллип ушбу сәһнә әсәридә тошқанниң обризи арқилиқ адәмләрниң бойидики бүйүк инсаний хисләтләрни намайән қилишқа тиришқан. Тошқан өзиниң әқилидриги, мунайим муамилиси, иллиқ анилиқ меһри билән анисидин айрилип қалған чашқанниң балилирини өз қойниға алғанлиғи һәрқандақ оқурмән-көрәрмәнниң қәлбини тәвритип өтиду.

Хулләс, мәзкүр сәһнә әсәриниң өсмүрләр үчүн тәрбийәвий әһмийитиниң моллиғи билән оқурмәнни қайил қилалайдиғанлиғиға ишәнчимиз камил.

Алмута шәһири М.Яқупов намидики 101-мәктәп-гимназияниң муәллимләр коллективи пешқәдәм мәрипәтчи

Роза Мамутқизи САСИҚОВАниң

вапат болуши мунасивити билән мәрһумәниң аилисигә вә уруқ-туққанлириға чоңқур қайғуруп тәзийә билдүриду.

Алмута шәһири А.Розибақиев намидики 153-мәктәп-гимназияниң коллективи мәзкүр билим дәргаһиниң қазақ тили пәниниң муәллими Тоғжан Умерханқизи Орынбасароваға акиси

Ерболниң

вапат болуши мунасивити билән чоңқур қайғуруп тәзийә билдүриду.

Муһәббәт Турдиева рәһбәрлигидики М.Қәшқәрий намидики Җамбул вилайәтлик Уйғур этномәдәнийәт мәркизи хәлқимизниң сөйүмлүк нахшичиси

Рабийәм МӘМӘТОВАниң

вапат болуши мунасивити билән мәрһумниң аилисигә вә қом-қериндашлириға чоңқур қайғуруп тәзийә билдүриду.

«Уйғур авази» гезитиниң тәһрирати хәлқимизниң сөйүмлүк нахшичиси

Рабийәм МӘМӘТОВАниң

вапат болуши мунасивити билән мәрһумниң аилисигә вә қом-қериндашлириға чоңқур қайғуруп тәзийә билдүриду.

Миллий әнъәнилиримиз

Сабирәм ӘНВӘРОВА,
«Уйғур авази»

Кәштичилик – қедимий кәсип

Қолумизда бар мәлуматларға асаслансақ, Тәклимаканда елип берилған археологиялик тәтқиқатлар җәриянида һәрхил гиләм әвришкилири, жуң тоқумичилиғиға вә кәштичиликкә аит буюмлар тепилған...

Енигирақ ейтсақ, Чәрчән наһийәсиниң Тоғрақлиқ йезисидики қумлуққа җайлашқан Зағунлуқ қедимий қәбристанлиғидики 176 чоң-кичик қәбир қезилип, улардин әр, аял вә бовақниң мурдиси, шулар билән биллә башқиму һәмдәпнә буюмлар қезивелинип, Шинҗаң-Уйғур Автоном Районлуқ мирасгаһиға қоюлған екән. Шуларниң ичидики кәштә буюмлириниң тарихи 3800 жил әтрапида дәп бәкитилгән. Аял җәсәтниң көйнигиниң йаң учиға, гирвиги билән асти пешиға зигзаг шәклидә кәштә бесилған. Бәзи кийимләргә алтун қапланған түгмиләр вә алтун безәкләр қадалған. Һәмдәпнә буюмлириниң ичидә көркәм жуң тоқулмилардин ишләнгән нәпис кийим-кечәкләр, баш кийимләр, орун-көрпә, палас, кигиз қатарлиқ қедимий вә сақлиниши бирқәдәр мукәммәл затлар орун алған. Мошуниң һәммиси шу дәвирдики қәвмләрниң кийиниш вә ясиниш усулиниң көркәмлигини көрситиду вә уйғур тоқумичилиқ һәм кәштичилик һүнири тарихиниң толиму узун вә рәң бериш техникисиниң хелила жуқури дәрижидә болғанлиғини испатлайду.

Дәрһәқиқәт, уйғурлар кийиниш мәдәнийитигә, умумән, гөзәлликкә алаһидә етивар беридиған – милләт. Буни миллий кийимлиримиздин, һойла-арам вә өй-ичини безәш усулимиздин байқавелиш тәс әмәс. Қоли гүл, һүнәр-сәнъәткә маһир әҗдатлиримиз жуң, ипәк, пахта рәхтлиридин тоқулған наһайити нәпис кийимләрни кийгән. Мошу йәрдә жуқурида кәлтүрүлгән фактлар сөзүмизгә асас болалайду. Хәлқимиз тарихта рәхтни икки мәнбәгә тайинип пайдиланған. Әйни заманларда әҗдатлиримизда ипәк рәхткә гүл басидиған чәкин, шундақла икки хил талини арилаштуруп рәхт тоқуйдиған ятуқ әсваплирини пайдиланған екән.

Уйғурларниң турмуш әмәлияти җәриянидакәшипқилинғанкәштичилик кәспи та бүгүнгичә әвлаттин-әвлатқа өтүп, өз алаһидилигини йоқатмай, сақлинип кәлмәктә. Хош, анидин қизға үгитилидиған бу қедимий һүнәр һәққидә қәләм тәвритишимизгә ақтамлиқ Пәридәм, Ибадәтхан, Патимәм аниларниң қолидин чиққан кәштиләр көргәзмиси сәвәп болди. Гәпниң расти, бу күнләрдә кәштичилик билән шуғуллинидиған ханим-қизлиримиз көп әмәс. Шуңа, ата кәспимизниң кәштичилик һүнирини қиз-келинлиримизгә үгитиватқан ақтамлиқ аниларниң әмгиги мәдһийигә лайиқтур.

Бирдинла инсанниң диққитини җәлип қилидиған кәштиләр оюнда түрлүк-түмән соалларни пәйда қилиду. Устилиқ билән тикилгән тәсвирләрдә қандақту-бир намәлум сир бардәк, һәр тикиши, худди бир тепишмақтәк, тилсим көрүниду. Хәлқимиздики гөзәлликкә интилиш, униңға зоқлиниш һәм уни сөйүш, шундақла тәбиәттики гүл-гияларни асраш адитиниң мәһсули һесаплинидиған кәштичиликниң һәрбир элементи реал турмушни мәнбә қилған һалда мәйданға кәлгән. Билсиңиз, һәрқайси дәвирләрдә ижат қилинған кәштә нусхилирида рәң, шәкил, гөзәллик, ритм вә тәртип бойичә шу дәвир адәмлириниң роһий һалити, һиссияти вә эстетик еңи ипадиләнгән. Мәсилән, Қумул уйғурлири кәштилиридә көпинчә нелопәр, модәнгүл, анаргүл, шаптула чечиги, әтиргүл, ғунчә-чечәк, самуруқ, тоз, булбул, кәптәр, қушқач, қалиғач, кепинәк, анар, үзүм, әнҗүр, шаптула, қоғун-тавуз, қариғай, арча, кава, қапақ, қуяш, ай, гүмбәз, мунарә, лоңқа, җүрәк, оқ-я қатарлиқларни ипадилигән. Шуниңға охшаш һәр дәвирдә, һәр өлкидә барлиққа кәлгән кәштиләрниң өзигә хас алаһидиликлири можут. Җүмлидин ақтамлиқ анилиримизниң кәштилиридә болса, йеңи заман уйғурлириниң мәдәнийити әкис етилгән.

– Мән баһарни, гүл теришни, сап һавада бағда ишләшни қанчилик яқтурсам, кәштә бесишниму шунчилик яхши көримән, – дәйду хәлқимизгә тонулған шаирә анимиз Пәридәм Тейипова.

– Кәштичилик – уйғур аял-қизлириниң әзәлдин келиплашқан сөйүмлүк һүнири. Аял киши өй-бисатини сәрәмҗан вә пакизә тутқанни яхши көриду. Әтрап гүлгә, мевиләргә толуп турса, «һәқиқий уйғурниң һойлисекән» дәп қойимиз. Шуниңға охшаш, өйниң ичидинму миллийлигимизни һидини йоқатмишимиз һаҗәт. Анилиримиз өз вақтида жозиға йайған дәстихандин тартип, кийим-кечәк, орун-көрписини өз қоли билән тикип, кәштилигән. Қолдин ясалған буюм бир қараштинла байқилип туриду әмәсму! Бүгүнкидәк тәйярға һәйяр болидиған заманда тәрәққият дәп миллий алаһидиликлиримизни йоқатмисақ дәймән. Шуңа кәштичилик бойичә бар биләримни яшларға үгитиштин зерикмәймән, – деди қоли бошисила кәштичилик билән шуғуллинидиғанлиғини ейтқан Пәридәм ана. Һазир у нәврисигә мончақ билән кәштә тоқушни үгәтмәктә.

– Кәштичилик – бош вақтиңни үнүмлүк пайдилинишниң әмиги әмәс, бәлки ойлаш, әстә сақлаш қабилийитиң, зеһниңни риваҗландуридиған таза әмгәк. Қиз балини сәрәмҗанлиққа, әстаидиллиққа, гөзәлликкә тәрбийиләйдиған һүнәр түри. Шуңлашқиму, ата бовилиримиз кәштичиликкә алаһидә етивар бәргән. Кәштиләрни кийим-кечәк, орун-көрпиләрни гүлләш үчүнла әмәс, бәлки рәсимниң орнида тамға илип, өй безәш үчүнму пайдиланған. Һазирқи ханим-қизлиримизниң тәңдин-толиси кәштичиликкә анчила бир қизиқип кәтмәйду. Һәтта, заманивий қизлиримизниң ичидә жиңнә тутушни билмәйдиғанлириму йоқ әмәс. Мана шу бошлуқниң орнини толтуруш – биз охшаш аниларниң борчи, – дәйду кәштичиликкә аит бар биләрини өзидин кейинкиләргә үгитиш билән бәнт болуватқан Ибадәтхан вә Патимәм анилиримиз.

Ақтамлиқ анилиримизниң кәштилирини көздин кәчүргәч, қисқа, амма қизиқарлиқ сөһбитимиздә кәшчитиликниң қир-сирлири билән йеқиндин тонуштуқ. Әгәр зеһин қоюп үгәнсәк, буниң һәрқайсимизниң қолидин келидиған һүнәр екәнлиги шүбһисиз. Пәқәт һәрқандақ ишниң асаси болған вақит билән әмгәк тәләп қилиниду, халас.

Көңүл тамчилири

Биллә болуп йеңәйли

Вирус қурғур айлинип,
Зади кәтмәй жүриду.
Келип чиққан җайиға
Техи йәтмәй жүриду.
Аний тапти һәммини,
Нәләрдинду у жуқуп.
Сақланмидуқ биз тайлиқ,
Жуқти уни у уқуп.
Вирус баркән биздә дәп,
Әнсизчилик мәләмдә.
Устаз кәтти бақиға,
Жутни қоюп әләмдә.
Чарисини ейтсиму,
Дохтур бизгә һәр күни.
Инкар қилип биз уни,
Тиңшимаймиз гепини.
Чиқип қалсаң кочиға,
Жүрмәң дәйду маскисиз.
Өйгә келип үз-қолни,
Жуюң дәйду яхши сиз.
Жиғилмайли топ болуп,
Берип тойға, нәзиргә.
Бу ағриқни йәңгичә
Күришәйли биз биргә.
Тиңшап һәр күн дохтурни,
Маска есип жүрәйли.
Сирттин кирип биз өйгә,
Үз-қолларни жуяйли.
Салам-саат рәнҗимәс,
Қол елишмай турайли.
Бу вақитлиқ чарини
Тоғра қобул қилайли.
Сағлам болса жутумиз,
Һәммимизгә яхшиғу.
Аман болса жутумиз,
Яңрап турар нахшиму.

Һасил АБДРИМОВ.
Уйғур наһийәси.

Тарихтин учур

Қәшқәр шәһириниң сепил-дәрвазилири

Қәшқәр шәһириниң һәрқайси тарихий дәвирләрдә тутқан орни вә нами өзгирипла қалмастин, бәлки шәһәрниң көләми, сепил дәрвазилири вә уларниң намлири һәрхил болуп кәлди.

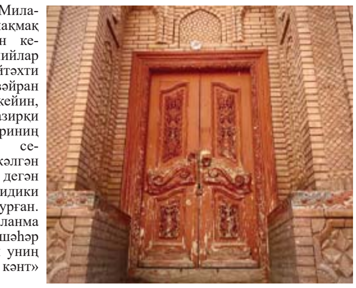

Орда кәнт. Милади 893-жили чақмақ дәриясиға кәлкүн келип, Қараханийлар сулалисиниң пайтәхти Ханәйни вәйран қиливәткәндин кейин, Сутуқ Буғрахан һазирқи Қәшқәр шәһириниң орниға пайтәхт селиш қарариға кәлгән вә «Булақ беши» дегән җайниң җәнубидики дөңлүктә орда қурған. Униң әтрапиға айланма сепил соқтуруп, шәһәр бәрпа қилған һәм униң намини «Орда кәнт» дәп атиған.

Орда ишиги. Бу дәрвазидин, асасән, әмәлдарлар вә орда ләшкәрлири кирип-чиққачқа, униңға «Орда ишиги» дәп нам берилгән. Кейинки чағларда у «Кона дәрваза» дәпму аталған.

Қарақир дәрвазиси. Бу дәрваза Қәшқәрниң җәнуп тәрипигә җайлашқан. Әйни заманда Йеңишәһәр наһийисиниң Кечича, Арабағ, Барин қатарлиқ кәнтлири Қарақир йезисиға умумлаштурулған. Шуниңға бағлиқ шәһәрниң җәнубий дәрвазиси «Қарақир дәрвазиси» дәп аталған.

Су дәрвазиси. Бу дәрваза шәһәрниң шимал тәрипигә җайлашқан. Орда хадимлири истимал қилидиған суни мошу дәрваза арқилиқ тошатти. Шуңа униңға «Су дәрвазиси» нами сиңишип кәткән.

Тоққузақ дәрвазиси. Әйни чағда Тоққузақ тәвәсиниң хәлқи сода-сетиқ ишлирида вә ханлиққа баж, алван-ясақ төләштә шәһәргә мошу дәрваза арқилиқ кирәтти. «Тоққузақ дәрвазиси» нами шуниңға мунасивәтлик қоюлған.

Ярбағ дәрвазиси. Бу дәрваза Түмән дәриясиниң җәнубий қирғиғидики ярлиққа җайлашқан. Қәшқәр шәһириниң әйни жиллардики қазиханисиниң қазилиридин Турдуш қази ахунум қатарлиқ бирнәччә кишиниң һашамәтлик беғи болған екән. Бағ егилири Зоһуридин һакимбәгдин нарази болуп, униң үстидин мәркизий һөкүмәткә шикайәт қилған. Буниңдин хәвәр тапқан һакимбәг, әризихорлардин өч елиш мәхситидә, шәһәр сепилини әттәй уларниң беғиниң оттурисидин соқтурған. Сепил соқуш үчүн топа елиш түпәйли бағ ярға айлинип кәткән. Шуңа бу җай «Ярбағ дәрвазиси» дәп аталған.

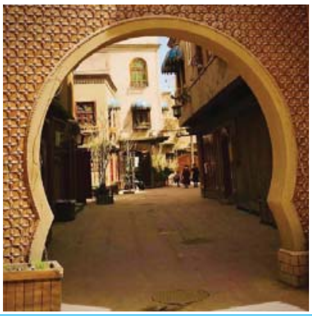

Қум дәрвазиси. Қедимида шәһәрни бойлап, ғәриптин шәриққә қарап қум арилаш қизил су ақатти. Өстәң чапқанда чиқирилидиған қум давамлиқ дәрваза йениға догилинатти. Шуниңға бағлиқ аһали бу дәрвазини «Қум дәрвазиси» дәп атап кәткән.

Төшүк дәрвазиси. Шәһәргә киридиған амма Зоһуридин бәгдин сепилниң шәриқ тәрипидинму бир дәрваза ечип беришни өтүнгән. Бу илтимасни һакимбәгниң орда кативи, талантлиқ шаир Абдурешим Низарий тапшуруп алған вә бәгкә бу мәсилини һәл қилиш тоғрисида тәклип бәргән. Бәг уни тоғра көрүп, сепилни тәштүрүп дәрваза ечишқа рухсәт бәргән. Дәрваза пүткичә хәлиқ әшу төшүк арқилиқ шәһәргә кирип-чиқип турған. Шуңлашқа бу дәрваза «Төшүк дәрвазиси» дәп нам алған.

Жумилақ шәһәр вә униң дәрвазилири. 1898-жили манҗур әмәлдари Лүйжи дарин Қәшқәр шәһириниң ғәрип тәрипигә өзигә мәхсус қәлъә салдурған. Сепил жумилақ шәкилдә болғачқа, кишиләр уни «Жумилақ шәһәр» дәп атиған. Қәлъәниң шәрқий қисмиға қоюлған дәрваза — «Жумилақ шәһәр дәрвазиси», ғәрип тәрипидики дәрваза «Йеңи дәрваза» дәп аталған. Бу дәрвазиларму шәһәр билән йеза оттурисидики барди-кәлди үчүн хизмәт қилған. Өткән әсирниң 30-жиллирида Маһмут Муһити (Маһмут сиҗаң) қоманданлиғидики дивизияниң штаби мошу йәргә орунлашқанда, Жумилақ шәһәр дәрвазисидин пухраларниң кирип-чиқиши мәнъий қилинған вә шәһәрниң шималидин башқа дәрваза ечилған. У «Норбеши дәрвазиси» дәп аталған.

Жуқурида тилға елинған дәрвазилар әйни чағда һөкүм сүргән истибдат әмәлдарларниң өзлирини қоғдиши вә һөкүмранлиғини мустәһкәмлиши үчүн хизмәт қилған. Дәрвазиниң ечилиш-тақилиш вақтини һөкүмәт даирилири тәстиқлигән. Бәлгүләнгән вақиттин кейин қалған кишиләр дәрвазидин кирәлмәтти яки чиқалматти. Бәлгүлимигә хилаплиқ қилғанларға җәриман селинатти, һәтта улар дәрваза йенидики қараңғу өйләргә қамилатти.

Миллий урпи-адәтлиримиз

Җуған тойи вә җуған көйниги

Аялларниң яшлиқ дәври өз мәзгилигә қарап, қизлиқ дәври (балағәткә йәткән дәври), секиләк дәври, чокан дәври вә җуған дәври дәп төрткә бөлүниду. Адәттә, аяллар икки-үч бала көрүп, йолдиши билән мәңгүлүк биллә болушқа ишәнчә һасил қилғанда, йәни қизанилиқ мәзгилигә йетип, һәр җәһәттин сүлкәт вәслигә толғанда, уруқ-туққанлирини, холум-хошнилирини чақирип, өзиниң җуған тойини өткүзиду. Униң үчүн алаһидә дәстихан йейилиду. Меһманлар җуғанни тәбрикләп, соғиларни тәғдим қилиду. Җуғанниң аилиси бирқанчә рәңлик яғлиқ, җуғанчә көйнәк, тон, тәлпәк тәйярлайду вә уларни меһманларниң алдида кийгүзиду. Җуған болғучиниң йолдиши болса, өмүрлүк җүптигә алтун һалқа, үзүк, биләйүзүк һәдийә қилиду.

Мәзкүр мәрасимда җуған болғучи секиләк көпчилик алдида чечини иккигә айрийду, җуғанчә көйнәк үстигә пәрәнҗә кийиду. Ейтмақчи, җуғанчә көйнәк кийиш — җуған тойиниң асаслиқ бәлгүси. Бу көйнәк өзгичә болуп, көпирәк ақ вә йешил сидам ипәк рәхттин тон яқилиқ қилип тикилиду. Оң яқисиға җигәр рәңдә бәш қатар йерим ай шәкиллик мәсүт җийән тутулиду. Униң үстигә кийилидиған пәрәнҗә қара хандандин тунча қилип тикилип, түгмә бәкитилмәйду. Йешил рәхттин пүтүн пәваз тутулуп, икки көксиниң орниға йәттә қатар йерим ай шәклидә җийән орунлаштурулиду. Бу ислам дини билән мунасивәтлик болуши мүмкин. Чүнки мәзкүр динда «бәшвақ намаз», «бәш пәриз», «йәттә қат асман», «йәттә иқлим» чүшәнчилири можут. Умумән, исламда бәш вә йәттә санлири улуқлиниду.

Мәлумки, җуған тойи вә җуған кийими көпирәк Керийә аяллири арисида умумлашқан.

Аяллар җуған дәвригә йәтсиму, җуған тойини қилмиса, уларни жутидикиләр «он балиниң аниси техи җуған секиләк» дәп мәсхирә қилишатти. Хәлқимиздә шундақла аяллар бу тойиға йәтмәй аләмдин өтсә, мәйиткә җуған көйниги билән пәрәнҗә тонни ирим сүпитидә кийдүрүп, андин салдуруп, шуниңдин кейинла суға елип, дәпин қилиш адити болған.

Һекмәт

Күнләрниң биридә бир яш жигит анисини бираз дәм алдуруп, көңлини көтириш мәхситидә ресторанға тәклип қилиду. Бу пәйттә ресторанниң ичи адәмгә лиқ толған еди. Улар оттурида бош турған үстәлләрниң биригә келип олтириду.

Анениң йеши бир йәргә йетип, саламәтлиги сәл начарлишип қалғачқа, ғизалиниш пәйтидә таамларни төкүп-чечип, үз-көзини, кийимини булғап қойиду. Гайида қоли титирәп, ара-қошуқлири йәргә чүшүп кетиду. Жигит мошуниң һәммисигә сәвирчанлиқ һәм еғир-бесиқлиқ тонуп, һечкимгә сир бәрмәй, олтиришни давам қилиду. Әтраптики адәмләрниң бәзилири буниңға хуш яқмиғандәк, гайилири жиркинич билән қарайду. Жигит бу әһвалғиму пәрва қилмай, анисиниң һәрикитигә чүшәнчә билән қарап, униң еғиз-бурнини, кийим-кечигини вақти-вақтида тазилап, анисиниң кәйпиятини көтәргидәк чирайлиқ гәпләрни қилип олтириду.

Ғизалинип болғандин кейин жигит мулазимәтчи билән һесаплишип, анисини йетилигән бойи сиртқа қарап маңиду. Шу пәйттә хошна үстәлдә ана-балиниң барлиқ һәрикитини күзитип олтарған салапәтлик бир адәм уларниң йениға келип, саламлишиду. Течлиқ-аманлиқ сорашқандин кейин у иллиқ күлүмсиригән һалда жигиткә мураҗиәт қилиду:

Сиз бу дәргаһта һечнәрсә қалдуруп кәтмигәнсиз?

Йоғуси, һәммә нәрсимизни жиғиштуруп маңдуқ.

Мениңчә, силәр бүгүн бу дәргаһни зиярәт қилған адәмләргә наһайити қиммәт, бебаһа икки нәрсини қалдуруп кәттиңлар. Улар: яшларға –Үлгә, аниларға – Үмүт.

Ақсақал мошу сөзләрни ейтип, жигиткә чәксиз миннәтдарлиғини билдүридудә, орниға берип олтириду.

«Кава мениңдинму йоған...»

Бәхтишат СОПИЕВниң фотоэтюди.

ГЕЗИТНИҢ ТӘСИСЧИСИ ҺӘМ НӘШИР ҚИЛҒУЧИСИ: “ҚАЗАҚ ГАЗЕТТЕРІ” ҖАВАПКӘРЛИГИ ЧӘКЛӘНГӘН ЙОЛДАШЛИҒИ

Баш мудир — Муһәррирләр кеңишиниң рәиси
Шәмшидин ПАТТЕЕВ

Уйғур авази
Баш муһәррир
Ершат ӘСМӘТОВ

қобулхана 272-87-30, kaz_gazeta@mail.ru.

“Уйғур авази” гезитида елан қилинған материалларниң муәллиплик һоқуқи “Қазақ газеттері” җавапкәрлиги чәкләнгән йолдашлиғиға мәнсүп.

Бизниң адресимиз:
050013, Алмута шәһири,
Желтоқсан кочиси,
175-өй, 4-қәвәт.

Телефонлар: қобулхана
261-79-73;
267-39-96

Электрон почтимиз:
u_avazi@mail.ru

uyguravazi.kazgazeta.kz

“Уйғур авази” – индекси 65357,
җумһурийәтлик җәмийәтлик-сәясий гезит,
һәптисигә бир қетим – пәйшәнбә
күни чиқиду.
Ройхәткә елиш гуванамиси
№17004-Г. Қазақстан Җумһурийити
Әхбарат вә коммуникацияләр
министрлигиниң Әхбарат комитети
тәрипидин 2018-жили 28-март күни
берилгән.

Гезит “УЙҒУР АВАЗИ” редакциясиниң компьютер мәркизидә терилди вә сәһипиләнди.
“Дәуір” жумһурийәтлик полиграфиялик нәшрият комплекси ЖЧЙниң басмиханисида бесилди.
Алмута шәһири, Ш.Қалдаяқов кочиси, 17.
Тел: 273-50-53

Гезитимиз сәһипилиридә бесилған мақалилар муәллиплириниң мәвқәси редакция мәвқәси болуп һесапланмайду. Редакциягә кәлгән материаллар егисигә қайтурулмайду вә уларға җавап берилмәйду.
Қолязма қобул қилинмайду. Редакциягә әвәтилгән материаллар компьютерда терилгән болуши шәрт вә үч бәттин ашмаслиғи керәк.

Новәтчи муһәррир Йолдаш МОЛОТОВ.

4 басма табақ М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 П 1 2 3 4 5 6 7 Буйрутма 1714 Тарилиши 14865 нусха